

Ja jkumaltik Tojol-ab'al

*Lengua tojolabal
Chiapas*

Tercer grado

NOMBRE DEL ALUMNO (A)

ESCUELA

GRUPO

POBLACIÓN

ENTIDAD FEDERATIVA

Este libro de texto ha sido elaborado por el Gobierno de la República y se entrega en forma gratuita a los niños de las escuelas primarias del país.

Los juicios y opiniones de los maestros, de los padres y de los alumnos son muy importantes para mejorar la calidad de este libro. Sus comentarios pueden ser enviados a la siguiente dirección:

COMISIÓN NACIONAL DE LIBROS DE TEXTOS GRATUITOS

Rafael Checa núm. 2 col. Huerta del Carmen
C.P. 01000, México, D.F.

Las obras de arte que ilustran las cubiertas de los libros de texto gratuitos son representativas de las grandes etapas del arte mexicano. Constituyen un valioso respaldo educativo y son motivo de orgullo nacional.

SEP

Libro de texto en lengua tojolabal, Chiapas.

Elaborado en la Dirección General de Educación Indígena de la Subsecretaría de Educación Básica de la Secretaría de Educación Pública

Autor

Concepción de Jesús Gómez López

Colaborador

Arturo Hernández Hernández

Ilustración

Dolores Cortés y Edmundo Santamaría

Fotografía

Ramón Outón

Ilustración de Portada

"**Lucía y su huipil**", 3.47 x 5.43 m.

Pintado por los niños tseltales de la comunidad Sibactel-Chacoma, Tenejapa, Chiapas

Domingo Meza Girón, Adolfo López Luna, Alfonso Hernández Meza, Javier Meza López, Jorge Meza Girón, Alfonso Santiz Jiménez, Alfredo Jiménez López, Diego López Intzin, Javier Jiménez López, Nicolás Meza López, Alfonso Meza López, Miguel Meza Jiménez, Martha Meza Jiménez, María Girón Luna, Verónica Meza López, Catalina Hernández Méndez, María López Gómez, María López Jiménez, Petrona Gómez Santiz, Petrona Santiz López, Lucía López Santiz y Rufina Gómez Meza.

D.R. © **Colorín colorado. El arte de los niños indios. México, 1993**

Reproducción autorizada por el Fideicomiso para la Salud de los Niños Indígenas de México, A.C.

D.R. © Secretaría de Educación Pública, 1994

Argentina No. 28

Col. Centro, C.P. 06029

México, D.F.

ISBN 978-970-18-1864-0

Primera edición 1994

Décima primera reimpresión 2013

Impreso en México

*La Patria (1962),
Jorge González Camarena.*

Esta obra ilustró la portada de los primeros libros de texto. Hoy la reproducimos aquí para que tengas presente que lo que entonces era una aspiración: que los libros de texto estuvieran entre los legados que la Patria deje a sus hijas y a sus hijos, es hoy una meta cumplida.

A seis décadas del inicio de la gran campaña alfabetizadora y de la puesta en marcha del proyecto de los libros de texto gratuitos, ideados e impulsados por Jaime Torres Bodet, el Estado mexicano, a través de la Secretaría de Educación Pública, se enorgullece de haber consolidado el principio de la gratuidad de la educación básica, consagrada en el Artículo Tercero de nuestra Constitución, y distribuir a todos los niños en edad escolar los libros de texto y materiales complementarios que cada asignatura y grado de educación básica requieren.

Los libros de texto gratuito son uno de los pilares fundamentales sobre los cuales descansa el sistema educativo de nuestro país, ya que mediante estos instrumentos de difusión del conocimiento se han forjado en la infancia los valores y la identidad nacional. Su importancia radica en que a través de ellos el Estado ha logrado, en el pasado, acercar el conocimiento a millones de mexicanos que vivían marginados de los servicios educativos y, en el presente, hacer del libro un entrañable referente gráfico, literario, de conocimiento formal, cultura nacional y universal para todos los alumnos. Así, cada día se intensifica el trabajo para garantizar que los niños de las comunidades indígenas de nuestro país, de las ciudades, los niños que tienen baja visión o ceguera, o quienes tienen condiciones especiales, dispongan de un libro de texto acorde con sus necesidades. Como materiales educativos y auxiliares de la labor docente, los libros que publica la Secretaría de Educación Pública para el sistema de Educación Básica representan un instrumento valioso que apoya a los maestros de todo el país, del campo a la ciudad y de las montañas a los litorales, en el ejercicio diario de la enseñanza.

De esta forma, el libro ha sido, y sigue siendo, un recurso tan noble como efectivo para que México garantice el Derecho a la Educación de sus niños y jóvenes.

Ja jkumaltik Tojol-ab'al

*Lengua tojolabal
Chiapas*

Tercer grado

PRESENTACIÓN

Este libro de texto está dirigido a las niñas y los niños indígenas que cursan la educación primaria, tiene el propósito de favorecer el aprendizaje de la lectura y la escritura de la lengua indígena que se habla en su comunidad.

Se espera que este libro sea utilizado en forma creativa, tanto por el profesorado como por las niñas y los niños, en este ciclo escolar y los subsecuentes, para dar respuesta a los problemas particulares que se presenten en el desarrollo de la expresión escrita y la comprensión lectora.

En el libro se encuentran diferentes textos, algunos hablan del entorno físico de los alumnos, objetos y cosas que hay en la comunidad, y otros se refieren al entorno social y cultural, pues relatan las costumbres, fiestas y leyendas de la región.

Su elaboración estuvo a cargo de profesores indígenas bilingües con experiencia en la enseñanza de su lengua materna, así como con un profundo conocimiento de la cultura de sus comunidades. Para la redacción, los autores consideraron el enfoque comunicativo propuesto en el *Plan y Programas de Estudio para la Educación Primaria 1993*.

Este libro de texto podrá ser enriquecido a partir de las observaciones y consideraciones que profesores, padres de familia, comunidades y organizaciones civiles indígenas realicen acerca del lenguaje utilizado, los contenidos, las ilustraciones, el formato y la presentación.

SJEULAB'IL

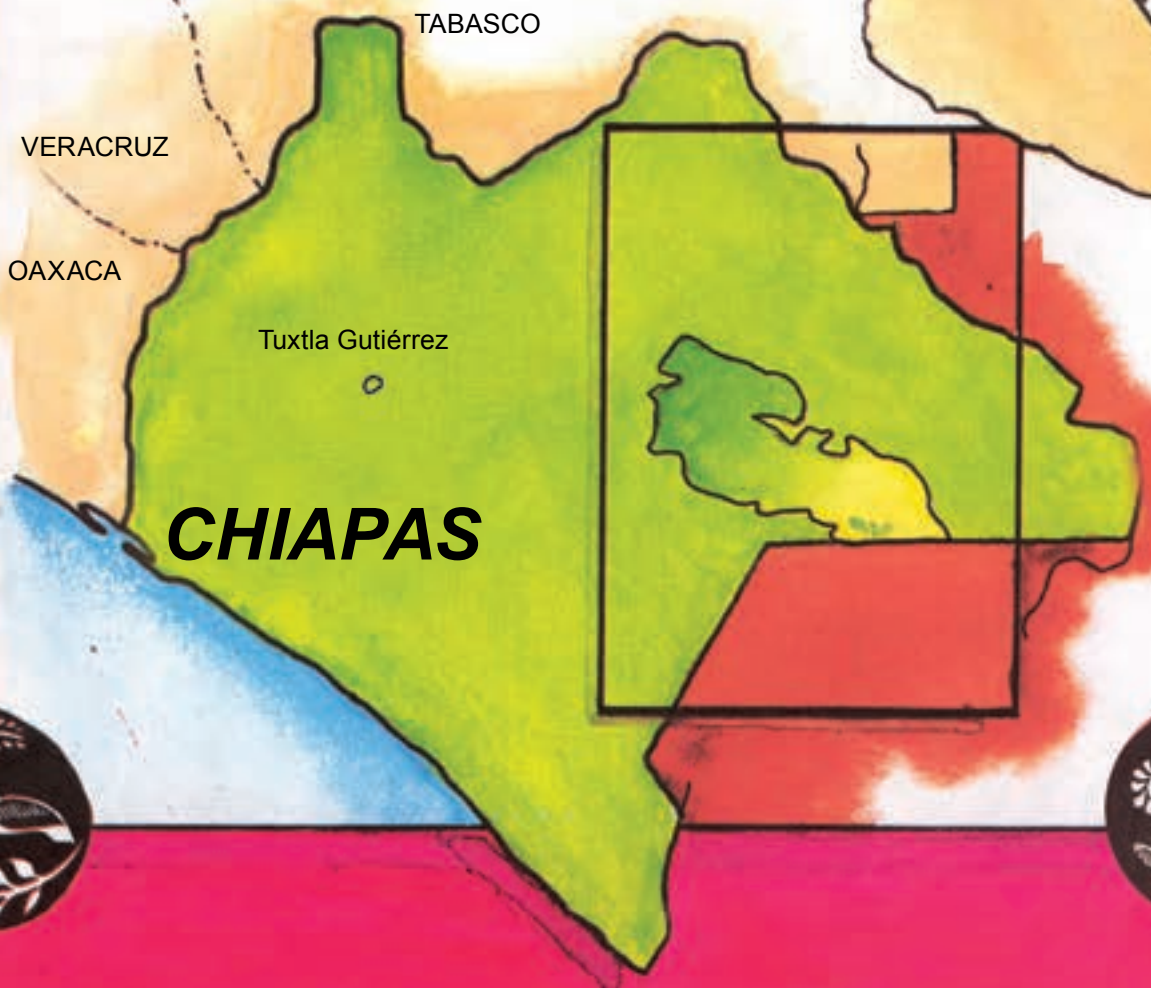
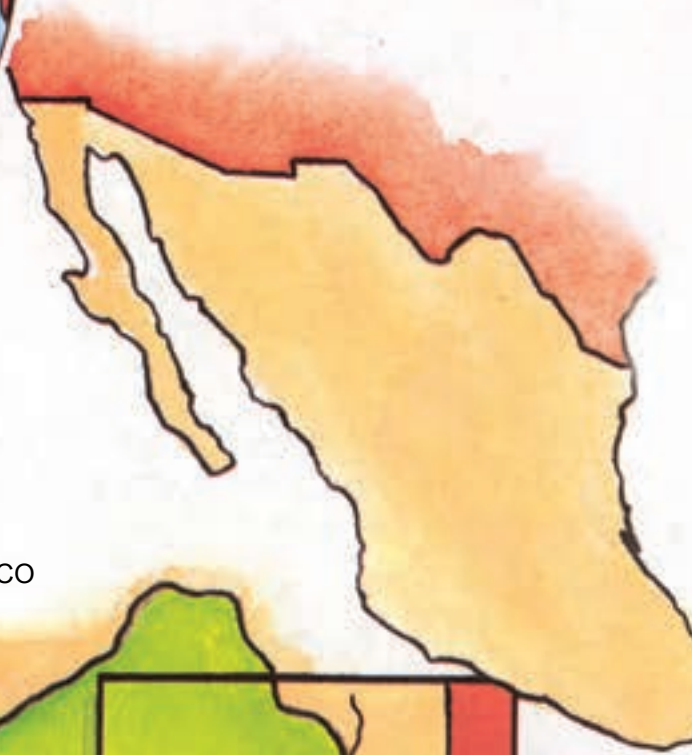
Ja ju'un iti ja'ni sb'a yal kerem sok ja yal ak'ix jumasa ma'tik te'ye b'a schab'il kaje sneb'jel ju'uni, ja'ni sb'a oj sneb'-elek ja k'umuj ju'uni sok ja sts'ijb'ajel ja sk'umalei, ja'ni ja jastal wax k'umaniye ja b'a skomonei.

Ojni b'ob' makunuyujile ja jeuman ju'uni sok ja neb'uman ju'un jumasa ja ma'tik ochel b'a jab'il iti sok ja ma'tik ojto ochuk ja b'a jab'il jumasa jakumi sb'a oj snae jastal wa neb'xi ja ts'ijb'aneli sok ja k'umuj ju'uni.

Ja b'a ju'un iti wax tax tuktukil loil ayni wax loiltaxi ja jastik ay ja b'a komoni, ma ja jastal ek'elejani, ja sk'inei sok ja tuktukil loil wax eli ja b'a komoni.

Ja ju'un iti, ye'ni sojb'esneje ja jeuman ju'un jumasa ma'tik wa snaa sje'jel jastal wa xts'ijb'axi sok ja jastal wax k'umaxi ja kab'altiki, cha jachni ja ma'tik wa snaa jastal ja skujlajel ja komon jumasai. Ja ma'tik stobj'es ja ju'un iti, stsajjaye ja jastal wa xyala ja ju'un it chapan b'a spetsanil ja jeuman ju'un b'a swakil b'ajtan sneb'jel ju'uni ja it tojb'i sb'a jab'il 1993.

Ja ju'uni ojni b'ob' lekb'uk sok ja skoltanel ja jeuman ju'un jumasa, tatalaltik, komon jumasa, sok ja tuktukil jmojtik b'a aye jun tsomjeli, ja'yuj jelni t'ilan oj yal-e ta lek ma mi lekuk tojb'el ja ju'un iti.

TABASCO

VERACRUZ

OAXACA

Tuxtla Gutiérrez

CHIAPAS

ES 1993/002

INDICE

LECCION		PAGINA
1	Ja b'a jakelotiki'	13
2	Tojol-ab'alotikon	21
3	Ja lu'um sok ja winiki'	29
4	Ja jlu'umi'	37
5	Ja poko winik jumasa	45
6	Ja b'ajtan mandaranum ja b'a jkomontiki	53
7	Ja nan ixawi sok ja k'ak'uji'	61
8	Ja jwa'eltiki	69
9	Ja ajwalali	77
10	Ja ma' wax ya'a mandari'	85
11	Ja it smak'asb'aje'i	93
12	Ja it wajtikon b'ejye eli'	101

LECCION		PAGINA
13	Sk'in altsila'	108
14	Ja jkomoni'	117
15	Ja jpaistiki'	125
16	Ja jmoj aljel jumasa'	133
17	Ja ju'tusi'	141
18	Jak 'in altsilali'	149
19	Ja chitami' sok ja chichi'	157
20	Moj tojala-b'al	165
21	Ja toni sok ja b'ejj'	173
22	Ja waxel tajnel ja neb'uman ju'uni	181
23	Ja jas wax ayyi ja b'a kulanotiki'	191
24	Ja chante jumasa'	199

JA B'A JAKELOTIKI'

Wax yalawe ja jmojtiki tib'i jakelotik b'a jmojtik wax k'umaniye maya, yuj ja k'ak'ujil aji tiro sok tantik jnal jumasa' it jakye b'a jun niwan schonab'il sb' iil Espanya, ja yora jaw aji tiro saktantan wajtikon yuja xiweli'.

Ja ti jle'atikon xen yaman ja jlu'umtiki' b'a oj ochkotik kulan, ja ti paxtik ja jk'u maltiki' ti kanel sb'iil tojalab'al.

Sok jle'atikon jastal oj ajoyukotik sb'a oj na'atik jas oj k'ulutik b'a kanelotiki, yuja wajtikon sak'tantani yuja xiweii', yora aji Pleto sok tantik jnal jawi, ja jmojtik jumasa'i ti sle'awe jastal oj a'tejuk sb'a oj sta'e ja swa'ele'i, cho sle'awe jun ma wax ya'a mandar ja b'a skomoni, yajni sleawe ma was k'ulan mandari yaweyi sb'il komisariado sok jun ajente sb'a oj talnaxuk ja komoni'.

- Sok ja skoltajel ja je'uman ju'uni, k'uman ja lo'il it tey b'a wa ju'uni'.

- Le'awik chane wa moji:
- Ja b'ajtani' oj sk'umuk ja ju'uni man b'a wax yala xiweli: ja'chuk oj sk'umuk ja tuki, man oj ch'akuk ja k'umuj ju'uni'.
- Ja la ch'ak ja k'umuk ju'uni; ts'ijb'an ja it mixa na'a jas wax yala'.

- Ts'omo b'ajex b'a oja wilex jas ats'ijb'unejexi sok lajawik ta lajan, lajan ats'ijb'unejexi'.
- ¿Lajanex a'ma?
- ¿Wan ma xana'a jas wax yala ja it ats'ijb'unejexi?
- K'umanik jas wax yala.
- Cho' k'umanik jun smoj ja wa ju'uni', sok k'ela b'a wax k'umaxi ja it ats'ijb'unejexi'.
- Ja b'a wa ju'uni, wax yala jastal wajtikon ja yora ajiyi tiro sok tantik jnal jakel b'a es Panya, K'uman sok ja wa moji jastal ajiyi ja b'a jakelotiki'.

- Jawch jastal ts'omanex na'a'wex lek sok a'a lo'ilex, sok ts'ijb'anik b'a wa ju'unex ja it wax yala b'a wa ju'unexi'.

JA SCHOL MA OJ K'UMUK

¿ Meran, ta' lak'umanitiki', oj ni kab'tik jas oj yale'? ¿ja weni' jas waxa wala?

¿ Wax ko' ak'ujol oj lo'lanan? oj ni'a, Petsanal-tik wax ka'a jlo'iltik jastal wax ekujtik, wax kilatik, wax kab'tik sok jas wax k'ana tik.

- Ja yaj wax ka'a jlo'iltiki, june ma' wax k'umani', sok june ma' was makla'; was ela ju'uni' ma was makla wax k'umani; t'ilan jujun winik ma ixuk oj sk'umuk.

• Ja b'a jun lo'il, sok ja yal ixuki soka snani'.

SLO'IL YAL UNTIK

- Nana, jel yaj ja kej iti wax k'ana oj ka eluk.
- Ojni wajtik b'a loctor ye'n oj yaeluk.
- Ke'n wax na'a jastal oj eluk mas lek; ¿jel waxa wala wax lo'atik ja dulse wax ko' ja kejtiki'?
- A ja' nia'.
- La' b'a manaki jdulse stuch'il oj mok'kuj.

- K'ela lek ja yal lo'li it ak'umanta sok a'a lo'ilex soka wa mojexi', ja it te'y ko'eli'.

- ¿Jaye majke wax k'umani ja yal ixuki:?
- ¿Jaye majke wax k'umani ja nanali:?
- ¿Mas wa' stula b'ajtan ja lo'ili.?
- ¿Ma was cha'ka ja lo'ili.?

- 1.- _____
- 2.- _____
- 3.- _____
- 4.- _____

- Tsoma b'ajex soka wa moj jumasa, a'a lo'ilex chikan jas lo'il waxa k'anawex.

- Ja weni, oj b'ob' ja wa'a lo'il ja yora mok' jun wa weji' sok jas ak'ulan sok, ta wanto xko'jas yajali' sok jastal wax ek' ja syajali.
- Oj b'o'b' ja wa'a lo'il soka yenle' jastal:
- ¿Jasta wala tajni chiras?
- ¿Jas chanteil wax ko' ak'ojal, sok jas chante'il mix ko' ak'ojal?
- ¿Jas ixta'il jel tsamal, jas ixta'il mi tsamaluki?
- ¿Jas tajnelil wax ko' akojol oj tajnan, sok ma' sok oj tajnan.

TOJ LO'IL

- Ay mi jel tsamaluk ja lo'ili', ja jastal wala lo'lani soka wa moj b'ej'e li', moj aljeli', ma soka wa besino, ta wax k'anatik oj k'otkotik b'a jun tsamal chikan jas lo'ili', ja'chuk wax ki'ajtik toj ja lo'laneli'.
- Sb'a oj ek' jun tsamal lo'il wa sk'ana ma oj yil ja jun tsomjeli'.

• Tsomab'ajex sb'a jo'uk, ma sb'a wakuk sok le'awik jun lo'il b'a wa ju'unexi b'a tsamal lek.

Kada jujenex, tojb'es ja it wan sk'anjel b'a wa juuni:

- Tsomo ja jas yab'alil wax yala b'a lo'ili'.
- Chapa lek jas oj ja wale', ma jastal oj k'u'ltik ja jas waxk'anatik.
- Na'a lek ay ma oj yil jastal oj chaptik ja lo'ili'.
- K'ulanik toj ja lo'ili'.
- Aoch ju'un ja jas oja chap-ex.
- Alawik ma jmojtik oj k'umuktik ja it ochel ju'uni.

-B'a oj k'umtik b'a jun lo'il tsamal:

- Toj oj kab'tik jas oj yaleja ma' wax yila' tsomjeli'.
- Ta xa k'ana oj k'umanan b'a yoj tsomjeli', akeuka wa k'ab'i'.
- Ayan toj b'a oja wab'yex jas wax yola ja jmojtiki'.
- K'ela lek ja jas wax yala ja jmojtiki'.

JA B'A WAX B'OJTI JA'

B'a wax b'ojti ja', ja winike, ixuke sok yal untik jumasa, wax wajye k'u'anel b'a wax b'ojti ya'ale'i', ja tiwi tini ay jun krusa yujni jach kulanyuj ja swinkil b'a jlumaltik tojalab'ali'. Ja wax wajye k'u'aneli' ja'ni wax waj stsan-eyi' snichimal b'a mok tupuk ja ya'ale'i, ja tiwi wax ya'weyi' wjab'al, ajmay, wa stsikawe sib'ak sok wax cha resalaniye', spetsanil ixuke, winike, jachni kulankujtika.

ja jastal ja wilata it tey ke'eli', tojb'es jun smoj.

K'IN B'A KOMON

Ja jastal kulankujtik ja kentik tojol-ab'alotiki, yajni mojanxa oxa sta' sk'ak'ujil oj ajoyuk ja k'ini ja b'a kulanotiki, wax tsomobjb'ajtik sb'a oj lajtik jasunka oj makunukujtiki, yajni jlajata jb'ajtik ti'xa wax el ja ma'oj schapi, yajni chapanja ti'xa wax ke'a k'ina, wax aji marimba, jitar, bigulin-sb'a oj chanukotik jpetsaniltik ma was kxana sok was cha ka'tik ok'uk wajab'al sok ajmay.

Yajni xch'aka k'umuk ja jun b'ome k'umal te'y ke'el b'a wa ju'uni', ts'ijb' an ja jastal wa schapawe k'in ja b'a kulana'i'.

TOJOL-AB'ALOTIKON

Ay wax yalawe ja jtatawelotiki tib'i jakelotik b'a jmojtik wax k'umani maya, ja jk'umaltiki sb'i'il tojal-ab'al, jayuj jas nan ja jk'umaltiki' sb'i'il maya, ja yujil maya'otiki sok spetsanil ja jmojtiki yuj yuntikilotik ja mayasi', juluche chab'winike' ja yuntikili ja maya'i, ja'xa jk'umaltiki paxtakujtik. Wax alxi ayxa waxak xa'ane jab'il takaltakal spila sb'aje' ja jmexep jtatawelotiki, ek'ta chan xa'ane jab'il wax alxi spilasb'aje jun k'ole sb'i'il tojol-ab'al ja'ni ja mero jmexep jtatawelotiki. B'ob'xta ja yora jawi ti jak b'a kestado tiki, kechan mini jun jnal ajyi b'a jlu'umtiki, kechan ti ajyi ja jmojtiki sok mini june wax k'umani kastiya ajyi tib'a slechanali Mejiko sok ti b'a slechanal Amerika.

LU'Un B'A WAX YA'A STSATSAL KOK JKA'BTIK.

Ja najate'i ja jmojtiki wax k'inani b'a jun panpaja' ma b'a jun k'e'en, yuj ja slugar b'a wax k'anji ja ja'i sb'a oj ya' lek ja yalaje'i, tek'uli, Chenek'i, itaji', sok sb'a oj ajoyuk jitsan ja aki. Ja b'a k'in jawi wax yi'aje sbandera, sbandera ja nana Guadalupe, ja sb'a kajwaltik dyos, waxyi' aj joch wajab'al, ajmay, sb'a waxya'a ok'uk snajtil ja b'eji' sok wa sts'ikawe sib'ak, kandela sok waxya' ok'uk jas jitara, bigulin sb'a oj cha'nuke' b'a wane sk'anjel ja ja'i, ja'chuk ja pampaja'i mi wax takji, ja'xa b'a k'e'eni sb'a oj ajoyuk gusto ja swinkili' wa stsikawe sib'ak sok kandela, ja'xa swinkil najtiki wax yu'aje snichim jwa wtik, wax cha'niye sok wax-ya'a resal ma wa sk'ulan jun orasion.

JA K'IN B'A KULANOTIKI'

Ja yora wax aji k'in ja b'a kulanotiki' ja swinkil jnajtik, wa sk'ulane resal b'alune k'ak'uj b'ajtan, ja snobena ja k'in San Caralampio, sk'in nana Guadalupe, sk'in San Francisco, sk'in San Antonyo sok sk'in jwawtik sb'a sat k'inal.

Ja yora wax k'e'a k'ini ja b'a schanil hora saj to sakb'el wa stsikawe sib'ak, kandela sok wax ya'a resal, ja'xa wax ela k'ak'uji wax aji cha'nel sok jitara b'igolin ma sok marinba ay swinkil wa sk'ulane wa'el sb'a oj wa'uke spets'anal kristiano, sok was k'ulane kajeta, pajal mats, Ja ma wa sk'ulane ja tuktukul jastik junuk sb'i'ile alperes. Jas k'ak'uul wax ch'aka k'ini' wax aji karreda sok k'awu, was timawe jun yak'il kawu sok wax ya'a lokan jun stat mut, wax ek' ajnel ma kajan kawu, was joko ja yolom stat mut, man wax ela yolomi ti was jipawe b'a wan cha'nel ja kristiano.

B'ajtan ak'umanta ja slam'lamil ja wa ju'uni'.
Ja'xa yani oj ja ts'ijb'an ja it ayto sk'ana'i.

¿Jas k'inil waxa k'ulanex b'a wa najexi?

¿Jas wa sk'ulane', ja kristiano ja wax k'e'a k'ini?

¿Jas wa sk'ulane ja sb'alunil k'ak'uji?

¿Ja yora wax ke'a k'ini, jas wa sk'ulane' sajto lek
ja kristiano?

¿Yaj oxa ch'akuke ja k'ini jas was k'ulane'?

Ts'ijb'an ja jas ak'umanta b'a wa ju'uni'.

JA KENTIK TOJAL-AB'ALOTIKI'.

Ja ke'ntik tojal-ab'alotiki ti jakelotik b'a jmojtik maya, ti kulanotik b'a jun niwan schonab'il sbi'il estado chiapas, ti kulanotik b'a norte b'a jun sti'chonab' b'a slujmal Margaritas sok Altamirano sok t'usan yaman b'a chonab' Independencia sok b'a Trinitaria. Mi'to ay-jun juun b'a wax yala smeranil jaywanotik ja tojol'ab'alotiki', kecha wax na'tik, aytik mojan 30,000 ma 40,000 ja jmojtiki' wax k'umani' ja k'umal iti'. Ja rejion b'a aytiki' ja lu'umi' ay mojan-3500 km².

Ja yajni' ajyi tiro soka tantik espanyolesi' ja tan jnal jawi' sjapakitikon ja jlu'umti ki, ja jb'i'ltikoni sok ja jas wax na'atik ajyi, sb'a oj a'tijukotik sok b'a oj ajyuk jitsan ja sta'k'ine'i. Ja sk'akuil iti tulji man ochye baldiyano jask'ak'ujil snajtil tiempo aytik moso'il, tib'a pinka

sb'a oj a'tijukotik snajtil k'ak'uj sok mi' wala tupjitik, lom wala a'tijitik ja' yuj sk'ak'ujil jawi ja jb'i'iltiki b'aldiyano aji yuj ay kiojtik kajwal tik ma' wax ya'a mandar.

Ak'umanta wa ju'uni, ja'xa ya'ni a'a lo'ilex soka-wa moj jumasa wan snebjel ju'uni', sok ts'ijb'an ja jas mi awab'unej b'a wa ju'uni sb'a oja- job'-exyi' ja je'uman ju'uni'.

- Job'oyi ja wa tatawelo soka wa mexepi' ta wanto sna'a jastal aji najatei.
- Job'owik ta meran aji kajwaltik najatei.

K'uman takal takal ja wa ju'uni'.

- Ts'ib'an b'a wa ju'un ja ts'ijb'ub'al ja it mixa na'a jas wax yola.
- Cho k'uman ja wa ju'uni, sok k'ela lek b'a wax tax ja it ats'ijb'unejex b'a wa ju'uni.
- Ja' xa b'a schab'il buelta ak'umanta wa ju'uni, taxa ta'a tuk'tukil ts'ijb'ubal mixa na'a jasunk'a wax yala, le'a b'a wa ju'un b'omak'umal.

Ja ju'un a k'umanta, wax k'umani b'a jakelotiki' sok jastal ajyitik ja najatei.

- Ts'ijb'an x'en ja it ts'ijb'ub'al ja b'a wax yala b'a jakelotiki'.
-
-
-

- Ts'ijb'an x'en ja it ts'ijb'ub'al ja b'a wax yala jastal ajyitik najatei.
-
-
-

- Ts'ijb'an ja it b'a wax yala mojan jaywanotiki; sok jasy'uj syamwotik ja tantik jnali janajatei.
-
-
-

SK'ELJEL JUN CHANTE' JASTAL AY

- Oj a'tejan soka wa moj neb'uman ju'uni'.

- Na'a jun chante awiunejex b'a wa najexi, ma chikan b'a awilunej sok jel lek xko' jak'ojol. A'a lo'il sok ja wa moji' yuja chante' jawi, sok k'anayi wa moji aya' slo'il sb'a jun chante' chomajkil.
- Ts'ijb'an b'a wa ju'un ja jastal wax ya'a slo'il ja wa moji yuja chante jawi.

- Jela wa lo'ilex awa'unejex yuja chante'i' sok lo'iltayik.

- Yama jun chikan jastik junuk mojan awiuneji, k'ela jastal ay sok ts'ib'an b'a wa ju'un ja jastal awi luneji. Oja wil jastal:

___ ja sniwakil

___ ja sati'

___ ja yelawi

___ ja stsatsali

___ ja jastal tojb'eli

___ ja yik'ili

___ jas chi'ilali sok jas
ya'tel.

___ jas tik tojb'el sok.

- Je'ayi ja wa moji ja it awilunejex sok ala jastal wax tojb'i.
- k'u'an ja it wax yala wa moji yuja it ak'ulanexi.

JA LU'UM SOK JA WINIKI'

Ja winiki' was ta'a swaele yaj wa sts'unu ja iximi' sok was milawe chante' b'a yoj k'ul sok wa yama yal chay b'a sti' ja'. yaj was ts'unu ja iximi komon was ts'unuwe. Ja jastal was ts'unuwe ja iximi ajiyi, ja b'a mas ko'el ja lu'umi ja kanyada yuj mas poxel ja lu'umi' sok kechan was xu'tutik ja kuli' sok wa stsikatik, ja tixa wax ts'unutik ja iximi, ja wax xut'atik ja te'i jel wax katik yuj jel pim ajiyu ja k'uli'.

Sok jel wax kiajtik yuj jel wax talnatik ja lu'umi sb'a mi oj kiuk ja k'uli', wa wanto wax-loxatik sb'a aj ts'untik chab' oxe jab'il ja b'a mismo lu'umi, yaj wax ek oxe chane jab'il, tito wax le'atik pilan lu'um b'a oj ts'untik ja iximi, mail, chenek', k'um, isak' tenok' sok kakaw. Ja lu'um b'a mas cha'ani' wax loxotik xentik yaman b'a snexanal-sb'a mi jel cha'anuki, ja ti wax ts'unutik jastik junuki', pe wax k'ulantik yax ts'ajkab' ton sb'a mi oj yi'och ja lu'um ja ja'i'.

Sok wa sts'unatik b'a yoj xentik yaman job' kechan wax loxotik ja k'uli sok wax ts'ikantik. Ja ti'xa wax ts'unatik ja iximi sb'a temporal, ma ay okasi'on wax ts'unatik sb'a oj t'oltik ja'.

job'xel

Jisa ja b'a jitsan lek wax ts'unxi ja iximi'.

Awilunej b'a ayi'oj ja signo wax job'xi'.

- Wax makuni sb'aoj job'xuk.
- wax ts'ijb'antik sb'a snalanajel ja signo.
- wa sk'ana oj k'umtik tuktukil.

Ja wax tulatik ja job'xeli ja la ch'aktik sts'ijb'ajel oj ts'ijb'antik ja signo iti.

K'uman ja chab' b'ome lo'il it b'ajtani'. k'ela lek ja signo it wax job'xi' wax paxtalan ja lo'ili'.

Ja pejtak'i jel x-ajb'ani. ¿ja pejtak'i jel x-aj b'ani?
Ja winiki yab' yajb'al. ¿ja winiki yab' yajb'al?
Jel lek yab' yajb'al ¿jel lek yab' yajb'al?

Ts'ijb'an jo'uk tuktukil lo'il smoj, ja jastal ts'ijb'ub'al b'a k'e'el.

- Je'ayi wa moj neb'uman ju'un sok k'anayi oj sje'e ja it sts'ijb'a yeni'.
- Ja'xa ya'ni wanxa xa na'a jastal wax makuni ja signo it wax job'xi, ja'ni ts'ijb'an chanuk lo'il b'a wax job'xi'.

K'UMUJ JU'UN SNOLANAL.

Sts'eb'oj ja nana,
ja alat's iti'
was k'enanon,
was luta yas sati'
sok was jama.
Mokxa tajnan.
Mokxa tsenan.
Lutuxa wa sati
kanan xa jachuk.
¿jasa'a b'ajtan jun loil?
b'ota ojo, alats, ojo
ajyi jun k'ak'u'
sb'a jun schonab'il
jitsan jas wax chuk'a,
jitsan jas planchiani
jitsan jas was ts'isa'...
Portuna ja yal alatsi'
wane wayel tiwi...
ja'xa we'ni' alakikab' b'a
¿mixa na'a oj wayan?
ja' wa sk'ana jun schito!
¡June, lajune ma juntaj b'e!
ja'xa ya'ni ¡oj kiltik
ta wax och swayel!
ja snani ti kulan och
b'a jun niwan chonab'
sok jel yi'oj chuk'ulej,
jitsan jas planchari
jitsan jas was ts'isa'...

Ts'ijb'an b'a wa ju'uni:

- ¿Ma' wax el ti'al ja b'a lo'lili'?
- ¿Jas rasonil yi'oj ja nanal wax och swayel ja alatsi'?
- ¿Jas oj sk'uluk ja niwan untiki sb'a oj skolta ja yatel ja snani tib'a snaji?

SIKNO SB'A JEL XKO' K'UJOLTIK.

K'ela ja b'a lo'il sts'eb'oj ja nana', oxe k'umuj ju'un wax yi'aje sikno sb'a jel xko' kujoltik. Ja k'umuj ju'un jawi wax och sb'il jel gusto.

Ts'ijb'an ili:

Ja it ts'ijb'ub'al ili' jun sjejel wala k'umanitik ja wax ko' k'ujoltik:

¡Ja yal untik jel osado!

¡Mito x-och swayel!

¡axa kanuk ja tajneli'!

¡ka'xa wayan!

- Ay lo'il wa xkalatik slekilal, gusto, xiwel sok lajan jel k'ak' ayotik.

- Le'a b'a wa ju'un ts'ijb'ub'al ay yi'oj sikno it jel gusto wax kilatik ja yora wax k'umantik ju'un sok ala jas wax yala.

JA CHANTE'I

Ja chante jumasa wax ajyi b'a kulanotiki'
wanxani xna'atik sb'aj, jab'a lek skuxjeli'
soka b'a mi lekuki, ja it jumasa ayni ti
wax ajyi b'a jnajtik, ja'xa b'a miyuki jel
xiwye yuj ja mi kajyeluk wax el ja
b'a jaman k'inali'.

Ja ma wan sneb'jel ju'uni', asts'ijb'an jitsan
lo'il jastal, lo'il wala xiwitik, ma jastal jel
tsamal wax kilatik junta ch'ay k'ujol jastik junuk.

K'ulanik ja jas wan sk'anjel ja it te'y ko'el b'a wa ju'uni.

Jun tak'in wax b'ejiyi b'a lu'umi b'ejiyi oxe k'ak'uj
ja b'ajtani, b'ejiyi oxe winike sok waxake km.,
ja'xa b'a schab'il k'ak'u chan winike sok jo'e km.,
ja'xa b'a yoxili' chan winike sok chane km.
¿Janek' kilometro b'ejiyi ja yoxil k'ak'uji'?

Ja Juani' ay yi'oj chab' winike sok waxake chira,
sk'eb'ayi juke ja yijts'ini'.
¿Jaye xta chira yi'aj kan ja Juan?

Ja Maria ya och pakan jo'e snan mut', ja
jujune snan muti' sluts'uwe juke nolob:
¿Jaye nolob sluts'u ja jo'e snan muti'?

Ja Antonyo ay yi'oj cha' winike sok waxake'
pataj, sk'eb'ayi juke' ja snani', sok lajune
ja yijts'ini'.
¿Jaye pataj xta yi'ajkan ja Antonyo?

K'ela lek ja b'a slamlamil ja wa ju'uni, sok ts'ijb'an jun wakuk ma lajunuk ts'ijb'ajel ja it yi'oj ts'ij b'ub'al ja (k).

¿Jas was k'ulan ja jmojtiki sb'a mi oj xojb'uk ja iximi?

¿Jas was k'ulane ja jmojtik yajni wax ch'ak ja sjachjeli?

Ts'ijb'an tuktukil ts'ijb'ub'al ja it ay yi'oj ja ts'ib'ub'al ja(x).

Ts'ijb'an jun slamlamil ja b'a wa ju'uni, ja jastal ts'ijb'ub'al ja b'a wa ju'un ak'umanta.

JA JLU'UMI'.

Ja lu'umi', ja b'a k'ulanotiki' ay xe'ntik yaman lek, jaxa tuki jel ja witsi' soka sok ton mix b'ob atejukotik yuj jel ja pataki, kechan wax b'ob' atejukotik ja b'a lek xe'ntik yaman, ja tiwi' wax loxatik ja k'uli, wax ts'ik'atik ja k'uli ja tixa wax ts'unatik. Yaj wax tsikatik wax majlatik oj eluk ja yal iximi, yujka mix el spets'anal ja ts'unub'ali' cho' wax ts'unatik sb'a mini xen ja lu'um oj kanuk lom; ja wanxa k'i'el ja k'uli' wax loxatik sb'a mi jel oj k'i'uk sok sb'a oj k'i'uk-ts'amal ja iximi', yajni wanxa takjel ja iximi wax kumb'atik sb'a oj ch'ak takjuk.

sok sb'a mi oj k'a'uk ja wax ya'a ja'i, wax majlatik chab'oxe ixaw sb'a wax jach'atik ja iximi'.

Yajni jachub'al ja iximi wax ki'ajtik b'a jnajtik sok wax katikiyi yajnal sb'a mi oj xojb'uk wego, ta mi wax katikiyi yajnal jel wego wax xojbi, sok ay mixax ta'atik ja inati', ja ti' waxcha' ochtik slejela ja b'a tuk na'itsa; ta mixta'atik ja b'a mismo jkomontiki' ti wax le'atik b'a tuk koman man wax ta'a tik sb'a oj ajoyuk kiximtik sb'a jab'il wax jaki' mik'a oj chamkotik yuja wa'ina.

K'ela lek jastal kanel ja k'umuj ju'un ja tsa'an ja k'umanta wa ju'uni, ts'ijb'an ja it wan sk'anjel ja b'a ko'eli.

¿Ala jas wax yala ja b'a slamlamil ja ju'uni'?

¿jasunk'a wax k'u'lantik b'ajtan ja wax ts'unatik ja iximi?

¿jasunk'a waxa k'ulan yajni wanxa ki'el ja k'uli?

Ts'ijb'an il b'a ko'el, ja b'a wa ju'uni ja jastal waxa ts'una ja ixim ja b'a wa najexi'.

K'ela lek ja b'a slam ja wa ju'uni, sok ts'ijb'an jun wakuk lajan ts'ijb'ajel ja it yi'oj ts'ijb'ub'al ja (k).

Jas was k'u'lan ja jmojtiki sb'a mi oj xojb'uk ja yixime'i'.

Jas was k'ulane ja jmojtik yajni wax chaka ja sja'chjeli'.

Ts'ijb'an tuktukil ts'ijb'ub'al ja it ay yi'oj ja ts'ijb'ub'al ja (x).

Ts'ijb'an jun slam ja b'a wa ju'uni, ja jastal ts'ijb'ub'al ja il b'a wa ju'un a'k'umanta.

- Tsomo b'ajex chanuk ma jo'uk ja wa mojex neb'uman ju'un sb'a oja loiltayex ja jas wax yala wa ju'unexi'.

- Ts'ijb'an b'a xe'ntik yaman ja ju'uni' jitsan ts'ijb'ub'al ja jastal:

ixim	k'ul	xojb'i	xe'ntik
loxo	wanxa	oxe	sle'jel
wa'in	xojb'uk	ts'unjel	b'ajtan

Ja b'a lu'umi, ma b'a jun sat mesa oj waoch kan pakan ja ju'un ts'ijb'ub'ali.

- Sok ja yal ju'un atsijb'unexi' oj tajnanik, sok ja wa moj neb'uman ju'un, oj syame jun ju'un sok oj sk'umuk, ja jas wax yala oj sts'ijban, ma mi was ts'ijb'an lek yen oj ch'ayuk ja tajneli'.
- Ma' was ts'ijb'an lek, ye'n was yama ja ju'uni' sok was k'uman, ja ti'xa wax ya'a ts'ijb'uk- ja tuki man wax ch'ak ja yal ju'uni'. Ja ma' wax ya'kan jitsan ja jasb'aji ye'n wax ch'ay kani.

JA AXA NAJATE

Ja aji' ja jlumaltik sb'a b'ayotiki', ja jmexep tatawelotiki' moso ajiye', ja winike'i sajto'i-wax wajye ik'uj si', yajni wax julsok ja yijkats si'i' tixab'i wax waja a'tel sb'a alaja, jaxa-ixuke'i wanb'i xwajye juch'uj ixim, ja'xa yal-untiki wax wajye tanuj chitam, chej ma wax wajye tanuj alaj b'a mok sch'ak el yal chan ja alaji, spetsanil ja a'tel wa sk'ulane'i sb'a ixawalal.

**Le'awik ja lo'il b'a ay yi'oj ja jastal iti (w),
sok ts'ijb'an b'a jisub'al ko'eli.**

JAS YOLOMIL JA JCHONAB'ILTIKI'.

Ja jlumaltik sb'a Margarita, jel niwan sok jel a'ay ja ma'tik kulan ja tiwi; ja b'a lu'um jawi' ay wits b'amini jun te' oja ta'i', ay wits b'a jel ja k'uli', ja tiwi ay chante sok ayni kechan ak' oja ta'a b'a ajyan ek'i' ja b'a jlujmaltik'.

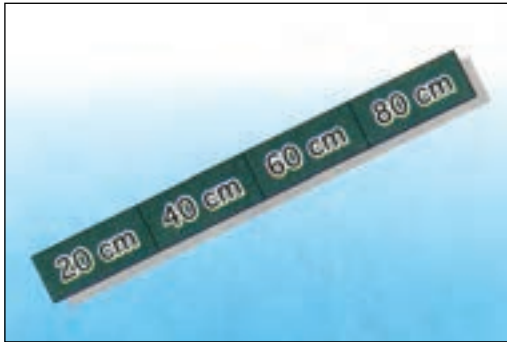
Je'a lo'il b'a wax k'e' ja ts'ijb'ub'al sok ja iti' (b) sok ts'ijb'an chole k'umal b'aya jsub'al ko'eli'.

<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>

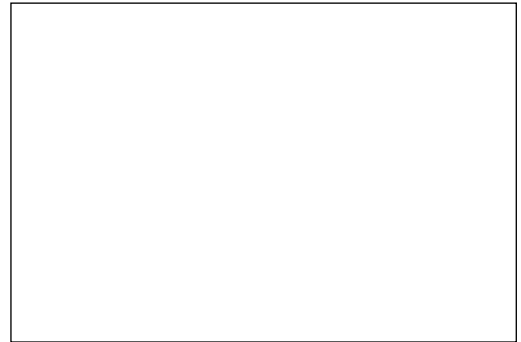
SB'ISULAB'IL

Ja jastal wa sb'isawe ja wa sts'unuwe ixim ja winik ja najate'i, wa sie'awe jun yal te' ti wa sch'ilawe chane ch'ilea yajni sb'isatalek ja'xa wax makuniyuj b'a spetsanil chol jumasa'a'.

- Tojb'es b'a wa ju'un ja tuktukil sb'isjel wax makunikujtiki'.

bara

JA POKO WINIK JUMASA'

Ja jmojtiki' wax yalawe, ke mi ja'ch aji jastal aytik ja wego, ja najate'i ja jmojtiki' jel wax yiaje aji, ja ye'nle'i mix b'ob' atejuk stuch'l- yuj ay yi'oje yajwale, ja yajwale jawi jel wax ya'a a'tejuk spetsanal ja jmotiki ja b'as lujmal jnal jawi, mi wax ya jiluke spetsanal ja k'ak'uj jumasa; was tula ja a'teli sb'a chane ma jo'e-ora sajto sakb'el man wax k'ot ja wake ma juke ora och a'kwal; kechan wax ya jiluke jutsin ja yora wax wa'i, cho mi yuj wax tupjiye sok tak'in ja yatel snajtil semana, kechan wax aji t'un yixime, schenek, sakal askal, skajpe sok

yats'ame, sb'a oj stup sok ja yatele'i ja sijnajtil
ixawi'.

Ja ajwalali' ay b'i yi'oje mojan jo'uk ma waxakuk
slujmal b'a jel yi'oje tantik chitam, kawuj sok jel ja
wakaxi', ja' yuj jel wax yiaje ja jtatawelotiki, sok
ja jmoj jumasa b'a najate'i.

Ja ya'ni tukxa ayotik mixa ayuk ja kajwaltiki
jastal najate, ja'xa yani ayxa ki'ohtik xe'ntik
yaman ja jlu'umtiki b'a wanontik a'tel, ja ti
wax el t'usan yaman ja wa'eltiki sok mixa jel
wax ki'ajtik yuja a'teli'.

Sok ja je'uman ju'un, k'umanik jun slamlamil tsats lek.

- Le'awik jo'uk ja wa moj neb'uman ju'un, sb'a oj sk'umuk un b'ome' slamlamil ja ju'uni'.
- Oj cha' k'umuk jun ek'ele smoj kechan sok ja wa sati' ja'ch ch'ab'an oja k'umuk.
- Lo'iltan ja chab' oxe k'umuk ju'un ja it mixa na'a jas wax yala, ma ay b'a mi wilunejexi.

¿Jastal ajyi ja jmojtiki' ja najate'i'?

¿Jas wax yalawe yuj ja jmojtiki'?

¿Jas mi' lekuk yioje ja mojtik ajyi'?

¿ma' wantik sk'umajel ja wax kalatik poko winiki?

• Ts'omob'ajex sb'a chanwanex sok lolitan ja jas ats'ijbu'unejex ja jas job'xi b'a ke'eli'.

- Lo'iltan ja jas xana'awex yuja poko winiki'.
 - ¿ Waxa na'awex yuja poko winiki'?
 - ¿Jastal wax tupjiye ja ya'tele ja jmojtiki' sb'a najate?
 - ¿Jas ora was tula ja ya'tele sok jas ora wax jijliye?
- Ts'ijb'anik b'a wa ju'unex ja jas waxa na'awex yuja poko winiki'.

Ja ma' wax el ti'al yuja lo'ili'. k'uman ja lo'il tsa'anto.

- Ja jmojtiki jex a'tiji ja najate'i'.
- Ja ajwalali' ay yi'oj jo'uk ma waxakuk slujmal.
- Ja winike'i wax a'tiji lajchawe' ora jujun k'ak'uj.
- Ja ajwalali' mis tupa sok tak'in kechan wax ya'a swa'el sok sk'ue.

- Aochkanyi jun sjsjel ja ma' el ti'al yuja chane lo'il te'y ke'eli'.

¿Ma' jex a'teji' ja najate'i'?

¿Ma' ay yi'oje jo'uk ma waxakuk slujmal?

¿Ma' wax a'teji lajchawe ora?

¿Ma' mis tupa sok tak'in ja yatejumi'?

- Ja'xa ya'ni lutukan sok jun kuagro, ja jas sk'ulane ja b'a jujun lo'il it ek'ta.

- ¿Jas k'ulane ja jmojtiki'?
- ¿Jas wax kalatik yuja ajwalali'?
- ¿Jas wax kalatik yuja winike'i'?
- ¿Jas was k'ulan ja ajwalali'?
- ¿Jas was k'ulane b'a jun lo'il ja predikado wax kalatik.

- K'ela sok ja je'uman ju'uni', ja ma' x-el ti'al sok jas wa sk'ulan ja b'a jun lo'ili' (oracion)

Ja k'anali' wax lijpi b'a nalancha'an.

Ja cheji' wax ajni b'a yoj k'ul.

Ja yal keremi mix b'ob' lolanuk soka smoji.

Ja yal chani' lujpupi.

Ja pumusi' och pakan b'a nalan cha'an b'a na'itsi'.

Ja nan ixawi wax ijlab'ani b'a nalan cha'an.

Ja nichiwaltiki' wax ya' yelaw jas ti' na'itsi'.

ja chu'i wax ajni yoj k'ul.

ja nichimaltiki' wax ya'a yelaw ja majada.

Ts'ijb'an ja it wax el ti'al sok jas wa sk'ulan b'a jun lo'il.

_____ sk'uxu ja chicholi'.

Jas nana ja Olga _____

_____ was chona bejiga.

Ja jtatawel'o _____

_____ oj b'ejyuk sok tak'in yok ule.

Bob'xta wanxa xana'a jitsan signos, wax makuni ja yora wax ts'ijb'antik jun ju'un'. Ay June sb'il koma.

- k'ela ta ay koma ja b'a slamlamil ja ju'un a'k'umanta b'ajtani.

• Ja koma. Lajan ja tuk signo wax majlati juts'in ja wantik sk'umajel ju'un, sok yen wax ya'a oj na'atik jas wanti sk'umajel.

k'uman ja yal slamlamil (texto) it yi'oj sb'i'le ja jmoj Tiki. aochkanyi ja b'a wax yi'aje koma'.

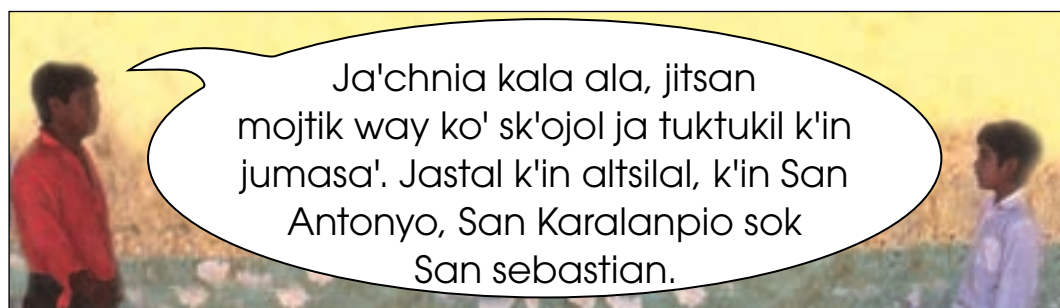
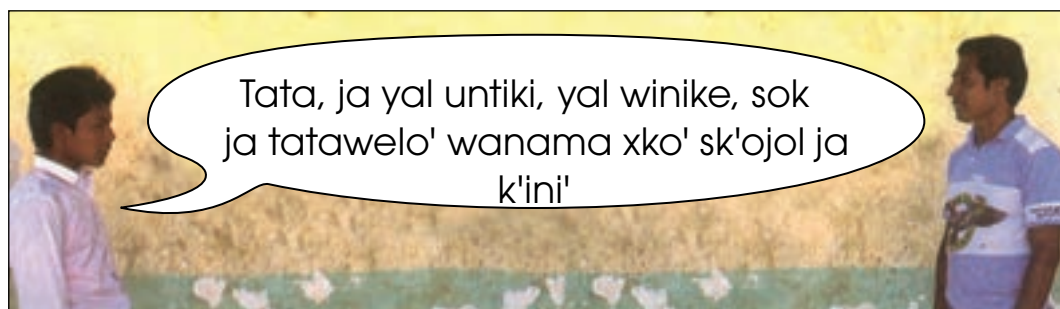
- Ja smoj ja Juani sb'i'le' Jose Pegro Juan Ramiro Manwel Elena Javier Emilio Arturo Adolpo Prankisco sok Maria.

¿Jaywane ja smoj ja Juani?
Ta me'y yi'oj koma, mi oj na'atik jaywane jas moji jama 13, 11, 9, 7, 6 ma 4.

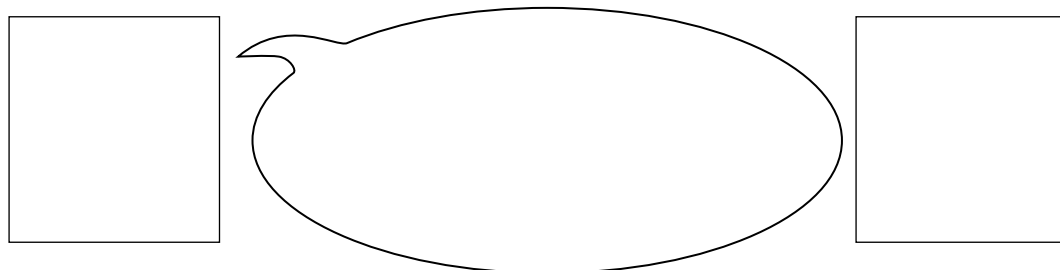
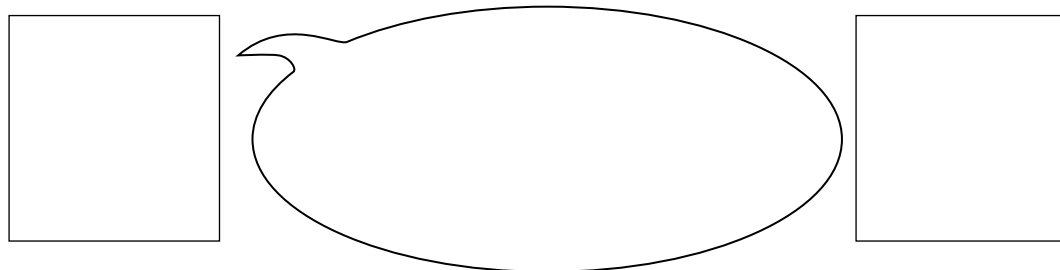
K'uman ja slamlamil iti', sok ts'ijb'an ja b'a wax yi'aje koma'.

- Sok ja chij wax k'u'lantik nuti' kuchpat laso enub sok smochulab'il ja k'awu'i.
- Ja nichimi' wax chonxi b'a mercado na'itsaltik tienda sok b'a jnajtik.

Ts'ijb'an b'a wa ju'un jun slam'lamil (texto) ja b'a oj yi'e' koma.

Ts'ij b'an jun lo'il b'a ko'eli' ja jastal ts'ijb'u b'al ja b'a k'e'eli'.

Ts'ijb'an ja sb'i'ile ja jujune ja it te'y b'a wa ju'uni'.

1 2 3 4 5 6 7 8 9

5 _____ 10 _____

15 _____ 20 _____

25 _____ 30 _____

35 _____ 40 _____

45 _____ 50 _____

60 _____ 70 _____

80 _____ 90 _____

100 _____ 105 _____

110 _____ 115 _____

JA B'AJTAN MANDARANUM JA B'A LOMONTIKI

Ja xk'ota yora oj paxuk ja ma ay schol ja b'a komontiki, ja ma' oxa eluk ja b'a scholi', yena was le'a ma oj ochuk sb'a oj ya' smandar ja b'a jkomontik'. Ja mandaranumi' ja ma' ay schol jastal: komisariado, ajente, consejo de bijilansia komite sb'a tatal nanal jumasa sok tuk smoje ma' ay smandar ja b'a yoj komoni'.

Ja ma' wax och ja b'a scholi', ja sk'ak'ujil jawi was tsomo sb'aje ja spetsanal ja winike'i sb'a oj waj yi'jan ja b'a snaje ma' oj kanuk ja b'a schol jawi'. Ja'chuk ay wax ochkan sb'a schol ja ma' mito ocheluk mini jun ek'ele', ja komisariado jawi ye'n

oj ya'a smandar spetsanal mojtik, ma' ti kulan b'a jkomontiki', ye'n oj ts'ome ja jmojtiki' ja yora wax aji jun tsojmel lo'ili.

Soka ma oj k'otuk ja b'a jkomontikiki', ja sok ja je'uman ju'un ma jun ingeñero, ma jun ma was na'a ts'unuj ixim, kajpe, itaj, kakaw ma chikan jastik junuk. Ja jkomisariadotiki oj yil oj tojb'uk mas tsamal ja jkomontiki, ja b'a oj tojb'uk tsamal ja komontiki, ja mandaranumi' oj waj sk'anjel ja och karetera, na'its b'a wax jexi ju'un, jun ajensia, lus, ja' sok tubo tib'a mandaranum b'a niwan jchonab'iltik (kestadotiki tustula)

Tsomo b'ajex k'ole k'ole sb'a chanuk ma jo'uk ja mojex neb'uman ju'un, sb'a oja lo'iltan ja jas wax yala jas lamlamil ja ju'uni'.

- ¿Jastal wax k'ulxi ja wax pax ja mandaranum ja b'a jk'omontiki'?

- ¿Ma' wa sk'ulan nombrar yajk'achil mandaranum ja b'a jk'omontiki'?

- ¿Jaywane ja mandaranum ja b'a jkomontiki'?

- Jas k'ak'ujil wax jeltexi ja mandaranum ja b'a jkomontiki, jas ya'tel wa stsomo sb'aje ja winike'i.

- ¿Jasunk'a schol ja mandaram ja b'a yoj jkomontik'?

K'umantik jun smoj ja slamlamil ja ju'uni sok ts'ijb'an ja jujun sat ab'al mi xanaw ex jas wax yala'.

- Ja sb'i'l ja jastik junuki sok ja jb'ajtiki sibi'ile (sustantibo), jach jastal chich, chitam, ixim, kolko, Umberto, Juan Javier, María, Ines, Margaritas, Comitán, Trinitaria, Independencia, banco, Lapid, ju'un, ch'at, jarro. spets'anal ja iti' sb'i'il (sustantibo o nombres.)

Na'a lek ja jastik junuki oj ka'tiyi' jun sb'i'il b'a lek oj kanuk jun lo'il, ta wax katiki jun sb'i'il mi lek oj kanuk.

- Wax payajan sb'a oj kalawab' ke ja () smanaki jun () sok ja it jel la tajniyon ja yora oxa sman-e, ke'n wajyon sok sb'a oj smane ja b'a () sb'a oj tsa'e. ja yora je'ayi ja () yala ke jel cha'an sts'akol.

Ja yora yi'ajon ja b'a () k'umuj ju'un () ja () yutajon yuja mi k'ulan ja (). Ja ye'ni spayajan ja () ti yalajan ke mi lekkon yuja ().

Se awilunejex ja kumuj ju'un jawi mi' la wab'yex sb'ej yuja sustantivosi ochele tuk sb'i'il ja' (ts'akats'aka). Ja'xa ya'ni ts'ijb'anik ja b'a wa ju'unexi, ja yal ts'ijb'ub'al it te'y b'a wa ju'unexi, ayi sb'il ja b'a it yioj (tsakatsakatsaka).

K'ela lek ja jujune lo'il ja it te'y b'a wa ju'uni paxel ay jas sustantib'o yi'oji, jaxa yani ts'ib'an b'a yal jisjel ja b'a lek oj kanukjujune lo'ili.

• Ja jnani ya'a yalel mut ja k'u'utsi.

• Ja jwatsi wan ts'isulej b'a majada ja wa eli.

• Ja jnu'i was jixa yolom sok jun awute'.

• Ja jtati was ts'unu ixim sok ju jixab'al.

• Ja jnu'i ya'a lokan b'a jun tarub'o ja misi'.

• Ja cho'oji wax el ajnel yuja ts'u umi'.

• Ja jb'ankili' wa syama ja wa'el b'a jmexepi'.

• Ja ts'a'ani wax yayi jun schito ja oxomi'.

• Wan mok'el ja jnaji payajan ja ajnanumi'.

• Wan chamel ja jb'ankili payajan ja k'ula naitsi'.

• K'u'lanik jun chanuk ja lo'il ja jastal te'y b'a k'e eli'.

JA SB'I'ILE'I

•K'umanik ja slamlamil ja ju'uni ja jastal wax jekatik jun spatulab'il ja jk'ujoltiki'.

Ja ju'un iti, ja b'a wax jeka jun spatulab'il ja sk'ujol ja a'kix Maria, yuj oj ts'ikwuk jo'lajune jab'il. Ja k'ak'ujil lunesi' jun tajb'e yajtab' mayo sb'a jab'ilil 1994. Jel gusto oj ajyuk sok jas tate'i', ja Mariano Pérez sok ja snan Julia Jimenes, jach jastal ja smoj aljel jumasa sok ja tuk smoje jumasa'.

Wax jekatik jas Patulab'ila ja sk'ujule ja smoje jumasa': Juana Hernandez Lopez, Macario López Jimenez, Lucia Jimenez Jimenez sok Mercedes Lopez. Sok wax jekatik jun spatulab'il ja sk'ujule ja spetsanal jas moj aljeli sok ja ma' wan a'tel sok ja b'a wax chonxi jastik junuki (mercado o tienda).

Tsomo b'ajex k'ole k'ole sb'a oxuk ma chanuk sb'a oja lo'iltayex ja sjob'xel it te'y b'a wa ju'unexi'.

¿Jas b'i'ile ja ma sjeka spatulab'il sk'ujul ja María?

¿Jasyu was jeka ja spatulab'il ja sk'ujule?

¿Jas b'i'ile sok ja yapeyido ja ma' was jekayi spatulabil sk'ujole'?

¿Machunkil el tial ja b'a ju'un jawi'?

K'uman takal takal ja lo'il sok pilajan sok jun jisjel
ja sujelo ja sb'a predicado: k'ela lek ja senya.

sujelo / predicado

ja jnani' wan sk'uljel ja wa'eli'.

Ja watsi was ts'isa ja ku'ali'.

Ja jnu'i wa smana jun ju'un.

Ja jtati' wax tajniye sok ja ts'i'i.

Ja ch'o'oji wax el ajnel yuja misi'.

• Ja'xa ya'ani' ja b'a lo'ili jisayi ja it wa sk'ulan.

Ja it wa xyala jas wax k'ulantik sb'i'il berbo.

K'u'lanik jo' uk lo'il sok ja it tojb'el b'a wa ju'uni'.

K'ela lek ja jastal wax ts'ijb'antik ja jb'iiltik sok jas b'i'il ja jkomontiki sok ja jchonab'ilitiki'.

Le'a waxakuk sb'i'ile ja ma was tulatik sok ja sb'ajtanil ts'ijb'u b'al sb'aja wena.

Jaxa yani ts'ijb'an jitsan sb'i'ile ja niwan chonab'.

JA NAN IXAWI SOK JA K'AK'UJI'.

- Aji jun b'i ek'ele jun ak'ix jel tsamal, sok ya'ax ja sati lajan sok ja sat k'inali, ja sati sak, sak ja yolomi' k'ik'xta lajansok ja joji, ja ye'ni sb'i'il ixaw, ja b'a kulani jel tuk sok jel tsamal, yuj mi ma sna ja ya'ax job'i, ja job' jawi mi lek aylek yuj ay swin kil slugar, mi yuj ay che'e-mini' k'ak'uj, ja yuj ja sts'eb'oj ja tsamal ak'ixi'.
Ja sts'eb'ojil wax yakitik tsamal oj aiyokotik yuja jel ch'ab'an ajiyitiki'.
- Mi' najatuk yuja snaje' ja nan ixawi, aji jun-smoj na'its ja tiwi b'a ya'ax job, nichim, ts'eb'oj yal chan, kechan ja ma' wax ya'a mandari ja ye'ni wa sk'u'lji mandar yuja winiki ja k'ak'uji', tsatsal winik sok jel sna'a jun tiro.
- Jel b'i was na'a jas moje sok ja yermano jumasa' sb'i'ile: Merkurio, Venus, Tierra, Marte,

Jupiter, Saturno, Urano, Neptuno sok ja mas ch'ini Pluton.

- Ja jujun sakb'eli' ja k'ak'uji wa sk'ana oj yab' b'a wax jak ja k'umal wan yab'jeli' ja b'a niwan k'ijtumi' sok k'un syamjel jas k'ab'e'i.
- Kajan skawuj, waj yile b'a wax jak jas k'umajel sok ja tsamalil yab'uneji' sb'ajtanil majke', ja k'ak'uji yi'oj ja mandaranumi ja sb'a nan ixawi', jel niwan sok jel tsamal ja k'ak'uji, ja'yuj ja jel sna'a'i.
- Ja ti'xa yila eljan ja ixawi, sok jitsan ak'ixma was mojtaya, ja k'ak'uji ti ya' lijpek ja tsamalil lugari, ja tsamal ixawi jel lek yita yuj jas lijpel ja k'ak'uji sok jel sna'a sb'aje jitsan man yi'asb'aje. Ja ti yayi jun schito ja yixukili, sok ti'xa kan b'ejyi sok ja yijlab'a.

Ak'umanta jas lamlamil ja ju'uni, ja'xa ya'ni lo'iltan sok ja wa moj neb'uman ju'uni, ja jas wax yala ja lo'ili.

Alo'iltan ja jas wax yola ja lo'ili ja'xa ya'ni k'ulanik ma' el tial ja b'a lo'ili, sok tsijb'ayi sb'ilile'i.

¿machunka yi'oj ya'ax ja sati? _____

¿Jastal wax yila ja job' ja b'a lo'ili'? _____

¿ja ya'ax job' el ti'ali' ja b'a lo'ili, jastal aji? _____

¿Machunka wax yala wax ya'a ts'eb'oj ja b'a lo'ili'? _____

¿Mach'a ja tsatsal winik wax tax ti'al ja b'a lo'ili'? _____

K'u'lanik ja smoj jumasa' ja k'ak'uji sok ts'ijb'ayi
sb'i'ile jujune ja jastal wax el ti'al ja b'a lo'ili'.

Ts'iktes ja jujun lo'il it te'y koeli sb'a oj kan tsamal.

_____ waj yile b'awax jak ja k'umal
jawi.

Ja k'ak'uji yi'oj ja mandaranumi

_____.

Jel niwan sok jel _____.

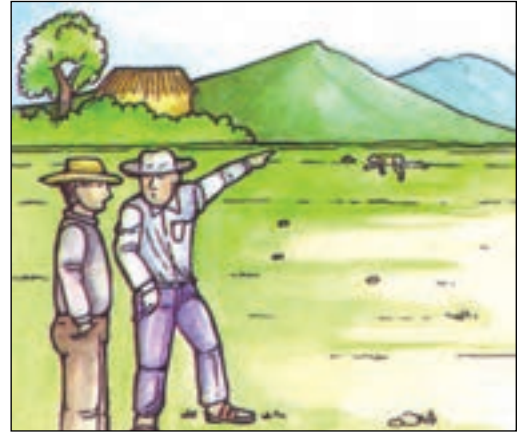
Ja k'ak'uji' ti _____ ja tsamal lugar.

_____ was ts'eb'ojta b'a job'.

• Ts'ijb'an jun lo'il ja b'a wa ju'uni'.

• Ts'ijb'an jun lo'il b'a wa ju'uni'ja jastal tojb'el il b'a wa
ju'uni.

Lo'iltan sok ja wa moj neb'uman ju'un, ja jastal ay ja lo'il waxa wila il b'a wa ju'uni'. sok ts'ijb'an ja jas wax yala jujune it te'y b'a loili'.

Jun smoj neb'uman ju'un oj sk'umuk tsats jas
lamlamil ja ju'uni'. ja'xa tuki' takaltakal oj sk'umuk.

¡Wala wajyon b'a job', b'a job' wala wajyon.!
¡ya'ni oj ts'une, jechel oj k'u'l kosechar!
ija yani' poja lu'umi', jechel ja lu'umi jel gusto
wala ajyon. sok kabono kajunej, ja'ch sok ja
jinati jitsan oj jwal le' sb'a jitsan oj ajyuk!
¡Snajtil k'ak'uj k'ak'uj oj a'tijukon kechan ja'chuk
oj ¡ta'tik ja jsak'aniltiki'! ¡Wala wajyon b'a job', b'a
job' wala wajyon! ¡Ts'akatal yuja yeni', wax ta'a
kala wa'ltik.!
K'ela lek ja k'umal iti ay ts'ijb'ub'al lajan ja wax
ch'ak ja ts'ijb'ajeli.
Le'a b'aya ts'ijb'ub'al lajan ja b'a wax ch'aki'
sok ts'ijb'an il b'a ko'el ja b'a jisub'ali'.

Ja it lajan wax ch'aka ts'ijb'ub'ali' wax kalatik
sb'i'ile rima.
Ja'xa ya'ni a'tasb'aj sok jun s'isjel ja it lajan wax
ch'aka jas ts'ijb'ub'ali'.

ka'ax

chomajkil

kab'altik

ts'ijb'ajel

Lajan

mojan

ts'unjel

wajtik

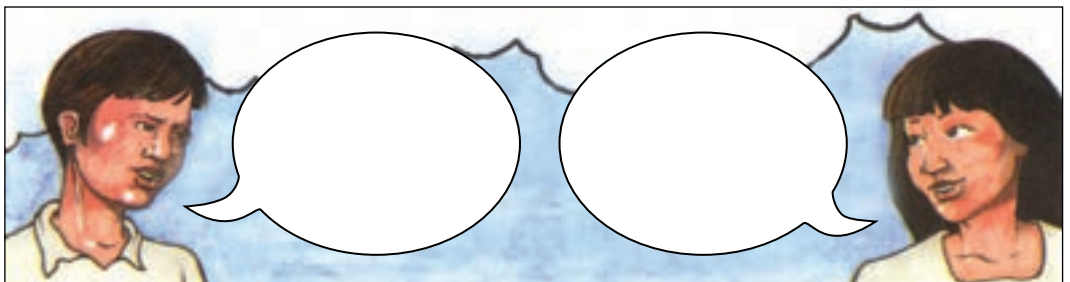
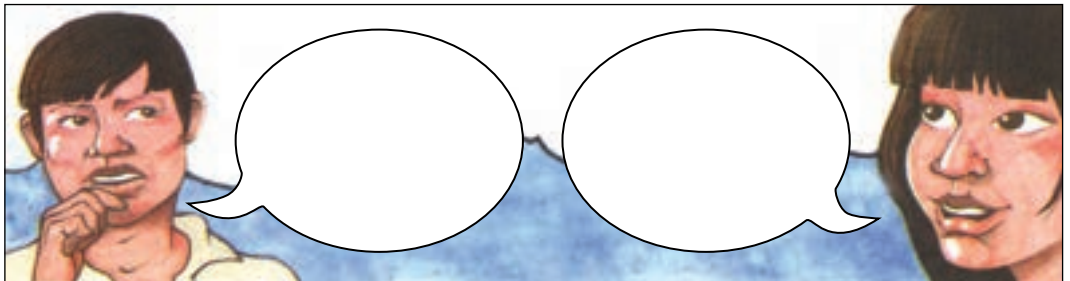
b'ankil

wakax

Ts'ib'an jun tsamal lo'il ja b'a oj ajoyuk lajan.
ja ts'ijb'ub'al xch'aka ts'ijb'ajel, wa lajani' sb'i'il
(rima)

• Tsomo b'ajex sb'a oxuk ma chanuk sok
sb'a oja k'umuk ja lo'il ats'ijb'unejexi sok le'awik
june ja b'a jitsan tsamali, sb'a oja k'umukexyi' ja
tuk ja wa mojexi'.

• Ts'ijb'anik b'a yoj setan jun ts'ijb'ub'al b'a lajan oj
ch'akuk ja ts'ijb'ajeli'.

JA JWA'ELTIKI

- Ja b'a oj ta'tik ja jwa'eltikoni', jel wax ki'ajtik yuj wa sk'ana oj atejukotik tsats sb'a oj-jta'tik sts'akol sb'a oj mantik ja wa'eltikoni.
- Ja'ch jel wax ki'ajtik sb'a oj ta'tik ja iximi', chenek'i' yuj kentik wax ts'unatik.
- Ja b'a oj'ts'untik jastik junuki', b'ajtan wax loxatik ja k'uli', wax tsikatik yajni tsikelxa ja k'uli', wax pojatik ja lu'umi' chab' b'a oj kan tsamal lek ja' lu'umi, yajni lek xaay ja lu'umi wax jisatik sok wakax b'a oj kan toj ja scholal ja sts'unjeli'.
- Yajni ts'unu b'alxa ja iximi', chenek'i' ma ja itaj jumasa' wax majlatik oj k'i'uk, yajni tsamalxaja jas ts'unub'ali' ta jel niwan ja k'uli' wax ka'tiyi ak'in sb'a oj k'i'uk tsamal ja jas ts'unub'ali'.

Sok mi' kechanuk wax ts'unatik ixim, chenek' ma itaj, wax ts'unatik tso'yol, lob'al, kakaw sok wax ka'tik k'iuk chante' jastal wakax, chej, chitam, kolko, chich, pech sok mut; ja b'a oj k'i'uk ja chante' jumasa' iti jel wokol wax k'i'i sok jel wax ki'ajtik yuja stalnajeli'.

Pe ja chate' jumasa' iti jel wax makuni sb'a oj wa'kotik ma sb'a oj chontik, ja'xa sts'akoli' wax makunikujtik sb'a oj mantik kajpe, ats'am, ma tuktukil jastik junuk wax makuni kujtik sb'a jwa'kotiki'.

K'ela sok k'u'lan ja jas wax yala ja b'a slamlamil ja ju'uni'.

Tsomob'ajex sok lo'iltan jas lamlamil ja ju'uni, sok tojb'es ja it wan sk'anjel ja wa ju'uni'.

¿Jas bi'il ja lo'il te'y b'as lomlamil ja wa ju'uni?

¿Jastal wa stula ja lamlamil ja ju'uni?

¿Jastal oj b'ob ts'unxuk ja iximi'?

¿Jas wax k'u'lantik b'ajtan ja wax ts'unatik ja iximi'?

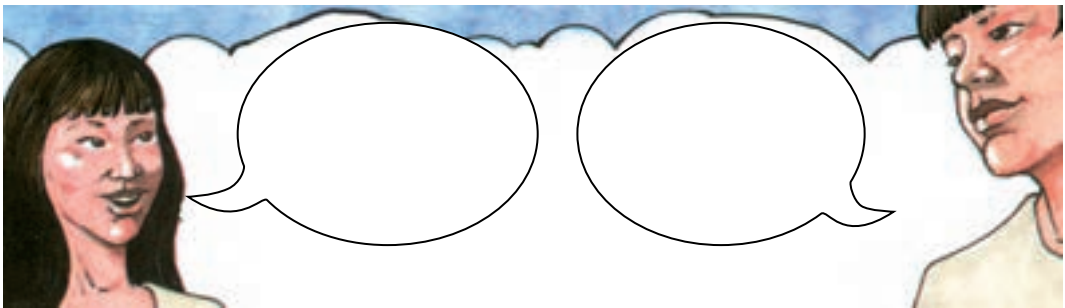
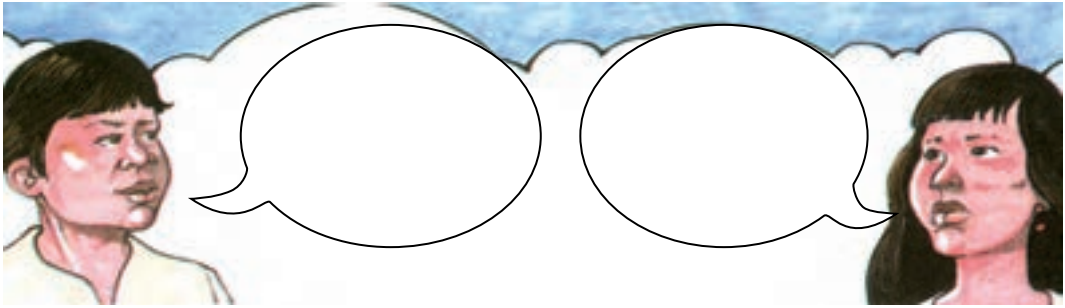
¿Jas wax k'u'lantik yaj ts'unub'alxa ja iximi'?

Ts'ijb'a jun smoj ja jastal waxa na'a sk'u'ljel ja ts'unuj iximi', ma sts'unjel jastik junuk.

Ts'ijb'an jas b'i'ile jujune it te'y ko'el b'a wa ju' uni'.

Ts'ijb'an b'a yoj jujun setani' ja jas wan yaljel ja jujun winiki', ja yuj sts'unjel iximi'.

- tojb'es ko'el ja jas wax ts'unatik ja b'a jk'omontiki.

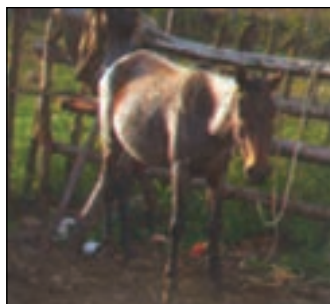
Ja adjetibo kalipikatibo wax kalatiki', ja yora wax kalatik jastal ay jun jastik junuk jastal:

Ja wakaxi' jel ch'in pe jel tsamal.

Ja k'umuk, ch'in sok tsamal.
Wax yala jastal ay ja jastik junuki'.

Ts'ijb'an chanuk ja jastal ay ja chante it te'y ko'eli' sb'a oj yie adjetibo kalipikatibo

Sb'i'il adjetibo kalipikatibo ja ma' wax yala jastal ay ja sustantibo (nombre)

Ts'ijb'ayi jun adjetibo kalipikatibo ja sustantibo jumasa it ts'ijb'ub'al b'a ko'eli'.

Ja _____ waji' te'y b'a mo'och.
ja _____ ijkini' te'y b'a yoj tajaltik.
ja _____ k'u'ali ja ya'tel ja jnani'.
ja _____ k'ak'uji jel gusto wala elyon b'eyel.
ja _____ ts'i was nutsu k'ujlal chej b'a wits.

ts'ik'tes ja yal lo'il it tey ko'eli' b'a oj kan ts'amal.

___wax ___natik ja ___ili' mi wax ___katik ja
i ___ti', kechan wax ___tik tajuk b'a ___k'uj. Wax
tikatik ___kal ___kal ja b'a lu'umi. Mi' wax ___tik
wajuk b'a yoj k'ul, sok ___chan jun ___secha
ay ___ojtik b'a ___snajtil jab'il.

•Ja b'a wa ju'uni ts'ib'an jo'uk yal lo'il soka it te'y ko'eli'.

K'u'lan ja it wan sk'anjel ja wa ju'uni'.

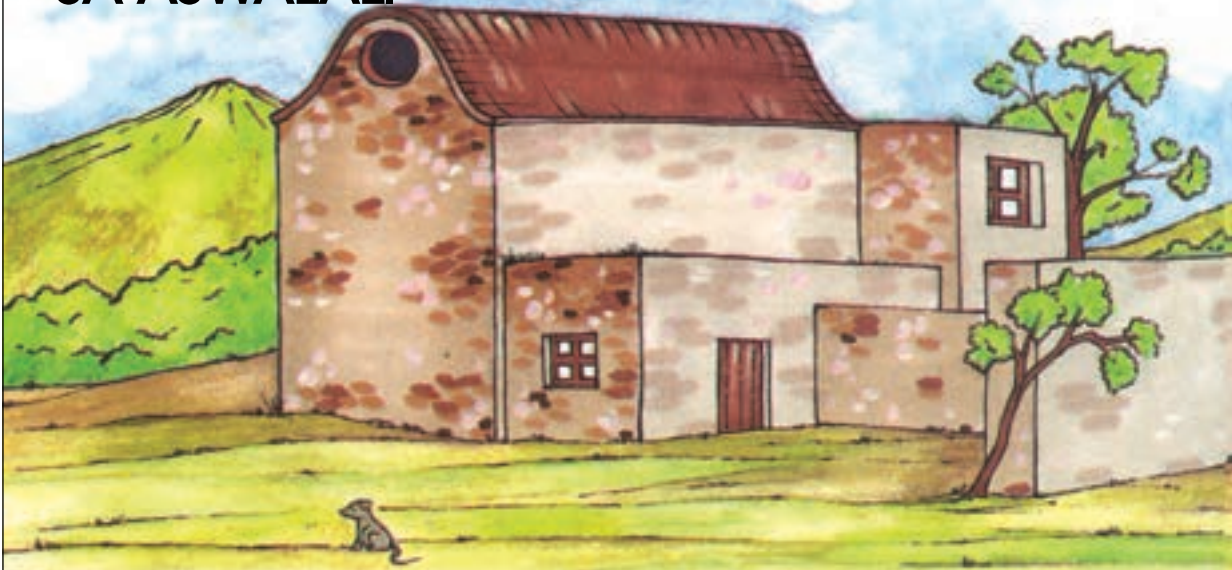
Ay b'alune na'its, ja jujune na'itsi' ay yi'oj juke swinkil, ¿Jaye swinkil yi'oj ja b'alune na'itsi'.

- B'a jun snaj it wala ts'ijb'antik sok, ay yi'oj lajchawe, ¿jaye yi'oj ja b'a juke snaji?
-
-
-

- Jun winik ay yi'oj b'alune snaj chitam, ja b'a jujune'i yi'oj waxaklajune', jaye chitam yi'oj ja spets ani li'.
-
-
-

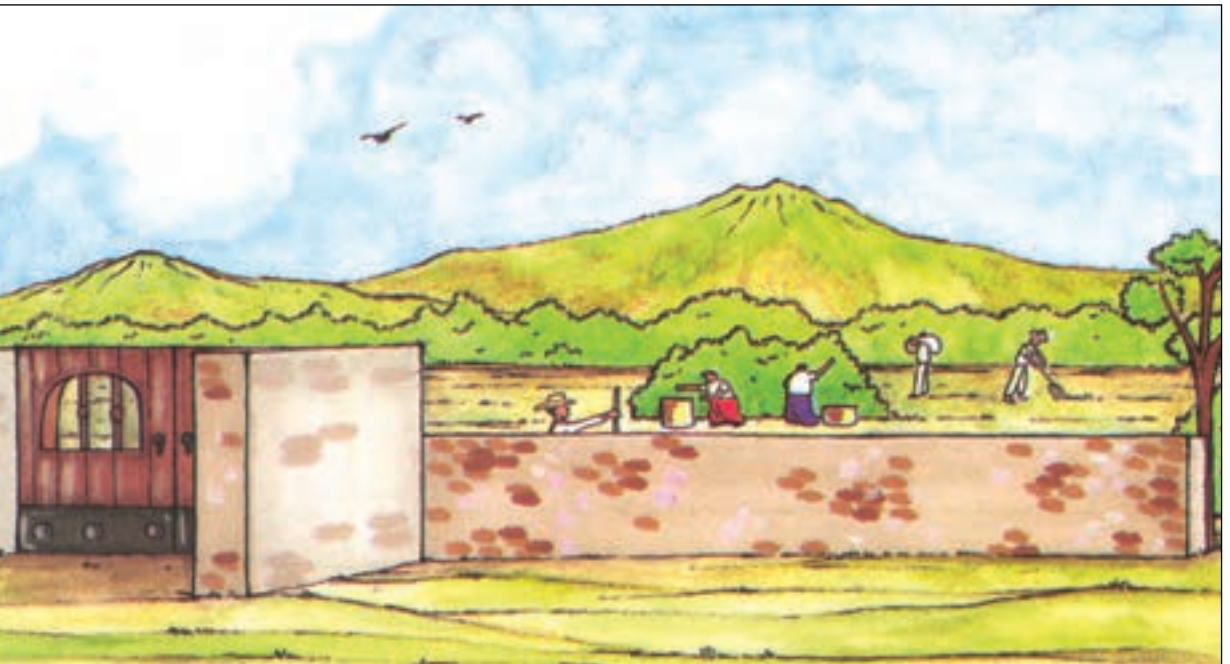
- Ja Ju'ana'i' ay yi'oj oxlajune' snan kolko was k'an-ya' och pakan, ja jujune kolko wa sluts'u waxake nolob, ¿jaye nolob' oj makunuk yuj ja Juana b'a ojya pakan ja snan kolko?
-
-
-

JA AJWALALI

Wax yalawe kab'tik ja jmojtik jumasa ja b'a jkomontiki' ja' xa najate ajyib'i baldiyano ja b'a poko asyenda, ja swinkil ja poko asyenda jawi sb'i'ilb'i Rosario, ja b'i ja yora ajy baldiyo, ja ixuki sok ja winiki wax yala we jelb'i wokol ajyiye yuja mib'i wa xtupjiye lomb'i wax a'tijiye k'eb'ub'alb'i wax ya'a ya'tele chomajkil, wax yalawe ta mix k'eye saj wamb'i xmak'iye sok ts'u'um yuja mardomo'ii pe mi kechanuk ja jawi, wax yalawekab tik ja ajwalali mib'i ay yi'oj swakaxe sb'a oj spoj'e ja lu'umi sb'a oj ts'une ja yixime ja ajwalali, yuj me'y yi'oj jaswakaxi wanb'i xyi'aje chab' winik wanb'ix chapjiye jastal wakax sb'a oj spoj-e ma b'a oj sjut'e' ja lu'umi sok wanbix mak'iye' sok arsyal jastal jun chante'.

Wax yalawe kab'tik ek'b'i jun tyempo lek ajyiye jun wokol jawi, wax yalawe ja k'ota sk'ak'ujil el yeta ja b'a baldiyano ja ajwalali jelb'i manyoso mi a'ji eluk ja b'a yasienda'i ja' chuk k'ot jun sk'ak'ujil jawi, ja mandaranum ja b'a Republika, Sjeka jun je'uman ju'un, sb'a oj sje'e

ju'un ja cho'yal untiki' sb'a ja'chuk ja ajwalali oj ya' eluk ja ixuk winik jumasa'i, ja'xa tan ajwalali tib'i yalyab'a ja winik jumasa' mokb'i eluke ja b'a asyenda'i yuj yenbi oj ya' jun snaj sb'a ti oj a'tijuk ja je'uman ju'uni, wax cha yalawe k'ab'tik mi ek' jitsan k'ak'uj jab'i tan ajwalali mib'i xya eluk ja ixuk winik b'aldiyano ajyiyei, tixab'i ja jawi ja olomal b'a Mejiko, yalyab' ja ajwalali t'ilan ye'nb'i oj stupe' ja je'a ju'uni sok ojb'i yaweyi' ja swa'eli. Yajni yab' ja ajwalali yuj ye'nb'i ojstupe ja je'uman ju'un tixab'i yala mib'i oj b'ob' stupe ja je'uman ju'uni, tixa b'i tsa'an yuja mib'i oj b'ob' stupe ja je'uman ju'uni, tixa b'i tsa'an yuja iti ja ajwalali yalb'iyab'i ja ixuk winik jumasa' ajyiyee baldiyano, masb'i lek awaj yawe k'e jun snajtsil sb'a sneb'jel ju'un chikanb'i b'a wax ko'sk'ujule, sokb'i ja ajwalali ye'nb'i oj ya ja s-olomal ja na'itsi sb'a ti oj a'tijuk ja je'uman ju'uni sb'a ja'chuk ja ajwalali mib'i oj stupe ja je'a ju'un, yuj k'ot ja b'a asyenda jawi.

i oj
pe

Ts'i'b'anik ja k'umal it yi'aj b'ajtan ts'ijb'ub'al ja (s) (j)
(w) (b).

Ts'ijb'an jujuntik lo'il sok ja it te'y ts'ijb'ub'al b'a k'e'el.

Ts'ijb'an wakuk k'umal ja it wax ch'ak lajan jas ts'ij
b'ub'ali', ja-ch jastal iti: Pis-olomal, slujmal.

xanab'al.

k' ak' uj

ku'uts.

Patak'.

tek'ul.

pech.

jk'umaltik

tsamal.

ts'ijb'ub'ali

kajwaltik.

lajan

kab'tik

ts'akatalex

echej.

JA JMOJTIKI

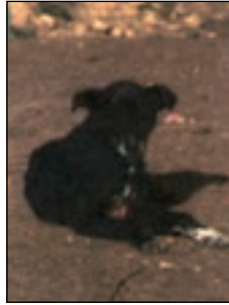
Ja jmojtik jumasa' b'a tuktukil komon mi jun lajanuk ja smodoe'i, ay komon jel tsamal was k'ulane jujuntik k'in b'a jun jwawtik, jastal sk'in San Antonyo, San Carlos, Guadalupe, ja tantik alperesi' was k'ulane waelal, mats', kajeta sb'a oj wauke tsamal ja spetsanal winik ixuk jumasa', sb'a oj ek' tsamal ja k'ini' was cha'niye' ja b'a snaje alperesi, ja ma oxa eluke sok ja-b'a snaje ma oj ochuke alpersi' sb'a-snajtil jab'il, man b'a wax k'ota yora ja sk'in jwawtik, ay komon was k'ulane kareda sok kawui, ja kareda iti wax ya'a lokan jun stat mut ja ti' was joko'el ja yolon ja stat muti' man was jotso'el ja yolomi, ja ti' wax elye kareda soka skawuei, wax ek' mojan ja b'a wa'ne cha'neli ja ti' was jipa'el ja yolom ja stat muti' chikan ma' wax yiaje.

ts'ijb'an ja tsijb'ub'al it yi'oje ja (a',e',i')

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Ts'ijb'an chanuk k'umal tsamal sb'i'ile' ja jujun it te'y ko'eli.

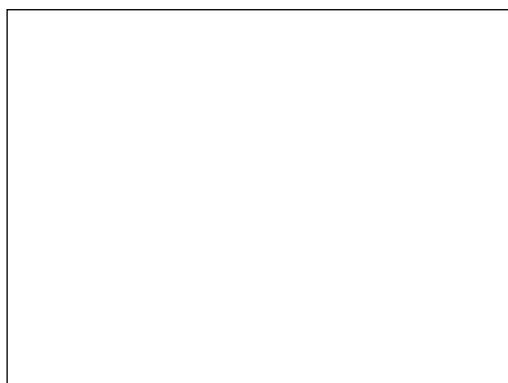

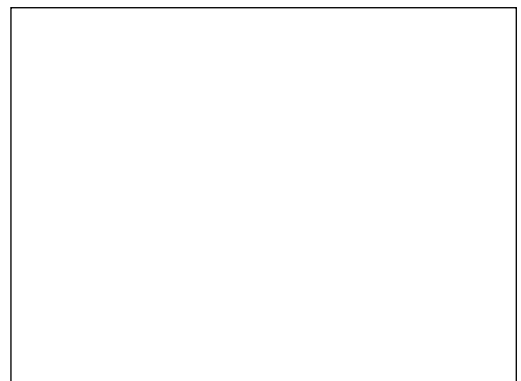
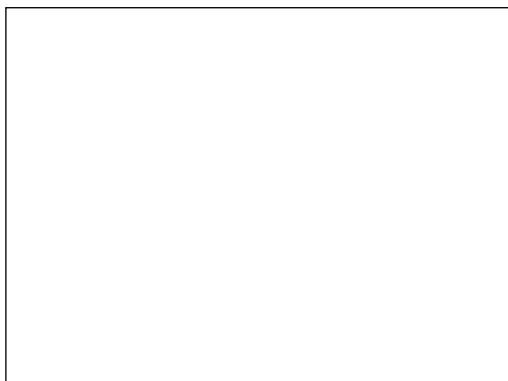
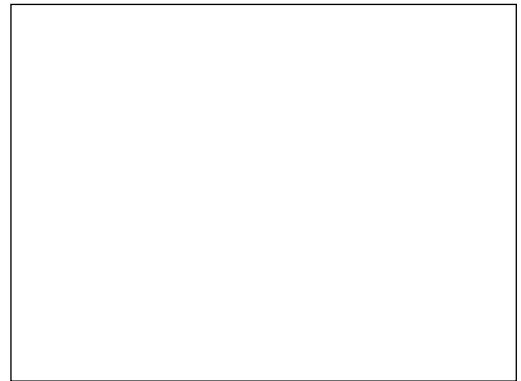
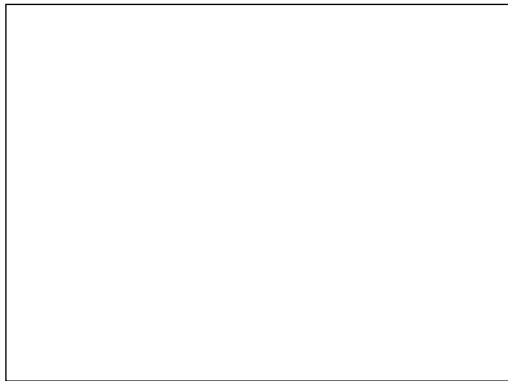

K'ela lek ja jastal it te'y b'a wa ju'uni sok tojb'es b'a yoj kuagro ja jastal wax jekatik jun jekab' (aviso) tojb'es oxe smoj.

Ja jun sjejeli jel lek sb'a oj na'tik jas oj k'ultik, ja jun sjejel ja it te'y b'a jun ju'un, b'a jun akinte', b'a jun spowil tak'in ma b'a jun na'its ja jastal it wax jea wilex il b'a wa ju'unexi. Tojb'es chanuk smoj.

JA MA'WAX YA'A MANDARI'.

Ja b'a jkomontiki' ay ma' yi'oj schol sb'a oj sk'el ja komontiki sok ye'n oj sk'ul mandar ja winik ixuk jumasa, ja mandaranumi ojsk'el oj tojb'uk ja komontiki, sok oj waj sk'anjel na'its b'a wax je'xi ju'un, karetera, na'its b'a wax aji tsomjel ja winik-jumasa, kancha b'a wax tajniye' ja cho yal untiki, ja mandaranumi ja b'a jkomontiki sb'iile, komisaryado. ajente, sok ay tuk jmojtik wax yila ja jkomontiki, jastal konsejo de bijilansya sok komite, ja ma wax yila ta wan a'tel ja je'uman ju'un jumasa, ma'ta wan k'otel ja yal untik b'a na its wax neb'atik juun, ja'chni wax yila jas a'telil was kana ja na'its jawi sb'a-oj tojb'uk oj kan lek ts'amal...

Ja komisaryado soka ajente ye'n oj ya'lek smandar sok ye'nle schol oj tojb'uk jun pleto yioje ja jmojtiki ma tuktukil k'umal wax aji spetsanal jmojtik jumasa'. ta ay jun winik ma mis k'uan lek ja jas wax yalawe ja mandaranumi, ja jel osado sok mik'an a'tejuk lek b'a yoj komoni wax yiaje kastigo, wax lutxi b'a preso ma wax yayi a'tejuk kuchuj'ton. arina, tojb'es karetera ma sjamjel ukum b'a yoj komon ma b'a karetera, ma ta ay jun parsela ja'b'a komoni ma b'a na its wax neb'atik ju'un ja ti' wax waj loxoj k'ul ma ak'in sok alumtak'in.

K'umanik chab' ek'ele ja slamlamil ja ju'uni sok lo'iltan sok ja wa moj neb'uman ju'un ja jas wax yala ja k'umuj ju'uni sok ts'ib'an ja jas och a'olomexi.

Ja'xa ya'ni ts'ijb'an jun slamlamil il b'a wa juunex.

Spetsanil ja lo'ili' ay yi'oj jun tsamal k'umal,
spetsanal tsamal k'umal, wax yala jas ora wax
k'ulantik jastik junuki'.

Ja kiltik ja jas ek'ta, ja jas wantik sok ja jas ojto
jk'u'ltiki.

- K'ela lek jastal wax kalatik ja yora ek'ta.
- Ja jtati' smana jun chitam.
- Ja ya'ni oj kiltik jas wa'ntik ja wego.
- Ja jtati' wan smanjel jun chitam.
- Ja'xa ya'ni oj kiltik jas ojto jk'u'ltik.
- Ja jtati' ojsman jun chitam.

Ja'xa ya'ni ts'ijb'an waxakuk ja we'nlexi.

Ja ili' oj kiltik jastal wax paxa ja tsamal k'umal,
sok ja sk'ak'ujil.

K'ela lek ja jastal ts'ijb'ub'al ja chab' lo'il iti', tsa'an
ts'ijb'an jun chanuk ja it ts'ijb'u b'al ja b'a ko'eli.

- Ja Pegro wan smanjel jun kawuj.
- Ja Pegro oj sman jun skawuj.
- Ja pegro smana jun skawuj.

(Ja ya'ni'): _____

(Ja jecheli'): _____

(Ja eke'): _____

• Ja'xa ili' oj paxuk ja tsamal k'umali, ja'ch jasta
te'y ko'eli.

Ja misi' wasyama ch'o'o. Was yama ch'o'o ja misi'.

Ja wax ajyijun lo'il, ay jastal wax tulatik, jastal wax nochatu sok ay jastal wax ch'ak kujtik.

Ja il b'a wa ju'uni ay jun lo'il mi ts'ikanuk ja'xa ya'ni ts'iktes ja it ayto sk'ana.

Ja jnani' ya'ki lisensya sb'a oj waj kon juts' nuk ja b'a sk'in ja mojaljel jumasa, ja b'a snaje' ja tatawelo, kechan yala oj kumxukon sb'a juke ora a'kwai, ja sa'a mojanxa lajune ora a'kwai.

Ts'ijb'an ja jastal wax ch'aka yal lo'il it ts'ij b'ub'al k'e'eli'.

POKO WINIK.

Ja poko winiki', ayxa jitsan lek ja jabili', was yama b'a yoj yaxal k'ul ja chikan jas was k'ana aji, sb'a oj wauke was tsomo te'k'ul yechk'ul, po'oj inat sok was yama tuktukil chante', was k'ulane ja jas wax makuniyujule jastal: echej, set'uj b'ak'et k'ulub'al puro ts'amal ton, yasador sb'a te' sok was k'ulane enub', sok smo'och, ja wax ch'aka jas wa'ele'i, wax waj b'a tuk lugar sb'a ojsta'e jas waele'i, ja yuj mi ayuk jun slugare' b'a oj ochuke kulan lek.

Ja poko winik iti wajye b'a pilan lugar sok mi wax ochye kulan jun tiro, ja winik iti sb'i'ile nomada. Yajni ochye kulan jun tiroja b'a sta'a b'a ochye k'ulani, ti sta'a jastal oj ts'une ja iximi, itaji sok sna'a jastal aj k'iuk ja chante' jumasa; jayuj ja'ch aytik ja wego, ja'xa tsa'ani' mi nab'enuk jasta oj ek'kujtikon.

Ts'ijb'an jas tsamalil k'umal, ja il b'a ayto sk'anai, sb'a oj kan tsamal ja lo'ili'.

Ja jb'ankili

jo'e niwak chitam

Ja jwatsi oj

chane niwak kolko.

Ja jtati wan

chab' te 'ele wakax.

Ja jmexepi'

oxe tsamal piso-lomal.

Ja jnani oj

wakuk niwak pech.

Ja ili ts'ijb'an b'a yal jisjel ja jastal waxa wila jujun it te'y b'a yoj kuagro.

JA IT SMAK'ASBAJE'I.

Ja axa najate waxaklajune xaane jab'il, sok ja tiro'anel sok ja pransia, ja sat k'inali ti stula ja jab'il lajan jas k'uak'ujil jastal aytik ja wego, sok ja tiro'aneli' ya' a ja pransesi' ti paxjan ja mandaranum yuja gobierno.

Jas b'a a'xa najatelek. ja ti pojkiye yajk'achil mandaranum sok yajk'achil jastal wax atiji ja ixuk winik jumasa' sb'a oj ajoyuk jitsan lek ja jastik junuk oj tojb'estiki sok ja yajk'achil modo jastal oj atejukotik ti jna'atikon sb'aj ja machiti, asadoni, pico'i pila'i. Ja takin jumasa iti makuni sb'a loxojk'ul sok sb'a poju lu'um, tsa'an jaka tantik niwak makina sb'a oj ya' eljan mas wego ja tantik te'altiki, yajni jel skupu ja te'altiki ja niwak makina, jel jom juntiro ja sat k'inali yu jel jom ja k'uli, ja'ch tojb'i mas ja jastik junuki.

Yajni jel pojki mas ja ixuk winik jumasa, ja b'a jun niwan schonab'il sb'i'il Europa ja b'a mas jitsan pojki ja ixuk winiki.

Ja b'a jun schonab'il mas niwan, ma jun komon, was k'ana mas jitsan ja jastik junuk sb'a oj atejuke lek, ja'chuk wax tojb'i mas jitsan ja jastik junuk wax k'اناتik jasta ts'unuj ixim, chenek' k'a'em, sok tuktukil jastik junuk.

Ja'xa b'a jun niwan chonab'i wax makuni ja tantik niwak makina sb'a oj tojb'uk k'u'uts, lamina, ju'un, ixta'il, ampورا sok tuktukil jastik junuk wax makunikujtik ja b'a jnajtiki', sok ja niwak makina jawi, wax ya jomuk ja sat k'inali' yuj jel was jiptalan jas tab'ili', ja wax ya'a schamelal ja asoni, mi kechanuk ja makina jumasa'i, ja'chni ja winiki', yuj jel was jiptalan ja te'altiki b'a wax ts'unxi ixim, chenek', lob'al, k'a'em, kajpe sok sb'a wax k'ulji ja potrero jumasa, yuj t'ilan wax tsikatik ja k'uli' sb'a oj kan tsamal ja b'a wax lutjikan ja kawuji' sok ja wakaxi'.

Yajni ak'umanta ja wa ju'uni, tsomo b'ajex b'ome
sb'a chanuk ma jo'uk ja wa moj neb'uman ju'uni
sok lo'iltan ja jas wax yala slamlamil ja ju'uni,
sok ts'ijb'an jun smoj ja jastal it a'k'umanta.

K'elalek ja jastal wax yala jujun it ts'ijb'ub'al il b'a wa ju'uni, alawik ta meran lajan t'usan ja jas wax yala.

- Ja ma' wax b'ejyiek' sok ja ok'ili, was neb'a lek oj awanuk.
- Ja ma' wax b'ejyiek' b'a yoj chab', ay jas wax kan pakan yuj.
- Ama jel was na'a tsiluj waj pe wani tsika'a.
- Ja ma' mis k'ulan puersa, mix b'ob' el b'ajtan.

Ja'xa ya'ni ts'ijb'an ja b'a ko'eli jach jastal ts'ijb'ub'al ja b'a k'e'eli.

Ja k'umuj ju'un iti sb'ajni oj lo'lanuk chab' yal untik, b'ajtan oj sk'umuk jun yal untik ja'xa ts'a'a ni' oj sk'umuk ja juni'.

Ak'ix 1.- Spetsanil ja nanali jex utani.

Winik 2.- Mi meranuk jel wax yajtajb'ajtik.

Ak'ix 1.- Ja jnani snajtil tiempo jex utani, ama la k'uma niyon tsats.

Winik 2.- Ja jnani was talnayon sok wax k'umani tajak sok jel tsamal.

Ak'ix 1.- Yujni ja'chnia ja snana maría jex utani tsats.

Winik 2.- Ja'xa wala we'ni, pe ke'n kila wax yujts'a' sok was tela tsamal.

Ak'ix 1.- Jata'ja'chuki mi tolabida wax utani.

Winik 2.- Lek, mi tolabida lek sk'ujule.

Ja'xa wego k'ulan junuk il b'a ko'el ja'ch jastal ts'ijb'ub'al b'a k'e'el.

Ja b'a slamlamil ja ju'un iti, oj neb'tik takal takal ja kestadotiki sok oj na'tik b'a wax taxi.

JA KESTADOTIKI

Ja ya'ni oj tultikon jun b'eijyel ja b'a kestado tiki, takal takal oj na' tik ja jas yi'oji, ja b'a snajtil slujmali, ja jastal chiapaneko otiki t'ilan oj na'tik ja jlu'umtiki ma ja k'estadotiki sb'a oj na'atik jastik junuk yioji sb'a jachuk ja b'a jechel cha'beji oj na'tik jas oj k'ultik. Mik'a, jechel chab'ej ja yal untiki mixa oj sta'e lek ja lu'umi.

B'ajtan oj kiltik ja jts'ajkantik, jaxa tsa'ani oj kiltik jujun rejiontiki. Ja chiapasi' was sta'asb'aj b'a sur-este ja b'a Republika Mejikana mojan sok tabasko, kampeche sok kintana roo, ja ti' wax ch'aka ja jlu'umtiki sb'a Mejiko sok ti' wax tulxi Amerika Sentrali'.

Ja kestadotiki wax tax b'a snalan ja b'a paralelosi' $14^{\circ}33'$ sok $17^{\circ}57'$ ja sb'a latitud norteli' sok ja meridianosi $90^{\circ}22'$ sok $94^{\circ}03'$ ja snajtil o'este ja b'a meridiano'i sb'a Grenwich, ja iti' wax yala b'a mero wax tax ja kestadotiki, tib'i wax tax b'a emisferio norte sok sb'a emisferio oksidental.

- Ja ya'ni ak'umanta ja slamlamil ja wa ju'uni, ja'xa ya'ni lo'iltan sok ja wa moj neb'uman ju'uni sok ts'ijb'anik b'a mero wax ta'atik ja kestadotiki sok ja jts'akantiki, ti b'a-wa ju'unexi.

Tsomo b'ajex b'ome b'ome sb'a jo'uk ma sb'a wakuk, le'awik jun lo'il sok oja lo'iltayex sok sb'a oj lajxuk jun akuerdo: ja'ch jastal:

- Jun akuerdo jastal oj tajnukotik pelota.
- Jun akuerdo jastal oj mestik ja na'its b'a wax ne b'atik ju'un, (escuela).
- Jun akuerdo jastal oj ayyukotik sb'a jun tso'mjel b'a komon.

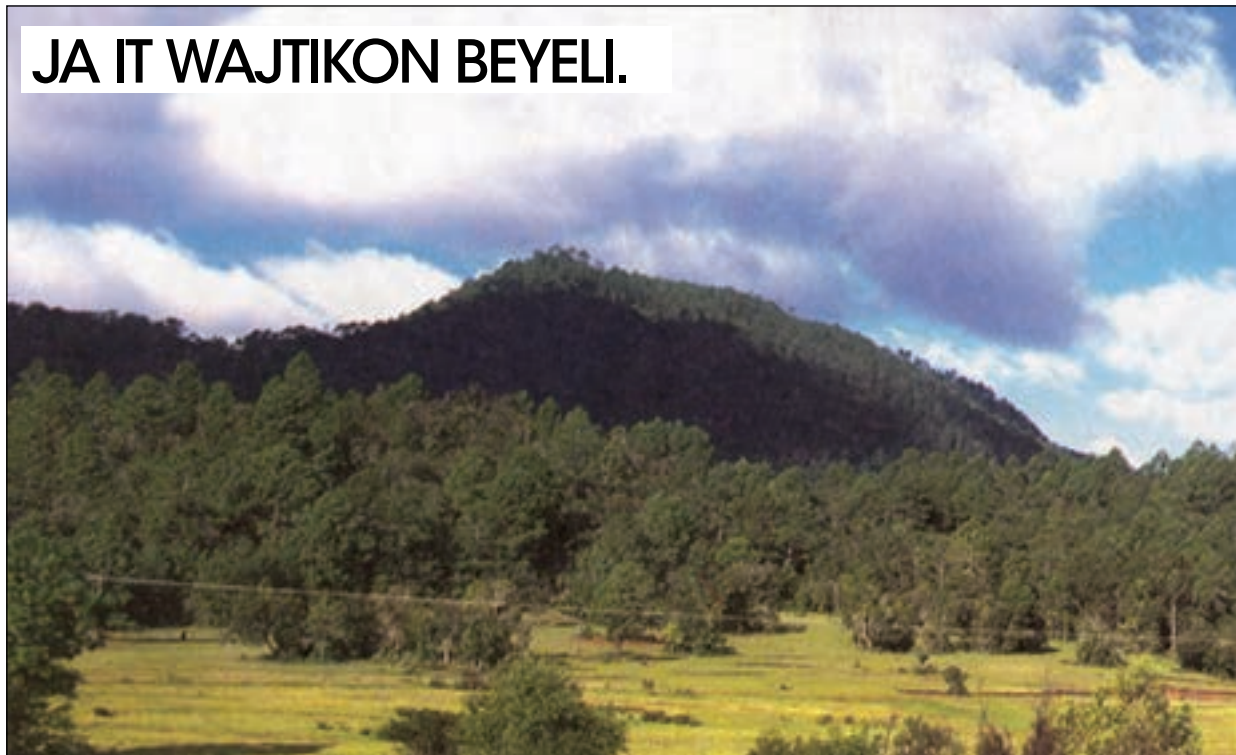
Na'awex ja sb'a oj ayyuk jun tso'mjel sok oj ayyuk jun akuerdo oja na'ex lek jas lo'il oja lo'iltayex.

JA TURTUGA SOK JA LEXO.

- Ja turtuga sok ja tan lexo
och chanuke,
ja yeti'ni wax chaniye b'as sat.
ja'xa b'an lexo tib'a spatik.
- Was ts'eb'ojta ja surujkujkuji
ja ts'eb'oj nupaneli,
ja'xa yal xoch jumasa
sk'ulane jun seteto b'a wane ts'eb'oji.
- Ja b'an lexo sok ja turtuga
oxa b'i nupanuke,
tojb'el xa b'i snanje
sb'a oj ajyukei.
- Ts'eb'anan yal tortola
tib'a ste'il limoni,
jitsan jan b'a yalchan
sb'a oj ts'eb'anan.
- Ja yal chayi wax b'ajti b'a sti ja'.
Ja yal ch'uch'i wan ts'eb'oj b'a yaxal k'ul.
ja yal musk'ak'i wax lijpipi' jachuk
ja a'kwali jel tsamal wax kilatik.

• Ja'xa ya'ni, le'awik tuk ja ts'eb'oji sok ts'ijb'an b'a wa ju'unexi'.

JA IT WAJTIKON BEYELI.

Wajtikon b'ej el sok ja jmoj aljel jumasa', wanxa ja' ojni kumxitikon b'a jnajtiki, jma oj b'ob'b'ejyukotik tsamal!

Wa'nto altiro k'otikon, ja'xa job'i wanxa kulanta niye sb'a oj b'ejyukotik sb'a yena. jasa ja'ch jel wax ki'ajtik yuja pensari mi oj b'ob' b'ejiyukotik yuja wan ja'i'.

¿Jasiyuj? ta wax ya'a ja' ma mi oj ya' ja' ojni b'ejyukotik ma oj tajnukotik. Yuj il mojan ay jun yal na'its sb'a oj ochkotik petsaniltik.

Ja ili oj tsenukotik yuja ja'i, la ochko'tik kulan b'a lu'um sok oj kaltik jun, sna'jel lo'il, ja ti job'xi ja Mariano: ay jun niwan na'its'.

yamub'al b'a jun niwa te', ja te' iti cho ay

yi'oj lajchawe smoj, ja lajchawe smoj iti
 cho ay yioj jun tajb'e sok lajune yas k'ab'e kada
 jujune iti ay yi'oj chab'ixuk, jun sakal yelaw sok jun
 k'ik'il yelaw ja b'as sutanali.

ja'xa Mariano ti yala'a:

ja niwan na'its ja spetsanal sat kinali'; ja'xa niwak
 te'i' ja jab'ili; ja'xa lajchawe smoji' ja ixawi', jaxa
 jun tajb'e sok lajune sk'ab' ja sk'ak'ujili': ja'xa chab'
 ixuki june ja sat k'ak'uji, ja'xa juni ja akwali.

Ja ti'xa yala ja Juani', ijoj kiltik ta jel listo otik jastal
 ja Mariano! nuita alakikab'tikon jun sna'sjel lo'ili.

Ak'umanta ja slamlamil ja wa ju'uni, ja'xa ya'ni ts'iktes ja jas wan sk'anjeli.

Ja lo'il iti was tula jastal iti':
wajtikon b'ejyel sok ja jmoj aljel jumasa;
ay ma' yala wanxa ja' ojni kumxitikon.

¿Ma' oj kumxuke ja b'a snajei?

¿Jas oj sk'uluke ajyi ja b'ejyumi?

¿Jasyu mix b'ob' sk'uluke ja jas spensaran ajyi?

¿Jas k'ulane ja b'eyumi'?

¿Tsamal ma ek' yuj ja b'ejyumi'? ¿jasyuj?

Ja'xa ya'ni tojb'es jun smoj lo'il ja tuchi'lex.

Tsomo b'ajex oxwanex sb'a oj ja na'ex ja it wax job'xi
il b'a wa ju'uni sok tojb'es yoj kuagro.

¿Ya'ax ja spatik,
ya'ax ja b'a yojoli'
sok tsats jas
k'ujoli'?

¿Wala pojkiyon ya'ax
wala yijb'iyon chak,
wala k'uxjiyon sok jel
yoj wax ka lemlunuk
ja wa ti'exi'?

Setan jastal ju tsima,
sok wax waj-ek' jmok
ja b'a wala wajyon
ek'i' ¿jasunk'a?

Wax b'ejyek b'a nalan
cha'an, wax b'ejyiek'
b'a niwan ja', me'y yi'oj
yak' pe wax k'umani,
ma wax ya'a rason.

Ja stata Lupe mi ti ajyi b'a snaje", ja Lupe sok ja yijts'ine'i wajye jun jekab', ja Lupe sle'a jun xe'n ju'un ti sts'ijb'ayi jun jekab'.

20 sb'a junyo sb'a 1994.

tata:

Wajyon b'a snaj ja Tulo sb'a o le' ja ju'un sk'anunej ja je'uman ju'uni, was mojtayon ja kijts'ini.

wala kumxitikon sb'a wake ora-och k'ak'uj.

Ja wa wali.
Lupe

Ja'xa ya'ni ts'ijb'an jun jastal it te'y ke'eli.

Ja b'ajtan ixuk winik jumasa it kotye b'a Amerika k'otye ba jun chonab' sb'i'il Asia ti ekye b'a jun lugar sb'i'il lats'ub'al bering ayxa mojan chab' tajb'e mil ja jab'ilil k'otyei.

Ajyi jun jab'il jel che'e b'a sat k'inali, ja ti cheb'iye jun tiro ja ja'i, ja yuj jas che ilali' pax tsatsal ja'.

Ja b'a sat lu'umi, ti ko'el sb'a niwan ja', ja ti tojb'i jun b'ej-a ja b'a lats'ub'al bering wa xkalatiki.

Ja winiki, ixuki, yal untik sok ja chante jumasa b'ob' b'ejyuk man Siberia ja b'a oj k'otuk man Alaska

Ja'xa tsa'ani, sb'a lajune mil ja jab'ili, ke' jas sk'ajk'al ja k'ak'uji, k'e ja niwan ja'i sok kan mu kan ja b'ej ja b'a Amerika sok ja Asia, ja b'a-ek" ja poko winik wa xkalatiki.

Ts'ijb'ayik chanuk sna'jel lo'il sok ja chante'
jumasa' sok ja te'altiki.

Wala po'kiyon ya'ax,
ja la yijb'iyoni chak,
ja la chamy oni k'ik'xta
pe jel wala ajb'aniyon.

K'u'lanik ja it wan sk'anjel ja b'a ko'eli.

June' wax kalatik ja jas kosa wax k'u'iantik kuenta ja iti sb'i'il unidat, yaj wax kot lajune sb'il decena Ja'ch jastal iti. 1+ June unidat, 2= chab' unidat, 3= oxe unidat 9= b'alune unidat, 10= lajune unidat, ja lajune unidat, sb'i'il decena.

Ja wax aji chab' numero ja it te'y b'a toj k'ab'tik-sb'i'il decena, ja'xa it te'y b'a surdo jk'abtik sb'i'il unidat.

unidad

decena

K'u'lantik ja it wan sk'anjel ja b'a ko'eli.

35= _____

43= _____

55= _____

28= _____

10= _____

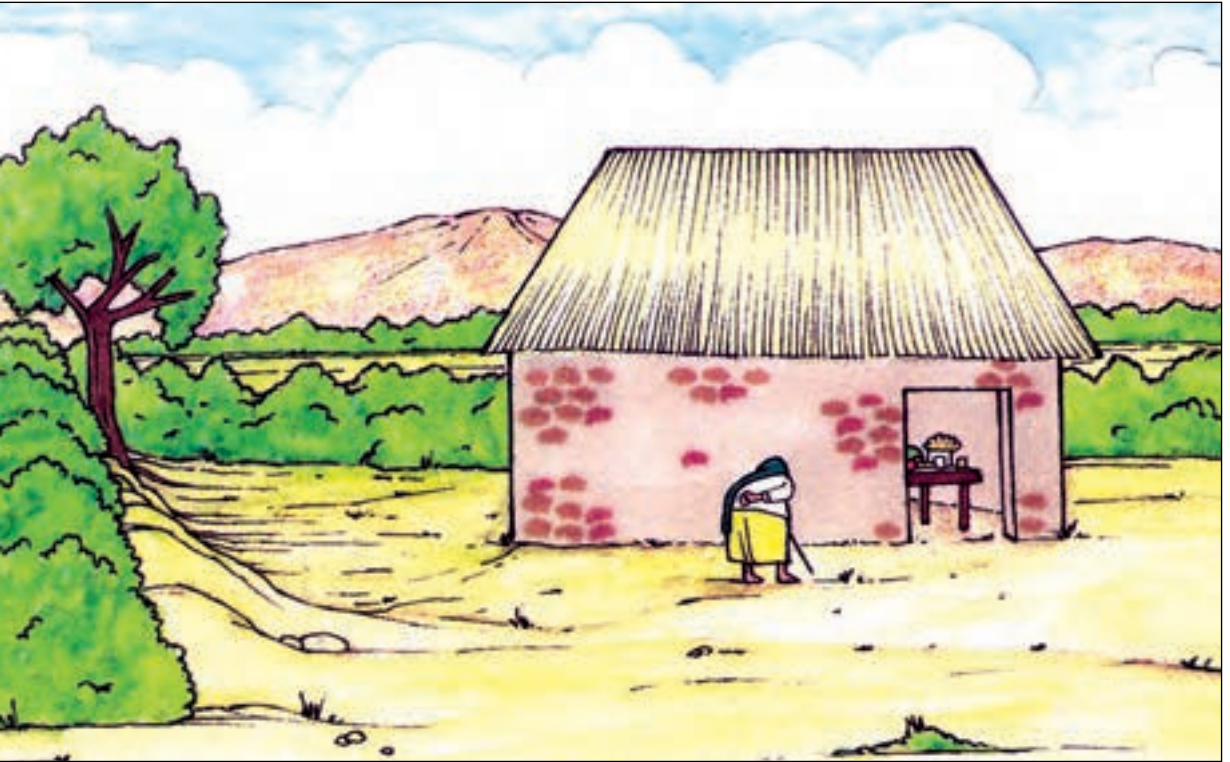
18= _____

SK'IN ALTSILAL.

Ja b'a jnajtiki wanto xk'u'lantik ja k'in altsilali', b'ajtan wala wajtik ja chonab'aneli', sb'a oj chaptik ja jas oj makunuk kujtiki, ja b'a k'in iti' wax makunikujtik kandela, po'om, sib'ak', askal, sakal askal, aros, kajpe sok tuktukil jastik junuk.

Ja sk'ak'ujil jun tajb'e lajune yajtab' otubre wax tulatik jas k'in ch'in altsilali', b'ajtan wax tsikatik kandela b'a kampo santo sb'a ch'in altsilali'. Ja'xa b'a tuk k'ak'u ja'xa b'a niwan altsilali', ja'xa

b'a yoxil k'ak uji', wax tulatik ja ulataneli ja b'a
 smoj aljel jumasa jastal b'a sni'ale, sb'aluche,
 skumpare'e, ja b'a kulanta nel iti wax ki'ajtikoch
 smajtan jastal swa'ele, chenek', nolob', aros,
 kajpe askal, sakal askal sok wax ki'ajtikoch
 chab' oxuk sib'ak b'a wax tsikatik ja yora
 wala k'otik ja b'a snaje b'a wala wajtik
 k'ulantaneli, sok ay wax kiajtik snichim jwawtik
 b'a sat k'inali', ja ma' was na'a yu'jeli.

JA WALA POJKITIKI.

Ja la pojkitikoni ja tatal nanalí t'ilan wax ya'kitikon jun jb'i'iltikon. ja jb'i'iltikoni jex makunikujtik yuj ja jb'i'iltik wax na'atik machu'a wax k'umantik, sok wax makuni b'a wax ka'tik ochuk b'a jun ju'un jastal b'a kartiya, b'a akta sok sb'a tuktukil ju'uni', sbi'ile jmojtiki sok sb'a tuk chonab'i wax tulatik sok mayuskula, jastal: Juan, _____

Ts'ijb'anik il b'a ko'el sb'i'ile ja tuk chonab'i.

Ja il b'a wa ju'uni ay chab' oxuk k'umal sb'il yamub'al ak' (trabalenguas) sb'a oja k'umuk tsamal sok sb'a mini t'un oj ch'ayuka.

Jun ijkin jel ch'etan, sok juke yal ch'in ijkin, ja ma was na'a jch'etajuki, jel oj sna'e sch'etajani ja ijkini.

Jun tsima jel tsamal sok tak'in jas sutanali, ja ma oj sna'e yaeluk ja tak'ini ja sb'a sutanali', jel oj sna'e' yaeluk jas tak'in ja sb'a suta nali.

K'ela lek jastal tojb'el ja chab' slamlamil tojb'el ja b'a ke'eli sok tojb'es chab'smoj ja b'a koeli.

JA KU'ANEL JA POKO WINIKI

Ja mexikaxi' ma astekasi jun b'ome chichimekasi' ja ma oche kulan ja b'a slujmal ja Mejiko.

Wax yalawe aji kotb'i sb'a jun najat k'u'anel masanb'i Astlan (Lugar de la blancura, en Nahuatl), ja b'i jun xe'n lu'um ay b'i yi'oj ja' ja sutanali' ja'ch jastal aji tsa'an jas chonab'il Mejiko Tenochtitlan.

Ja chichimeka jumasa ayb'i yi'oj jun stat-Dyos ja ma wax yila sb'i'il Huitsilopochtli, ye'nb'i yola oj yi'och ja b'a oj och kulan jas najei.

Ja ya'ni ak'umanta ja slamlamil ja ju'uni, ja'xa ya'ni' ts'ijb'an ja bi'ilal ts'ijb'ub'al sok mayuskula.

Ts'ijb'anik tuk b'ilal b'a wa ju'unexi sok je'ayle ja wa moj neb'uman Ju'un sb'a oja wil-ex ta lajan ayex.

JA JREJYIONTIKI

Ja b'a kulanutiki, tuktukil ja lu'umi ay che'el k'inal, a la wen tanto k'ixin sok k'ixin-k'inali'. Ja b'a jts'ajkantik sok Altamirano sok Chanal ja ti wax ta'atik ja a la wen tanto k'ixin, ja tiwi kecha wax ts'unutik chenek', ixim, naranga, t'un lob'al, ka'em, k'um sok turisna. ja'xa che'el k'inali ja jts'akantik sapaluta sok independensía, ja tiwi kechan wax ts'unatik ixim, chenek', kajpe, k'a'em sok t'un k'um.

Ja k'ixin k'inali' ja jts'akantik Okosingo sok-Guatemala, ja tiwi wax ts'unatik, kajpe, kakaw, lob'al, k'a'em, chakal mail, ich, pajak' sok tuktukil jastik junuk.

Ak'umanta ja wa ju'uni ja'xa ya'ni ts'ijb'an jas bi'ile ja kada komon te'ye b'a tuktukil lugar

Ja jastik junuk it te'y ko'el b'a wa ju'uni wax
makunikujtik sb'a oj b'istik chikan jastik junuk.
a'ochkanyi jas b'i'il jujune' sok jasunka wax b'isatik soki.

JA JKOMONI'

Ja b'a k'ulanoni jel ts'amal, kechan jel ja witsi sok
jel juntiro ja toni, kechan xentik yaman ja b'a leki,
ja b'a lek t'usani ti kulunejtik ja jnaitstik.

Ti moja b'a jnajtiki, ay jun niwan ja' jab'a, wax
yamatik ja ja'i sb'a yujel, sok la niwan ja jawi yi'oj
jun k'ole yuj ti wax ek'a karetera wax waj b'a
Altamirano. Okosingo chilon, yajalon sok
palenke.

Ja mojan ja jkcomoni cho ay k'ul pe mixa niwakuk
a' la bu'entanto, ja b'a lek t'usan
ja lu'umi wax ts'unatik t'usan ixim, chenek
sok t'un naranga sok lob'al.

Ja'xa chante'i, wax ajyi', mut, kolko, pech,
chitam, wakax, chej, kawuj, mula sok buruj.

Ja chante' b'a yoj k'ul kechan wax aji chich,
 ujchum sok jujantik kujlal chej sok chu'.
 Jas ixawil wax ya'a, ja junyo, julio, agosto,
 setiembre, octubre, nodiembre, disiembre sok
 enero, jas ixawil jawi jex b'o'ti ja niwan ja'i ay
 xentik yaman b'a wax joma alaji' yuj jel mojan yi'oj
 ja ja'i.

Ja xko'a ja'i ay jab'il jel juntiro ja xolob'i, ja ti wax
 waj ja nanali sb'a oj syame ja xolobi' sb'a oj
 chone, b'a tuk kolonya, sok ay ma wax y'ajoch
 b'a chonab' sb'a oj chonxuk, jaxa stsakoli wax
 makuni sb'a oj sman ja jas sb'aji.

Ja b'a ke'eli oja tojb'es jastal ay ja wego
ja b'a kulanexi', sok oja ts'ijb'an jastal ay.

K'ela lek ja it te'y b'a wa ju'uni, sok ja it jisub'al ja b'a yai lo'ili, ja iti isb'i'il antonimas.

Ja ak'ixi wax k'e' b'a eska lera.

Ja ak'ixi wan ko'el b'a eska lera.

Ja winiki was jama ja sti' na'itsi.

Ja winiki was lutakan ja sti'na'itsi.

Ja sb'i'il it jisub'ali sb'i'il antonimos, yuja wax paxjani ja jas wax yala, jach jastal iti: ke'an, ko'an; lutukanki, jamakani. Ja'xa ya'ni ts'ijb'an jas paxel jujun it ts'ijb'ub'ali.

tsana _____ k'uman _____ najat _____
 jitsan _____ k'ana _____ niwak _____
 niwan sat _____ tolan _____ lutu _____

Ts'ijb'an chab' lo'il sok ja it wax paxjani, ja jastal iti;
 Jose smana jun lapis jel sts'akol.
 Jose smana jun lapis ko'el sts'akol.

Ja (entrevista) wax kalatik ja yora wax job'xi ja jun winiki ma chikan mach'a'a, wax job'xi jastik junuk, ja jastal iti:

¿Machunka jakel b'ajtan il b'a kulanexi?

¿Jas jab'ilil k'e' ja lugar iti?

¿Ma' sk'anunej ja lu'umi?

¿B'a' sk'anunej ja lu'umi?

¿Jas jab'ilil a'k'anunej ja je'uman Ju'uni?

¿Jas jab'ilil k'e'a ja na'its b'a wax je'xi ju'uni?

Ja'xa ya'ni tojb'es jun jastal oja job'yex ja ma' ay schol ja b'a wa najexi'.

JA JCHONAB'ILTIKI

Ja entidadi wa xkalatik spetsanil ja lu'um pilub'al xe'ntik yaman ja Republika Mejikanai, ja xe'ntik yaman jawi sb'l'ile estado, ja Republika ay yi'oj jun tajb'e juluche estado sok jun Distrito, ja Distrito'ili ja Mejiko b'aya Presidente ja b'a Republika, kada jujun estado ay yi'oj jas lu'umi, ja'xa lu'um jawi ay yi'oj jun ma' wax ya'a mandar ja Gobierno, ja'xa jujun estado ay cho yi'oj junskapital jastal il b'a chiapasi' ja Tustala, ja'xa b'a tabasko ja biyaermosa tabasko chomajkil.

Ja'xa ya'ni ak'umanta ja slamlamil ja ju'uni, ja wego tojb'es jun lo'il jastal oja job'yex ja winik jastal tojb'el ja kestadotiki.

JA JA'I' SOKA IKI'.

Ja ja'i sok ja ik'i', jel t'ilan ja b'a winiki, ja b'a te'altiki sok ja b'a chante' jumasa; ja'yuj jel t'ilan oj talnatik ja ja'i sok ja ik'i yuja ye'ni sakanotikyuj. ja ja'i sok ja ik'i ye'n wax ya'a jas sak'anil ja chante'i sok ja k'uli' ja sb'a spetsanil sat k'inali'. Ja b'a lu'umi, junxta ja ja'i yuj man pojki ja ja'i kechan wax paxjan jastal ja asoni yajni wax cheb'i wax cho ya ja'.

Ja ik' yi'oj ja ja'i jex makunikujtik sb'a oj jik'tik ja spetsanil ma' sak'antiki. Ja yuj jel lek oj talnatik ja ja'i sok ja ik'i sb'a mi oj ka'tikiyi schamelal.
(kontaminasion)

- Yajni ak'umanta ja wa ju'uni', ts'ijb'an jujuntik lo'il ja it wax paxjan ja lo'ili.

Ts'ijb'an sb'a unidat sok desena ja tantik numero te'y ko'el b'a wa ju'uni', ja'ch jasta wax je'xi ili:

$$75 = \underline{7} \text{ decenas } \underline{5} \text{ unidades. } = \underline{70} + \underline{5}$$

$$80 = \underline{\quad} \quad \quad \quad = \underline{\quad} + \underline{\quad}$$

$$58 = \underline{\quad} \quad \quad \quad = \underline{\quad} + \underline{\quad}$$

$$36 = \underline{\quad} \quad \quad \quad = \underline{\quad} + \underline{\quad}$$

$$93 = \underline{\quad} \quad \quad \quad = \underline{\quad} + \underline{\quad}$$

$$44 = \underline{\quad} \quad \quad \quad = \underline{\quad} + \underline{\quad}$$

Ja'xa ili tojb'es tsamal ja tantik kwenta te'y ko'eli.

$$\begin{array}{r} 24 \\ + 14 \\ \hline 38 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 34 \\ + 43 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 28 \\ + 52 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 15 \\ + 34 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 33 \\ + 55 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 7 \\ + 9 \\ \hline \end{array}$$

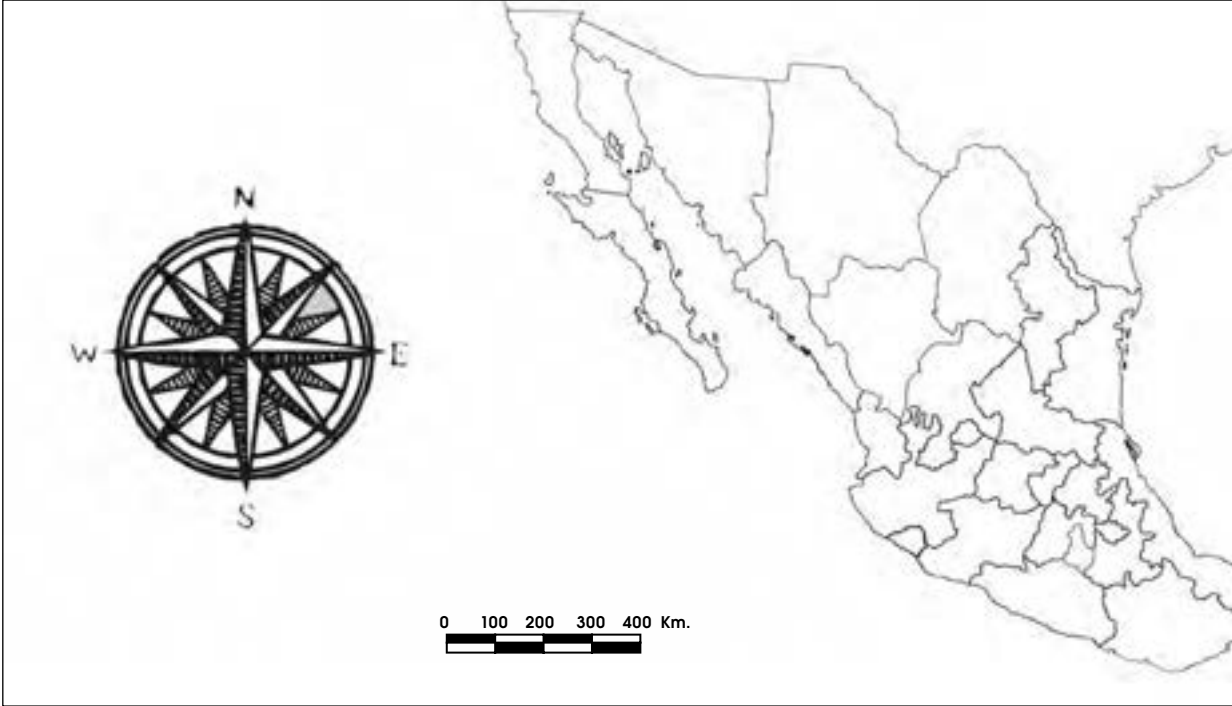
$$\begin{array}{r} 36 \\ + 43 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 31 \\ + 37 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 15 \\ + 43 \\ \hline \end{array}$$

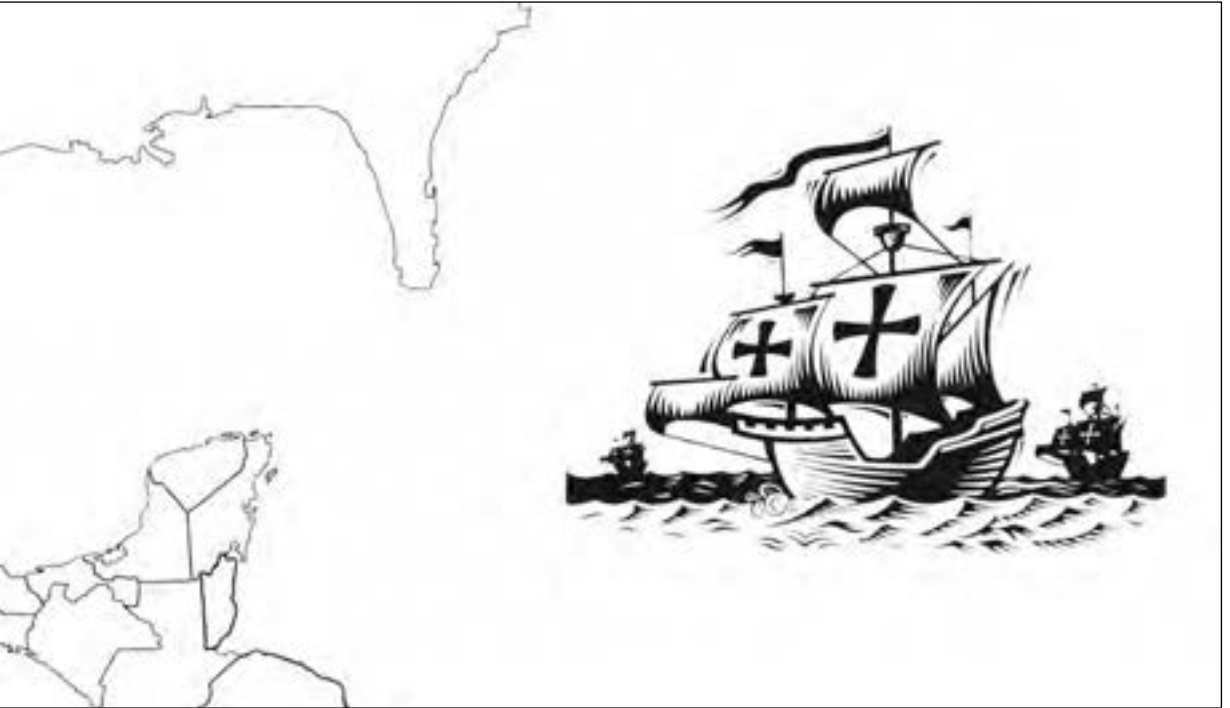
$$\begin{array}{r} 20 \\ + 49 \\ \hline \end{array}$$

JA JPAISTIKI.

Ja jpaistiki ja spetsanil ja lu'um b'a aytikon kulani, ja'xa mero sb'ili ja Estados Unidos Mexicanos, pe kechan mas wax na'atik jas b'i'ili Mejiko.

Ja jpaistiki jel yi'oj jastik junuk jastal, petrolio; ay yi'oj tuktukil ja lu'umi, ay-che'el k'inal, k'ixin k'inal sok ala wen tanto k'ixin. ja b'a pilan lu'um iti' ay tuktukil chante jumasa sok tealtik, ja' yuj ja jpaistiki tuktukil jas lu'umi, ay jel te'altik ay mixaay lek ja k'uli, sok jel ja toni.

Ja jpaistiki' tey mero snalanajel ja spetsanil ja kontinente Amerikano sok wax tsupini ja tropiko de kancer sok ti wax tax b'a norte sb'a Ekuador. Ja b'a snalan ja norte t'usan wax kan ja b'a sona wen tanto k'ixini sok snalan che'e sb'a sur. Ja b'a norte wax ts'ajkantik sok Estados Unidos b'a norteamerika sb'a sur Guatimala sok belise. Ti' kulan sb'a snalanajel ja chab' niwak ja', sb'i'ile oseano Atlantiko ti' wax ta'atik sb'a este, ja'xa oseano pasifiko ti' wax ta'atik sb'a oeste.

- Tsomo b'ajex b'ome sb'a chanuk sok lo'iltan ja jas wax yala ja slamlamil ja it ek'ta sok tojb'es ja it wan sk'anjel ja b'a ko'eli.

1.- ¿Jastal mero sb'i'il ja jpaistiki'?

2.- Sok jas b'i'il wax na'atik ja jpaistiki'?

3.- Sb'a jaye b'ome pilub'al ja lu'umi?

4.- B'a mero wax tax ja jpaistiki'?

5.- Jas b'i'il ja b'a wax tsu'pini ja jpaistiki'?

Ja'xa b'a ko'eli tojb'es jun smoj ja slamlamil ja ju'uni.
(slamlamil texto)

STAJNEL YAL UNTIK.

ja ch'in ts'i'i

- Ja yal ch'in ts'i'i
Jex och swayel.
mi yuj wax yujkese
man wax och akwal
a'ma wax ya'a
ok'uk ja wajab'ali.

- Ja yal ch'in ts'i'i
jex och swayel
mi yuj wax yujkese
man wax och akwal
a'ma wax ya'a
ok'uk ja wajab'ali.

Tojb'es jun smoj ja tajnel il b'a wa ju'unexi.

STAJNEL CH'IN TS'I'

Sb'a oj tajnukotik ja stajenel "ch'in ts'i'i", " wax yamatik ja jk'ab'tiki sok wax k'ulantik jun seteto sok wax ts'eb'ojtatik, ja'xa b'a yoj seteto wax och b'a'an jun jmoj tik ja ye'n ja ts'i'i, ja ora wax yujkes wax el .ajnel sb'a oj syame jas moj te'ye b'a setani, ja ma' wax syama yen waxoch ts'i'ila.

Ts'ijb'an jun jastal oj tajnukotik sb'a jun chikan jas tajnelil.

JA NIWAN CHONAB'I SOK JA KOMONI'.

Ja b'a jun komoni mi yuj lajanuk sok jun niwan chonab', yuja b'a jkomontiki mas lek yuj ja yora wax aji jun tsomjel sb'a oj ajiuk jun akuerdo sb'a jun k'in ma sb'a jun jekab' b'a tuktukil komon wego wax tsomo b'ajtik ja'xa sb'a jun niwan chonab' jastal Margaritas, Trinitaria, Comitan, San Cristobal sok sb'a Tuxtla, ja wax aji jun tsomjel was k'ana oj ajiuk abiso jo'uk ma wakuk k'ak'uj b'ajtan ja wax aji ja tsomjeli'.

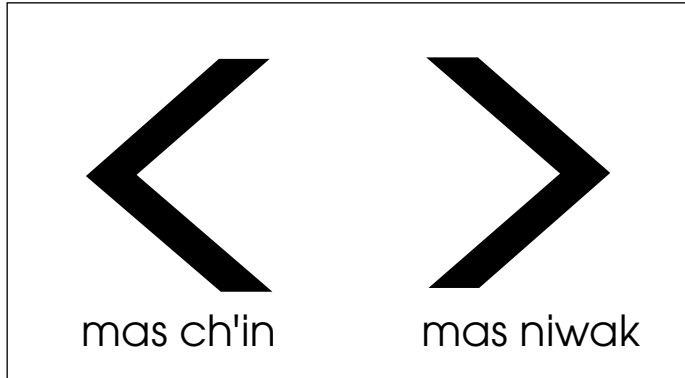
Yajni ak'umanta ja wa ju'uni, ja'xa ya'ni ts'ijb'an jun stajnel untik sok jas sb'i'il tantik chonab'il it te'y k'eeli.

JA SLUJMAL JA CHIAPA

Ja slu'um ja kestadotik chiapa jel yi'oj ja jastik junuki', jastal ja lu'umi sok tuktukil k'ul sok niwak wits, niwak yok ja', tsamal pampa ja' sok t'samal niwak te'altik sok pimil k'ul. Ja iti mi kechanuk wax kilatik ja b'a sat k'inali, ja'ch ja winik ixuki ti'kulane tuk Tukil mojtik jastal lakandon, ch'ol, tsotsil, tseltal, mame, tojolab'al sok soke. Ta wax k'anatik oj kiltik ta merank'a ojni b'ob' ilxuk ja b'a yoj niwak pimil k'ul sok ja b'a pampa ja' ti b'a tsamal k'ul (montebello) jel jun tiro ja tsamal panpaja sok tantik niwak sat ja'i, ja'xa mojan b'a wa najexi jastal ay, ja'ch ma jastal wax yala ja b'a slamlamil ja wa ju'uni.

Ja'xa il b'a ko'eli ts'ijb'an jun jastal wax lajatic ja sat k'inali sok jas lugari.

Ts'ijb'an ja tan numero 91, 50, 64, 99, 32, 8, 7, 18, 20, 44, 31, 22, 13, 4, 5, 2, ja b'a mas ch'ini man ja b'a mas niwaki.

Ts'ijb'an b'a yoj ch'in kuagro ja b'a jujun chab' numero chikan b'a wax yi'aj.

$12 \square 21$

$35 \square 15$

$74 \square 47$

$51 \square 26$

$93 \square 19$

$13 \square 27$

$25 \square 40$

$19 \square 14$

$77 \square 88$

$40 \square 20$

$12 \square 17$

$45 \square 65$

$18 \square 24$

$54 \square 37$

$30 \square 15$

$19 \square 13$

$38 \square 55$

$12 \square 20$

$28 \square 14$

$97 \square 79$

$19 \square 39$

$30 \square 50$

$43 \square 34$

$18 \square 11$

$10 \square 8$

$62 \square 72$

$90 \square 35$

$45 \square 29$

$35 \square 30$

JA JMOJ ALJEL JUMASA'

Ja jmoj aljel jumasa' ay tatal, nanal sok ja yal untiki sok ja jtatawelo tik sok ja jmexeptiki, ja b'a jun jmoj aljel jumasa' ja ma' wax ya'a smandar ja tatali, ta mi teyuk ja tatali ja-wax ya'a smandar ja nanali' cho ti wax jak ja b'ankilali.

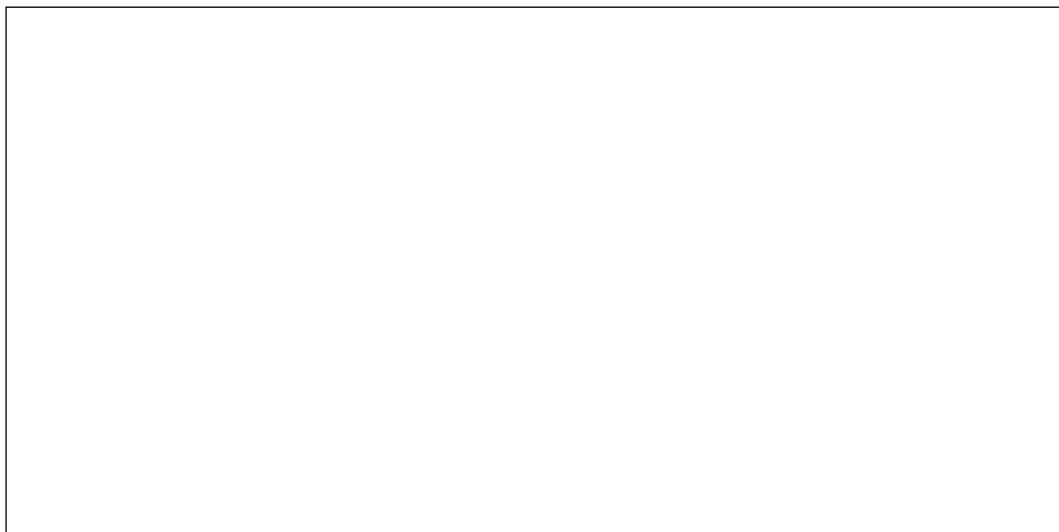
Ja'xa ja nanali' ye'n wax a'tiji b'a yoj na'its, ja'xa tatali wax waj a'tel b'a job', ye'n was k'u'lan ja alaji sok was talna ja chante' jumasa, ja tatal nanali was jeka cho yal untik b'a naitis wax je'xi ju'uni sok was je'a oj a'tejuk b'a alaji, sok sb'a tuk a'telila jastal, loxoj k'ul, pojog si' sok jutuj lu'um.

Ja jmojtiki wax lapa ja k'u'ali jastal juna'al, k'ual ayto ma wa slapa jas yelaw sb'a snuk' ja ujali sok sb'a schikin.

Ja b'a sjuna wax ya' ochuk yelaw liston enkaje sok wax ya'a oxe spake b'a sjuna jas k'u'i wax ya'a jitsan yelaw jastal liston, enkaje sok trensyaa. Ja'xa sk'ul ja winik jas wexi puro sakal ku'uts, ja'xa sk'u'i wax yayi yelaw sok liston sok was ts'isa jitsan spake sb'a oj kan tsamal ja winiki was lapa xanab'al.

K'u'lan ja b'a ko'eli, ja jastal ay ja wa moj aljel jumasa.

Ja'xa il b'a ko'eli ts'ijb'a jastal ay ja wa moj aljeli.

Sb'a oj je'xuk jun sjejel ju'un, was k'ana ke oj chaptik tsamal b'ajtan sb'a oj sneb'-e lek ja ma wan sneb'jeli.

¿Jasunka ja tantik k'anali?

¿Jastal ay?

¿Jastal tojb'el ja k'anali?

¿Ma'tik wax yila jastal tojb'eli?

¿Jasya'tel wax yila ja jastal tojb'eli?

¿B'a mas wax na'atik?

Ja'xa il b'a ko'el b'a wa ju'uni, tojb'es jun smoj ja jastal oja je'e jun ju'un ja ma'ti wan sneb'jel ja ju'uni.

Je'awik sok ts'ijb'an tsamalik sb'i'ile ja adjetibosi'.

mojan chikan jasa'a jex k'umani

kerem niwak chi'in.

jel yi'oj wa xna'atik mix na'atik.

jel tuk jexa b'ija b'ajti'.

A'ochkanyi jun tsamal sb'i'ile ja b'a ayto sk'ana' il b'a ko'eli.

Ja b'a _____ jkomontiki ayb'i _____ yuj

jel b'i _____.

Ja yal _____ wax yala _____ ja alaji' sok

_____ ja yal chenek'i.

Wanb'i xyalawe _____ ja j as wax k'u'lantik.

ja keremi _____ ja uk'umi.

ja ak'ixi _____ jelxa b'i yi'oj.

JA NEB'A JU'UNI'

Ja jb'i'ili Juan Gomes Mendes sok ay ki'oj lajune jab'il. Ja wego ti'xa ayon sb'a yoxil jab'il, ja wanon sneb'jel k'umuj ju'un sok stsijb'ajel sb'a primaria ti'b'a naitis b'a wax neb'atik, sb'i'il "Lasaro Cardenas" sb'a Prancisco I. Madero, schonab'il Trinitaria, ti jneb'a ja schab'il jab'il ek'ta.

Jel jgusto oj neb' ju'un sok ja jmoj neb'uman ju'uni, ja Pegro sok ja Maria sok ja ye'ni wala lo'laniyon sok wala tajniyon ja wala jililitiki, ja kulan k'ak'ujil wala kumxiyon b'a jnaji wala ochyon k'umuj ju'un sok wala tajniyon pelota, pe wa xk'ana oj neb' lek ja ju'uni, sb'a oj ochkon loktor sok oj kajna ja ixuk winik jumasa; ma' ay yi'oj chameli.

Ts'ijb'an jun lo'il ja jastal it te'y k'e'eli.

JA JASTAL WAX I'XI IK'

Ja jastal was jik'a ja ik' ja chante jumasa.

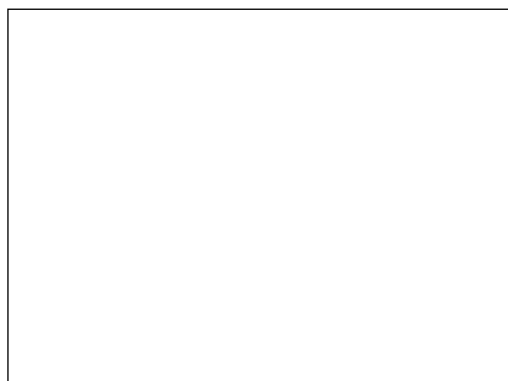
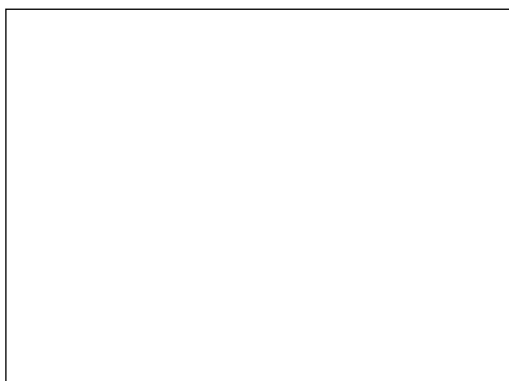
Ja ik'i jex makuni yuj ja spetsanil ma' sak'ani jastal ke'ntik winikotik, ja chante' jumasa' sok spetsanil ja k'ul jumasa te'y b'a sat k'inali.

Sb'a oj b'ob' k'u'lxuk ja atel iti, ja ma oj b'ob' k'u'xuki sk'u'lane jun organo ja jastal oj sjik'a ja ik'i. ja b'a spets'anil chante' jumasa ay tuktukil modo jastal wax jik'atik ja ik'i, ja jastal ja pusuk'i, (pulmones) ja brankias sok ja trakiasi', ja jawi te'y b'a jnuk'tik.

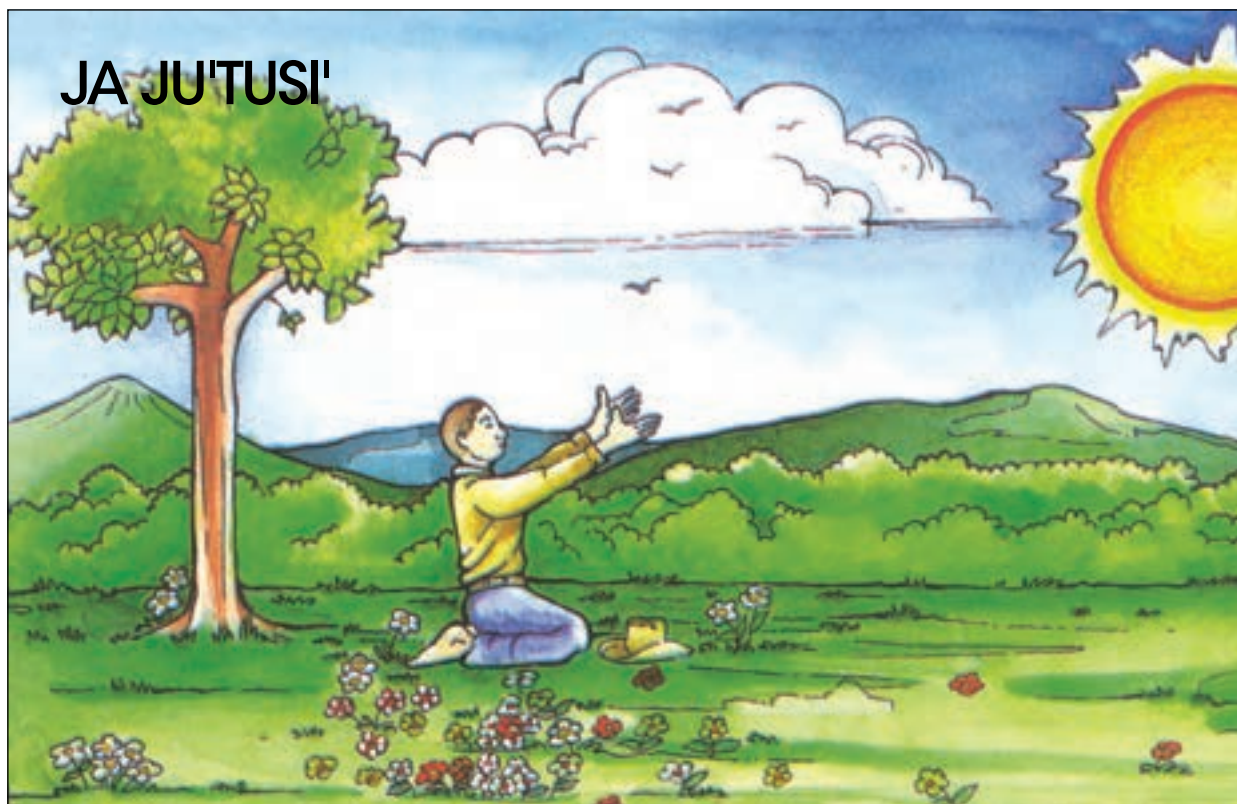
Ja ma' wax chu'ni, ja yal chani, ja ma' wax b'ejyek' b'a lu'um sok ja ti wax aji b'a yoj ja' was jik'a ja ik'i sok spusuk' (pulmon). Ja yal ch'in chayi sok ja ch'in wo'i, ch'uch'i was jik'a sok jas brankiasi, ja yal usi, pexpeni, ts'til b'a job'sok ja chulchuli was jik'a ja ik'i sok trakias. Ja lumb'ris sb'a lu'umi was jik'a ja ik'i sok jas kuerpo'ei.

Yajni ak'umanta ja wa ju'uni tojb'es jun sje'jel jastal oja je' ja jas wax yala wa ju'uni.

Tojbes ja it wax makuni sb'a oj k'inanuke sb'a chikan
jas k'inili, wax ajiyi b'a jnajtiki, sok a'ochkanyi sb'ile
jujune'i.

JA JU'TUSI'

Ja b'a jun xe'n lu'umi' sb'ilb'i chikomostok, ja sb'ilil iti wax k'an yale juke k'e'en ja b'a ochye kulan ja winik yelow bronze.

Ja winike iti jel wa sna'awe ja k'ak'uji yuj ye'n wax ya'a ja k'ak'uji, sok ja sak'anil ja sat k'ak'uji. Cho yenb'i wax ya'a tak'anb'uk ja te'k'ul jumasa', yajni jel gusto aye b'a snaje tib'i yab' ye ja'xa ya'ni le'awik jun smoj yajk'achil ja lu'umi, sku'aneb'i yuja k'umani jas di'osei ja ti syamawe ja b'eji' sb'a oj sle' ja yajk'achil lu'umi, jelb'i ya'a pensar yuj kan jas lu'um b'a ajiye jitsan jali, sok ti kanye mukan jas moj aljel jumasa'.

Jachuk tib'i k'anji jun nichim ja k'ak'uji sb'a oj sna'e snajtil ja beji, jas moj aljel jumasa'.

Kanye mukan sok tib'i aji jitsan k'ak'uj sok tib'i jel sta'a swaele sok ti k'iye ja yuntikili ja sdiöse'i yab'ye ja jas wan sk'anjel ja winiki ja tib'i eljan jitsan ja niwak tsamal k'anal nichim, jastal ja sat k'ak'uji yuj ye'nb'i sjekajani ja tsa'an jel jitsan k'ak'uj b'eyek'e ti cho yab'ye jun k'umal sok sta'awe jas lu'ume sb'a oj ochye kulan.

Ja tib'i ochye kulan jun niwak ermita sok jas naje'i ja ti po'kiye sok k'iye ja tsamal nichimi k'ulub'al yuja slijpel ja k'ak'uji, ja ti ochye sb'ilil ju'tus (cenpasuchil), yuj ye'n was na'awe ja winike sb'a jun yelaw, (rosa).

Ts'ijb'an b'a ko'el il b'a wa ju'uni, ja jas wax k'umani jas lamlamil ja ju'un ak'umanta b'ajtani'.

Ts'ijb'anik jun lo'il b'a laja' wax ch'aka jas ts'ijb'ajeli,
jach jastal iti: ja winiki tsamal sbi'ile, jaxa ts'ii mi was
k'uxu swaele.

Ak'umanta b'ajtan ja slamlamil ja ju'tusi', jaxa ya'ni
ts'ijb'an ja jas wax jobxi il b'a wa ju'uni.

1.- ¿Jas wax yola ja chikomostok?

2.- ¿Jas k'anunej ja winik sok ja k'ak'uji?

3.- ¿Machuka ti kulane b'a komon chikomostok.?

4.- ¿Jasyu el jan ja winik yelaw bronse ja b'a
chikomostoki?

5.- ¿Jas b'i'il ochyujule ja nichin it sk'anunej sok ja
k'ak'uji?

JA BERBO JUMASA'

Ja (berbo) ja it jas wax k'ulantik ma ja it jas ayi', jun winik jun chante ma jun jastik junuk.

Pe mi yuj wax k'u'lantik ja jas wa xk'ulantik ja b'a mismo ora wax kumantik, sok ay wax k'umantik b'ajtan, ma sok tsa'an. Ja iti sb'i'ile, (presente, pasado sok futuro) ja yora ay jas wantik sk'uljel sb'i'il tiempo. Ja it wantik sk'u'ljel ja wego sb'i'il presente, jach jastal María wan cha'nel, ja it ekta pasado: María cha'nita, jaxa it ojto sk'uluke futuro, ja María ojto chanuke.

Ts'ijb'ayik ja it ayto sk'ana ja b'a lo'ili sok ja it te'y b'a ko'el sb'a wa ju'uni'.

- 1.- eke _____ b'a alaj ti kilatikon jun chich.
- 2.- Ja yijts'in ja pegro _____ jitsan te'k'ul.
- 3.- Ja jab'il wax jaki _____ sb'a schanil jab'il.
- 4.- ja Lupe st'a _____ yuj sk'uxu sb'aktel chitam.
- 5.- ja ya'ni _____ ja ts'unjel ja iximi'.

wax wa'i.

ti oj ajoyukona.

was k'uxu.

schamelal.

wajtikon.

tuljitikon.

oj jakuke.

oj ts'ijb'es.

oj atnukon.

JA PEDERACIONI

Ja Republika, ja jun niwan chonab sb'i'il Mejiko sok ay yi'oj jun tajb'e lajchawe, xe'n yaman lu'um sb'i'il estado, ja iti wax yalawe ke ja jun chonab' aku'erdo aye spets'anil ja-niwan chonab'i sok wax k'umani lajan jas k'umale'i sok ay yi'oj jun slajan lu'um sok jun ma' wax ya'a mandar spetsanil ja winike'i.

Ja b'a jchonab'iltik sb'a Mejiko, ti' aye ja yoxil ja mandaranumi sb'i'il poder pederal, ja sb'a wax ya'a-smandar, Presidente Carlos Salinas de Gortari; Legislativo ja wax ya'a mandar ja kongreso de la Union ja b'a-wax ya'a smandar ja Diputadosi sok Senadores ja ma' was k'ela ja jun tajb'e lajchawe estado.

Ja poder judisyali ja wax yila ja suprema korte de justisia ja b'a jnasion tiki ke ja jniwan jchonab'iltiki ja iti ja wax ya'a ja ley sb'a oj ajyukotik tsamal ja b'a jlu'umtiki'.

Ts'ijb'an b'a ko'el b'a wa ju'un ja berbo.

(presente)
ja jas wantik
sk'u'ljel.

(pasado)
ja jas
k'u'lantikta.

(futuro)
ja jas ojto
k'u'ltik.

JA IT YI'OJ JA TE'I.

Ja te'altiki, wax makuni yuja winiki sok ja mero swa'el yuja chante' jumasa', ja te'ali' ja chante'i sok ja winiki ay yi'oje sk'ujule yuj wax pojki, wax k'i'i, wax pojki mas sok wax chami. Ja jujune iti ay yi'oj jujun sk'ab'e slugar jastal ja te'ali ay yi'oj; yech, te'-po'oj, nichim sok ja sati ja tek'uli.

Sok ja yechi wax yuaj ja' sok wax wa'i, ja te'i wax yi'aj och ja yip jas wa'eli, man sb'a spetsanil ja te'ali man wax k'ot ja b'a spowili sb'a oj sk'u'luk lek ja yip jas wa'eli.

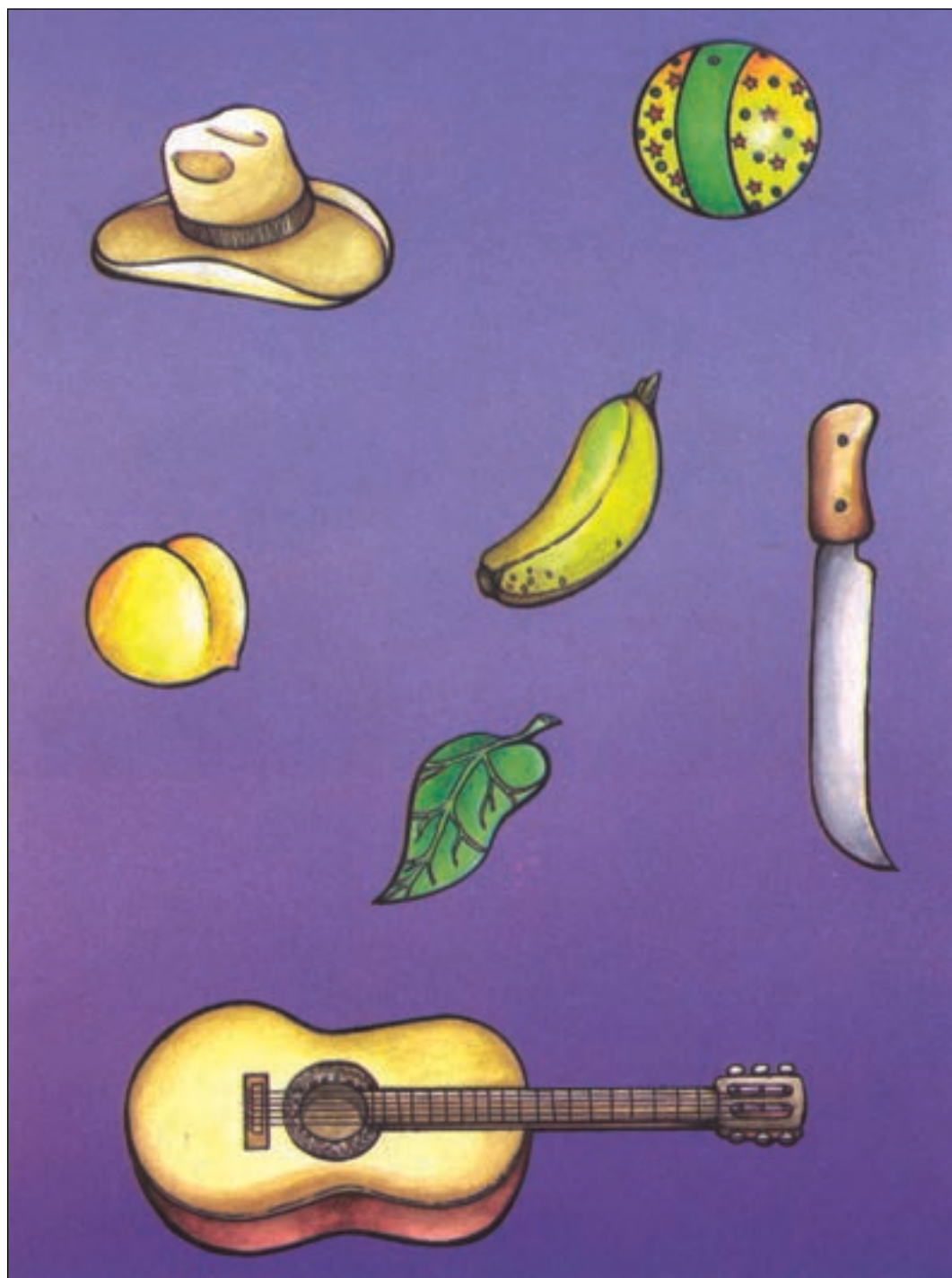
Ja b'a spo'wil, ti was k'ulane lek ja yip jas wa'eli yuj ti wax k'ot ja ja'i sok ja yip ja lu'umi, ja it wax tojb'i sok ja ik'i sok ja k'ak'uji.

Ja snichimi: ja' sb'a wax k'ia ja tek'uli' sok ti wax eljan ja inati.

Ja sb'a sati: ti wax eljan ja inati sb'a oj pojxuk jitsan ja te'ali, mi spetsaniluk ja te'i ay yi'oj ja inati' ay tuk wax pojxi ja te'ali sok jas kab'e ja te'ali.

Tojb'es jun te'ali, sok ts'ijb'an ja jas yi'oji.

K'ela lek ja jastal jujune ja jastik junuki'. sok a'ochkanyi
sbi'ile.

JAS K'IN ALTSILALI'

Ja sk'ak'ujil wax k'ot ja k'in altsilali' ja winik ixuk jumasa, wax wajye ja b'a chonab'i sb'a oj schap-e ja jastik junuk wax makuni sb'a k'in iti, wax yiaje kandela sib'ak, aros, sakal askal, askal, pan po'om sok tuktukil jastik junuk.

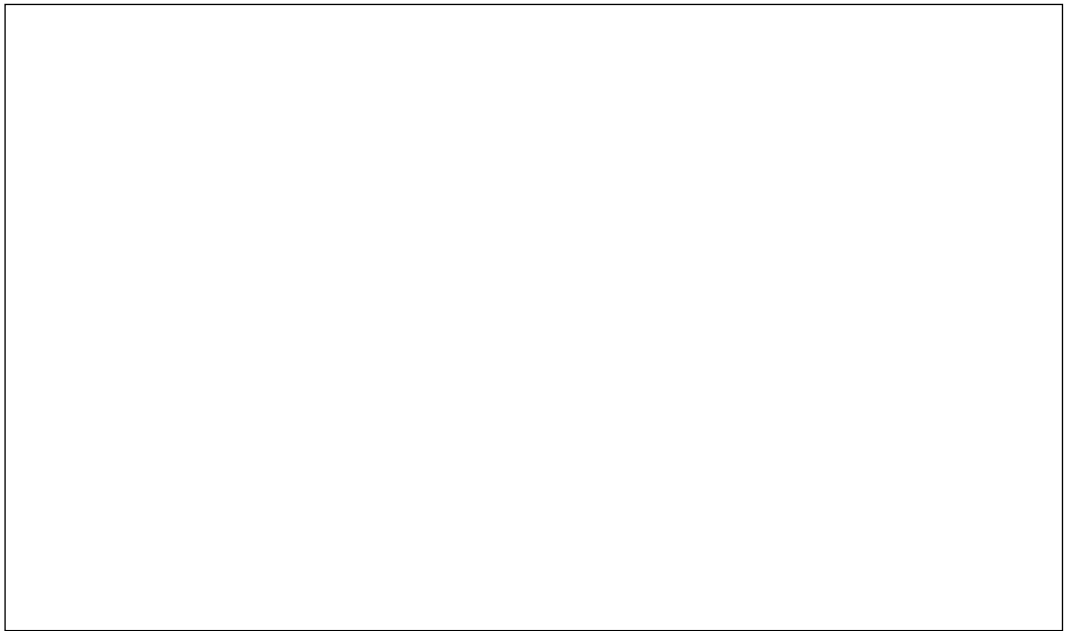
Chab'oxe k'ak'uj b'ajtan wax ke'a k'ini wax loxo ja k'uli tib'a kamposanto sb'a oj ajoyuk tsamal jas k'ak'ujil wax ke'a k'ini.

Jas b'ajtanil k'ak'uj ja k'ini ja jmojtiki wax waj tsanuj

kandela ja sb'a jun tajb'e, lajchawe yajtab'
 otubre ja sb'a ch'in altsilali, ja'xa sb'a sb'ajtanil
 yajtab' nodiembre ja'xa sk'in ja b'a niwan altsilali'.
 Ja'xa sb'a yoxil k'ak'uji ti wax ke'a ja k'in ja jmojtiki
 yuj wax wajye ulatanel ja b'a smoj aljel jumasa',
 sb'a sni'ale, sb'aluche, skumpare'e sok ay wax
 yi'aje sib'ak, sb'a oj tsikuk ja yaj wax k'ot ja b'a waj
 ulantaneli sok wax yi'aj smajtan nolob', chenek',
 aros, askal, sakal askal, kajpe sok snichim jtatik b'a
 sat k'inali, sb'a oj yu'e ma' was na'a yujeli'.

Ja b'a ko'el b'a wa ju'uni tojb'es ja jastal waxa
k'u'lanex ja k'in b'a wa komonexi, sok ts'ijb'anik ja jasta
wax ek' ja k'in jawi.

Ja b'a jun lo'il jel t'ilan oj yi ja slamlamin ja ju'uni sb'a oj na'tik jas wantik sk'umajel ja b'a ju'un jumasa'.

ja axa k'ak'uji' aji jun chich jelb'i x-och swayel. tib'i oche kulan b'a jun yoj niwak te'altik sok kechanb'i wax ya'kan jas ch'ate'i ja yora oxa wauki, yuj jelb'i yi'oj tak'in, mib'i x-och spensar oj sle' a'tel sok k'ak'uj k'ak'uj wanb'i kojlel, kotb'i jun juts'in yuja skriyada, sbi'ilb'i Nikanora, wanb'i skolta oj k'e'uk ja b'a schaante, yuja stuch'ili mib'i xb'ob' k'e'uk jelb'i ab'ulasb'aj yuja jel kojlel sok jel tsij yuja skojlelali x-chib'i jun snan chichi. Ja kojlel chichi yajrib'i yila ja snan chichi, wanb'i xk'an yilesb'aje lek, pe ja nan chichi mi k'anjiyi yuj jel ts'ij yuja skojlelali, ja'chuk tib'i ya'kan jas ch'ate'i sok sle'a sb'a oj atejuk, yajni yilasb'a ja b'a sti niwan ja'ti yila jelb'i piero'a, jachuk tib'i sle'a ja a'teli sok wax waj tajnuk sb'a ja'chuk oj ko'uk jas kojlelali sb'a ja'chuk b'ob'xta oj sk'ane ja nan chichi yuja stienpo ch'ay yuji.

Jel t'ilan oj ki'tik jun ju'un sb'a oj ts'ijb'tik ja jas wax k'u'lantik kada jujun k'ak'uj sb'a oj na'tik jas oj je'etik mik'a mi oj na'tik jas oj je'tik ja yal untiki sok mi oj sneb'e lek yuj mi oj na'tik jas wa'ntik sje'jel, ja yuj jel t'ilan oj ki'tik ochjun ts'ijb'ub'al k'ak'uj k'ak'uj.

- Ja sk'ak'ujil lunesi' _ oj je'tik ja k'umuj ju'un sok sts'ib'ajel ja alpabeto, a. b. ch. e.
- Ja sk'ak'ujil martes'i _ oj je'tik ja jastal wax-k'i'i ja chante'i, te'altiki sok ja winiki.
- Ja sk'ak'ujil mierkolesi' _ oj je'tik ja jastal ay ja jchonab'iltiki sok jas chonab'il wax ts'akantiki.
- ja sk'ak'ujil juebesi' _ oj je'tik jastal ajyi ja tiroanel jas k'ak'ujil 1810. sok ja jnal julye sb'a espanya.
- ja sk'ak'ujil biernes'i _ ja'xa oj je'tik jastal oj neb'tik kuenta.

Oj wa'ochkanyi jun sb'i'il ja lo'il it te'y b'a wa ju'uni.

Ja kijts'ini oxa ochuk b'a na'its b'a wax neb'atik ju'un. ja'xa jtatik sts'omo ja ju'un jumasa ja it skanunej ja je'a ju'uni, ja ti' kila te'y ja ju'un b'aj ke'na ja akta ja yora pojkiyoni.

Ja ti' job'ayi ja jtati jas'atel kuj ja ju'un jawi, ti' yala'a ja ju'un iti ti' ochel ja wa b'i'ili sok ja sk'ak'ujil pojkiya ja, ti' sje'aki sb'a oj k'umuk ja kala ju'uni.

Ja ti' kila ts'ijb'ub'al ts'ikan ja jb'i'ili, ja sk'ak'ujil pojkiyon sok ja lugari, sok ti ochel sb'i'ile ja jtati, jas jab'ilil jujune jas lugaril b'a jakye'i sok ja jas a'telil, was k'u'lane, ja'ch ti' ochele sbi'il ja state'i ja jtati sok ja jnani, ja jtatawelo.

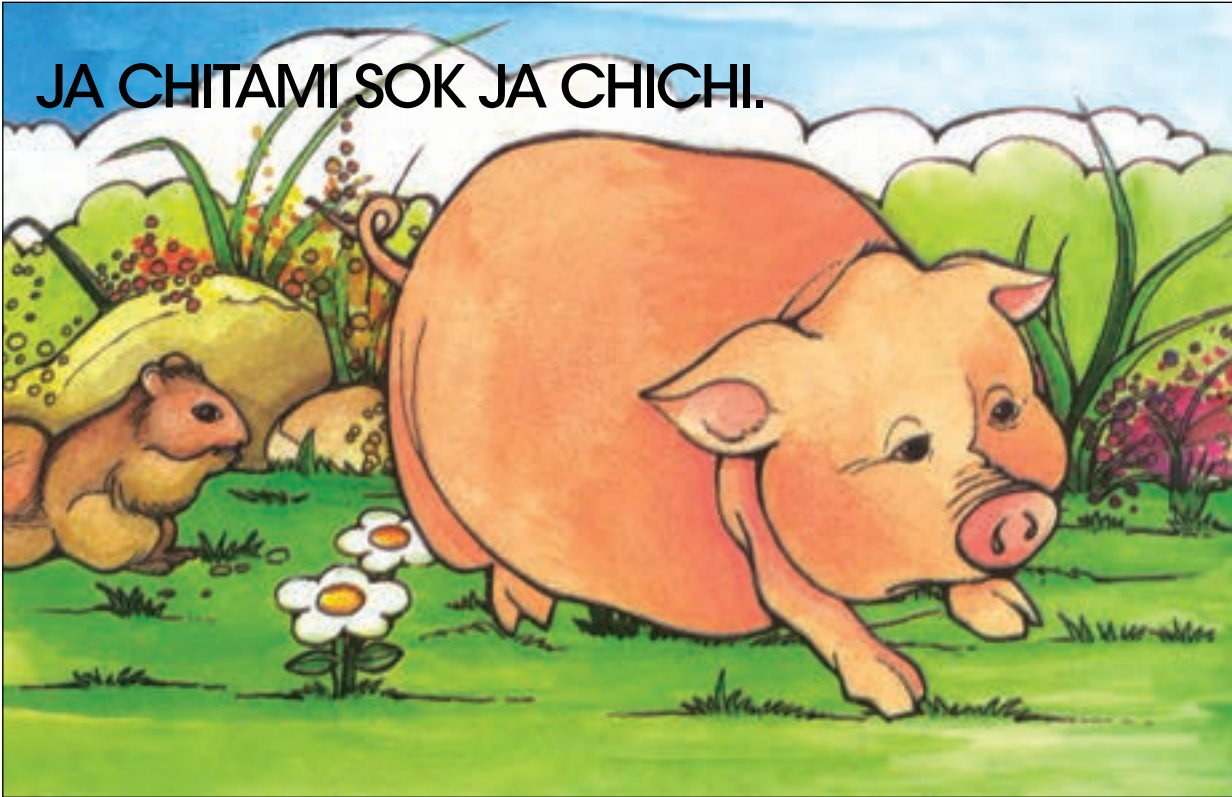
Ja ti' yala'a sb'a oj ki'tik ja ju'uni, jel t'ilan oj ka'tik ochuk ju'un ja b'a registro sibil tib'aj munisipyotik, ja ma' me'y yi'oj ja ju'un iti, ay yi'oj problema yuj ja ju'un iti jel t'ilan sb'a oj ochkotik sneb'jel ju'uni.

Ja ili ts'ijb'an ju' ja jas waxa k'ulan kada k'ak'uj k'ak'uj sok
ja jas waxa wila sb'a sts'e' el ja wa komoni.

Tojb'es ja it wax ya' kanuk sb'a sat ak'inte' sb'a oj wa'uk ja altsilalii ja k'ak'ujil sk'ine'i sok ts'ijb'ayi ja jas wax ya'akani.

Tojb'es ja it wax ya' ochuk ja b'a sat ak'inte' yaj wax k'e' jas resal ja b'a sk'in san Antonyo, ma jas k'in San Karalampio sok ts'ijb'an jas wax ya' ochuki.

JA CHITAMI SOK JA CHICHI.

Ja chitami sok ja chichi jel yamigo sb'aje, sok jel wax tajniye sok jas moj chante jumasa ja yora wax jijli.

Ja chitami jelb'i ab'ulasb'aj pe jelb'i lek, ja'xa chichi jelb'i yi'oj ja tak'ini, pe jelb'i kalax ja yal chante'i, yilawe jelb'i yi'oj ja tak'ini, pe jelb'i kalax, ja yal chante'i, yilawe jelb'i kalaxi, mas b'i was mojtaye sok ja chitami, ja iti jelb'i wax yi'aje ja chichi yuj jel was k'ana ja ch'in chante'i.

Ja'xa chichi yala jasyu was k'ana mas ja ye'ni yuja keni, ja ti yila yu jel b'i yi'oj ja tak'in jel kalax ja'chuk jastal wax yixtala'an ja stak'ini.

Masan ja k'ak'uj jawi ti ya'a ja stak'in sok ja ch'in chante'i sok sk'u'lane jitsan yixta sb'a oj tajnuke ja smoj chante' jumasai.

Ja iti jel sk'u'lan swokolil sok jel ya'a spensar yuj
sk'u'lan gusto sok ja yixta jas moje'i.

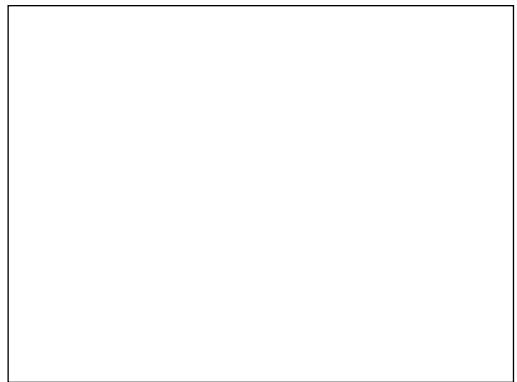
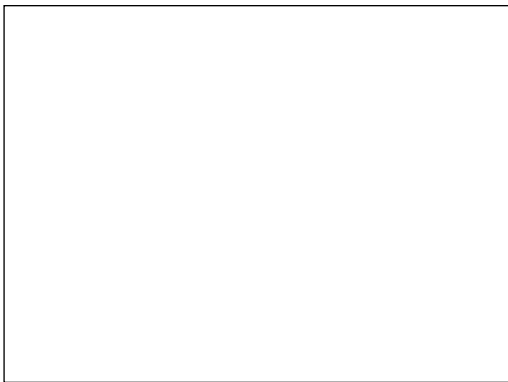
Ja'xa ch'in chante' jumasaiti, ti ochye tajnuk sok ja
chichi sok ja yixta smanajan ja chichi ja ti' ch'aka
jas kalaxili', ja chin chante' jumasa' ti' sk'anunej
jitsan ja chichi sok ja chitami.

Ja smeranili ja chitami sok ja chichi was
mojtanjan ja ch'in chante'i sb'a oj tajnuk sok ja b'a
yixta smanajan ja chichi sok-jas tak'in jelb'i yi'oj
ajyi.

ja'xa chante jumasa sb'a oj ya'a ts'akatal ja chichi
yuj smana jan ja b'a oj tajnuk', wajye ts'unuj ixim
sok itaj jumasa', sb'a oj wa'uke snajtil jab'il.

Ja yal untki oj tojb'uk jas chole yi'oj jas komoni', sok
oj sts'ijb'uk jujun schole'i.

Ts'ijb'anik ja alpabeto ja it wax waj b'ajtan sok ja it wax waj tsa'ani.

ch, u, b, e, j, a, k, i, m, o, l, n, w, t, p, s, x, y, t', k',
ch', ts, b', t's.

Ts'ijb'an ja it wax waj b'ajtan sok tsaan ja it ts'ijb'ub'al b'a ko'eli.

K'ewex, nolob', chitam, ok'il tenok, ujchum xoch,
waj, alats, ixim, lob'al, b'alts'uji, lo'an, ijkin, elan,
ju'un, mo'och, spakaxil, na'its, surukujkuj,
jyamunej, cha'an, tek'ul, ya'ax, pejk'ech, b'alan,
ik', ajan, nichim. kawuj, xanich.

Ja jk'umaltik ja ke'ntik tojol-ab'alotiki' ay ki'ojtik
 tuk jk'umaltik sok ja jmojtik sb'a tuk komon ja
 jastal sb'a jun tajb'e nobiembre, Berjel, Justo Si-
 erra, sok sb'a Prancisco I. Madero, chiapas, sok
 b'a montanya tuk wala k'umanitik, kechan wan
 xkab' tik ja jas wax kalatiki'.

Spetsanal, spetsanil, skotanal, yentoril kawu,
 kawuj.

Ja neb'uman ju'un oj sts'ib'uk tuktukil k'umuj ju'un.

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

JA K'AK'UJI SOK JA ALPONSO.

Ja Alponso ti' kulan b'a jun komon sb'a schonab'il chiapas spetsanil k'ak'uj ja yora wax eljan ja k'ak'uji, wax k'e'ye saj sb'a oj a'tejuk, ja snani was k'u'lan jas wa'ele'i, jas tati' wax waj a'tel b'a job ja'xa ye'ni was cha pasb'aj sb'a oj wajuk b'a na'its b'a wan sneb' jel ju'un.

Ja'xa yijts'ini ti' wax kanye b'a snaje'i.

Ja na'its b'a wan sneb'jel ju'un jel naja wax kani yuj ti' kulan b'a jun najat komon, ja Alponso wax b'ejyek snalan ora sb'a oj k'otuk b'a wan sneb'jel ju'uni.

Ts'ijb'anik sb'iile sok k'uman cha'an, snalan cha'an, sok sb'a ko'el, ja it waxa ta'a b'a slamlamil ja ju'uni.

JA CHANTE TUKTUKIL SB'I'IL.

Ja chante jumasa; chikan ja jastal wax wa'i, wax na'atik jas b'i'il yi'oj jujune, jastal erbiboros, karniboros sok omniboros.

Ja chante wax wa ja kuli' sb'i'il erbiboros, ja chante iti ja chichi, wakaxi, kawuji, sok ay tuk. Ja'xa ma' wax wa' b'ak'eti' sb'i'il karniboros, ja chante iti ja ok'ili, ja tsi'i, ja choji, ja b'ajlab'chan, sok a'yto tuk' ja'xa juni sb'i'ile omnib'oros, yuj wax wa chikan jastik junuki jastal ja winiki', sok ja chitami'.

Ja sb'i'ile ja chante jumasa waxa ta'a il b'a slam'lamil ja wa ju'uni ts'ib'an il b'a ko'el sb'a wa ju'uni, ja it wax waj b'ajtan sok tsa'an.

Ja alpabeto it te'y ko'eli', mi ts'ijb'ub'aluk toj.
Ja'xa yani ts'ijb'an toj ja b'a jisub'al ko'el.

ch, j, m, s, w, a, t, y, i, b, l, e, x, o, k, n, u, p, k', ts,
b', t's, ch', t'.

Ja ili ts'ijb'an sb'i'ile ja jastik junuki' sok ja alpabeto ja
b'a jisub'al ko'eli.

JMOJ TOJOL-AB'AL.

Jmoj jumasa' tojol-ab'al, ja jk'umaltiki jelto jitsan ja jmojtiki wax k'umani sok jk'umaltiki, ja'yuj wax k'anawilex ts'akatalex mok wawex ch'ayuk ja k'umaltiki sok mok ch'ayuk ja jk'u'tik wax lapatik ja ke'entik tojol-abalotiki, yaj wax waj ja wa wuntikilexi b'a wane sneb'jel ju'uni alawikyab' ke mok jel k'umanuke kastiya ja tiwi, jasyu, mi lekak'umuk mik'a ja' yuj wantik sch'ayjel ja jmodotiki, mok ni a'ch'ay-ex ja jastal wala k'umantiki sok ja jastal wax lapatik ja jk'u'tiki.

Wax k'anawilex chomajkil ts'akatal sb'a oj talnatikik ja jk'umaltikiki sok ja k'u'tiki sb'a mok cha'yuki.

Ja'ch jastal ja jmodotik wax k'u'lantik ja b'a jun k'in altsilali, ma b'a jun k'in sb'a jwawtik ja b'a jkomontiki, ma-ja'ch jastal wala wajtik k'uanel sb'a- Santo tomas, ma sb'a Sapaluta sb'a oj k'antik ja' sb'a oj ya' lek ja kiximtik sb'a oj ayyuk lek ja wa'eltiki.

Ja sts'eb'oj yal chayi, ja untiki was yamasb'aje jas kab'e'i ja ti' was k'ulane jun seteto sb'a oj ochuke ja ma' oj och chayil, ja ti wax k'e'ye ja ts'eb'oj yuja untik ma' wane sk'u'ljel ja seteto.

Was tseb'ojta ja chab' b'ome ja ts'eb'oji. jaxa yal chay it te'y' b'a yoj seteto was ts'eb'ojta ja jun b'ome it te'y tsa'anni.

TSAMAL YAL CHAYI.

- Ja b'a tsamal ja'
ja it wax b'ojti sb'a sat ja'i
jun tsamal yal chay
wax b'ajti e'k'e
- Tsamal yal chay
¿mi ma oj jakan oj
tajnokotik sok ja seteto?
wajtik b'a yoj job'.
- Ja jnani wax yalkab'i
mok elan b'a ili,
yujk'a walaeli
oj chaman kani.

Ts'ijb'anik jun ts'eb'oj b'a wa ju'uni sok je'ayi ja wa
moj neb'uman ju'un sok ja je'uman ju'uni.

Sok ja jujun it ts'ijb'ub'al ja b'a wa ju'uni,
ts'ijb'ayik jan lo'il ja b'a jujun jisjeli.

mats'

chich

ts'isim

tsamal

kawuj

tsima

kolko

ixuk

b'ak'ane

wakax

alajaltik

winik

chu'

na'its

sk'uxu

mo'och

b'ajlab'chan

chenek'

<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>

DÍAZ

Ja jun k'ak'uj ochtikon lo'il sok ja jtatawelo ja ti' yala'a ke ti' wan atel b'a beracrus ja ti' yila ja yora waj ja mandaranum sb'a Mejiko ja Porpirio Díasi ye'nb'i yaa smandar ja b'a niwan jchonab'iltik, junb'i tajb'e lajune jab'il aji ja b'a mandari.

Yajrib'i ch'ay kan jas chol yuja el b'ajtan ja Prancisko I. Madero, ja yora sk'u'lane nombrar sb'a Presidente. Ja ti' waja Porfirio Díasi b'a tuk niwan chonab' sb'iil Pransía. Ja waja Porpirio kechanb'i waj yile oj wajuk ja ma' ay stak'ine ja riko.

Ja waj ja Presidente Díasi, ja ti kantik masb'i lek ja b'a jchonab'iltiki sb'a Mejiko.

**Ja jasta wax k'umani ja slamlamil ja ju'uni,
ts'ijb'an jun smoj ja jastal wax ek'jan ja b'a wa komoni.**

JA CHITAMI

Wan a ma xa wab'i
mojan b'a snaj chitam,
o'ink o'ink o'ink o'ink
was k'u'lan ja chitami'.

o'ink o'ink o'ink o'ink,
ja yal chante iti
was le'a jun b'ak'ane ixim
sb'a snani sok sb'a yijs'ini'.

ja b'a ko'eli ts'ijb'an jun smoj ja ts'eb'oji.

Ja b'a kulanotiki ay wax k'u'lantik sk'in ja b'a jun
k'e'eni ma b'a jun krusi.
Tojb'es sok ts'ijb'an jastal wax ek' ja k'ini.

JA TONI SOK JA B'EJI'

Junb'i ek'ele aji jun winik jelb'i yi'oj stak'ine tib'i kulan ek' b'a jun niwak na'its mojan b'a jun komon. Jelb'i wa sk'ana jas moj it te'y mojan b'a snaje ja ma jelb'i yi oje wawanto wax yila jastal oj skolta sb'a jakuk mas lek oj aiyuke. Wanb'i sk'u'lane jun pabor sok was k'u'lan jun k'in sb'a- oj aiyuk gusto spetsanile'i. Pe ja winik ixuke'i mib'i sk'anawe atel ja' yuj mi jas yi'oje aji.

Ja winik ti' kulan-ek' ja b'a niwan na'itsi sajto lek k'e'i, ja ti ya'kan jun niwak ton sb'a oj yil jas oj'k'u'luk ja winik ixuk ja yora oj ek'uk b'a b'ej jawi. Ja tsa'ani, ek' jun winik sok jun wakax.

Kechan yila mi ya'eluk mas lek sjoyb'a ja toni sok yi'aj jas b'eji'. Ek'jun smoj ja winiki cho mi jas k'u'lan, ja'ch sk'u'lan ja jastal ja winik ek' b'ajtan.

Mojan oxa och akwal, ek' jun kerem winik' ja' skerem ja b'an juani, ja ye'ni jel was na'a oj a'tejuk sok jelxab'i yaj wax yab'i. Ja yora yila ja toni ti yala'a: ja akwali jel k'ik ay ma oj ek'uk repente oj yajb'uk mas lek oj' ka eluk.

Ja ti' syama sb'a oj ya'eluk pe jelb'i al, ja ti' sk'ul'an puersa'a sb'alts'uji takal takal man ya'a eluk b'a jun ts'e'el ja b'eji, yajni el yuj ja toni ti'kumxi b'a eljan ja toni ti' sta'a jun talego b'ut'el yuja puro k'anal tak'in ja'xa b'a yojoli ti sta'a jun ts'ijb'ub'al ju'un ja b'a wax yala ja ma wax ya'el jan ja toni ye'n sb'aj ja tak'in iti, yajni yila jas wax yala ja ju'uni, jel gusto waj ja b'a snaji, ja'xa winik ja it jel yi'oj ja tak'ini jel gusto kumxi ja b'a sniwan naitsi' yuj sta'a jun ma jel winik yuja a'teli sb'a oj skolta ja skomoni.

Ja tsa'an ak'umanta ja slamlamil ja ju'uni, ts'iktes ja it wan sk'anjel ja b'a wa ju'uni.

1.- ¿Ma' wax yila ja smoj it te'y mojani?

2.- ¿Jas k'u'llan ja winik it aji b'a niwan na'itsi'?

3.- ¿Jaywane winik ek' ja b'a aji ja toni?

4.- ¿Ma' ek' b'ajtan ja b'a aji ja toni?

5.- ¿Jas wa k'u'llan ja swink it te'y b'a niwan naitis yuja smoj it te'y mojan ja b'a snaji?

6.- ¿Jas k'u'llan ja kerem sb'a oj ya eluk ja toni?

7.- ¿Jas ta'a ja kerem yajni el yuja toni?

JA MANDARANUM B'A NIWAN CHONAB'I.

Ja it wa xk'umani b'a schanil
artikulo yi'oj ja ju'uni.
ja jlumaltik Mejiko ay yi'oj tojb'el
ja jmodotiki ti' b'a mero lujmaltik
mojtikoni'.

Ja mandaranum wa stalna oj snike
b'a oj ajoyuk slekil ja jk'umaltik,
jmodotik, b'a oj makunuk ja jas
wa xk'anatik sok ja jmojtik jumasa.

Sok wax ya ek'uk ma ay mandaranum
b'a wax ya'a mandar ja b'a
jchonab'iltiki'.

Ja sb'i'ile ja chante jumasa' sok jas b'i'il ja te'al tiki sok
ja jastik junuki sb'i'ile, job' junxta yab'al jastik junuk.
(campo semantico) jastal:

wakax.

chitam.

chej.

chibo.

k'ujlal chitam

k'ujlal chej.

Jalaw.

kawuj.

buru.

machin.

ts'i'.

mis.

ch'o'oj.

sajb'en.

yaxal te'.

chikinib'.

k'ante'.

pajulul.

taj.

k'oxoxte'.

b'ilil.

Yajni ak'umanta ja jastal it te'y k'e'eli, ja'xa ya'ni
ts'ijb'an tuk sb'i'ile ja b'a ko'eli.

JASTIK JUNUK SB'A AXA NAJATE

Jel seguro awilawexta. sb'a jun ju'un ma b'a tuk na'its ja jastik junuk sb'a axa najate, ja it k'ulub'al yuja jmojtik axa najate ma ja mero poko winiki, jastal oxom, echej, machit, ma ay a'wilawex jastal jun k'in sb'a najate, ja'xa ya'ni mixa lajanuk ja jastal it te'y awego. Ja radio, grabadora sok wanxa xana' jastal ay ja jun k'in ja it yajk'achili ja yora waxa wila ja k'in ma jastik junuk sb'a axa najate mi lek waxa wila, ja jun k'in sb'a wego masni tsamal waxa wila, ja it jel tsamal waxa wila ja sb'a mas tsa'ani mixa oja wil-ex tsamal, yuj kada k'ak'uj ma kada jab'il wan sje'jel tuk jastal wax k'u'lxi ja jastik juniki.

Yajni ak'umanta ja slamlamil ja ju'uni, alawik jas wax yala sok ma' sk'u'lan' jastik junuki.

JA CHANTE'I SOK JA KULI

Chikan jastik junuk ja ma sak'ani sb'a tuktukil xe'n lu'um, b'a niwak k'ul, b'a job', b'a lum mi jas ayi' b'a pimil k'ul, sb'a yok ja' ma sb'a niwak ja'. ja smoje jumasa' tojb'el sb'a k'ul sok chante jumasa, ye'nle was skoltasb'aje lajan jas petsanile'i.

Ja k'uli yenxta mismo wax ya'as b'aje jas wa'ele, ma ja yip slugar', sok ye'n wax ya'a swa'ele ja petsanil chante jumasa'.

Ja'xa chante'i ay wa k'uxu puro k'ul, ay ma wa k'uxu b'ak'et, ja ma' wa k'uxu b'aket' sbi'il karniboro sok ja ma' wa k'uxu ak sok k'ul sb'i'il erbiboro.

Yajni ak'umanta jas lamlamil ja wa ju'uni ts'ib'an sb'i'ile ja jujun lajan ja chante jumasa', sok ja kuli'.

k'ul

chante

jastik junuk.

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Ja b'a wa ju'uni wax kilatik ja jastal wax aji jun
Lo'il ma jastal wax k'u'lantik jun tajnel lo'il.
Ja mal wax k'umani sb'i'il (narrador)

María - nana' nana' la k'ela jastal wax cha'niye
ja winiki

Mamá - b'a wa'ne cha'nel b'a.

María - ti wa'n' chanel b'a yoj setan.

Mamá - b'ab'i'a.

María - ti il b'a yoj setan b'a kancha.

Mamá - jas wan' cha'neli.

María - yujb'i wan sje'jel ja ma mis na'i.

Mamá - jas chol oj sneb'e ja cha'neli.

María - sb'ajb'i oj cha'nuke, ja yajni oxa wajuke
ja jeuman ju'uni

Mamá - a' ja lek b'a alib' ja je'uman ju'un oj
ochan sneb'je' ja cha'neli.

María - a' miyuk lo oj k'ixwukn, mi oj neb'e.

Mamá - lek mok ochan b'a, lom oj ki'tik ja
gasto.

María - a'wila mas ni lek mi oj ochkon.

Ja'xa ya'ni tojb'es jun pilan ja jastal it te'y ke'eli.

JA WAX-EL TAJNEL JA NEB'UMAN JU'UNI

K'ot ja yora oj jijluka, ja'xa yal untiki wane kareda sb'a majada b'a wan snab'jel ju'uni ja b'a jun sts'e'el wan tajnel ja yal ak'ixi wane b'ajtel sok jun yakil ixte sok ti wane yiljel jun b'ome yal untik sb'a jun sts'e'el sb'a oj tajnuk tsamal.

Ja tsa'n ek' lajune minuto, ti el jan chane yal untik ti b'a eskalera, yuj kanye lo'il sok ja ma' was je'a ju'uni yuj wanes tojb'esel ja ju'un ts'ijbub'al yuj oj makunuk sb'a semana wax jaki sok ojb'i ya'e tarega ja jujun yal untik sb'a oj a'tejuk spetsanile. Ja oxa k'otuk b'a ayoni kab' jas yala'a.

Ja ke'ni jel gusto ayon yuj ja it jas yala ja je'uman ju'uni ja ma was k'u'lan ja ya'teli, oj yi'e chab' tsijteil ja b'as kalipikasioni sb'a k'umuk ju'un sok s'b'a najate lek ja we'ni ja'xa wala yaj oxa ch'akuk ja wa wa'teli, pe ja ke'ntik jcha'waniltik mi jas jku'lu'nejtikon ja'xa ta mi jas wax k'u'lantik oj wajkotik malo.

Ja ye'ni wa sk'ana oj el tsamal sok wego, jel lek ja je'a ju'un jawi, mokxa kumanan sb'a jawi, wajtikxa oj tajnukotik sok ja tuki wa'xa wa slajayotik ja ye'nle'i sok ch'ayta kujtik lom ja tiempo ja b'a k'e'eli.

Ja jastal awila wexta, ja b'a k'umuj ju'uni ay jujuntik mas a'la k'ik t'usan sok yi'oj mas niwak jas ts'ijb'ub'ali, ja ts'ijb'ub'al iti sb'i'il (pronombres) ja it wax och yuja sb'i'ili ja winik ixuki yuj wax och sb'a jun lo'il, sok wax makuni sb'a oj lo'lanukotik sb'a tuk mojtik yajni mix na'atik jas bi'ile'i, ma mi yajnaluk oj kallikon jas b'iile'i. Ja'yuj jas bi'ile' iti sb'i'il (pronombres) ja: ke'na, wena, ja yeni, kentik, kentikon sok ye'n le.

yo tú él nosotros vosotros y ellos.

Ja yal untiki oj sk'u'luke jun ts'ijb'ub'al jastal jun lista,
 sok oj yal-e ja jastal yi'oj jas derecho oj ajyuki sb'a jun
 na'its, sb'a wan sneb'jel ju'uni, sok ja b'a snaji.

Ja b'a jun ts'ijb'ub'ali ma b'a jun lo'iltajel ay ts'ijb'ub'al
wax ochkani yuja sb'i'il jun winik ma jun ixuk sb'a mi oj
ka'tik sts'ijb'uk ja mero sb'i'ili, ja it wax och kani sb'i'il
(pronombres) yo, tú, él, nosotros, vosotros, ellos.

Sb'a oj neb'tik oj k'u'ltikon jujuntik lo'il:

Ja ye'ni was talna chej.
Ja ke'ni' wax tula ajan.
Ja we'ni wana stuljel ixim.

Ja ye'nle'i wane tajnel pelota.
Ja ke'ntiki wantik loxoj k'ul.
Ja ke'ntikoni oj tsiktik ja k'uli.

Ja'xa ya'ni oja ts'iktes ja lo'il it te'y ko el sb'a wa ju'uni.

_____ Wax kila sok wax talna ja a'laji.
_____ oj lolanukotik snajtil k'ak'uj
_____ wan tajnel b'a job'.
_____ wane kareda b'a wits.
_____ oj ochkon sb'a niwak na'its.
_____ oj ochuke sb'a niwak ja'.
_____ jelxa na'a ts'ijb'ub'al.
_____ Jel wax na'atikoni.
_____ waj sb'a oj yile ja smexepi.
_____ wane tsa'jel ton b'a sti ja'.

JA B'A WAX NA'ATIK JAS

sb'a oja na'ex jas wan ek'el ja ya'n k'ak'uji

- Ja mandaranum sb'a jchonab'iltiki oj jak yile ja na'its b'a wantik sneb'jel ju'uni ja sb'a jo'la june yajtab' junyo.
 - chab'ajewaj yile ja jastal wax a'tiji ja ma wan stojb'esel ja karetera. ja'tik neb'uman ju'un b'a sb'jtanil jab'il.
-

Oj talna jb'ajti sb'a mi oj 'yam'otik chamel

- Uk'an loklonel ja ja'i. sak'a lekja wa k'ab'exi ja yora oxa wa'an sok sak'a ja yora la waj paxyali.
 - Talna lek ja ja'i, mok jel oja pek'ex ja asete, jabon sok moka jip-ex ja ts'ileli, sok ja chamel muti, tsi'i' sok ja chitami'.
-

Ja tajnel jumasai

- ja sk'ak'ujil juebes ek'ta wajtikon tajnel pelota sok ja tuk na'its sb'a wax neb'atik ju'uni. ke'ntik kulanotik el b'ajtan yuj ka'tikon ochuk chanlajune buelta ja goli.
- ja'xa tuki kechan ya'a ochuk waxake gol. Ja'yuj ke'ntik eltikon b'ajtan.

WAN EK'EL JA B'A SAT K'INALI

s j e' j e l

- ja neb'uman ju'un sb'a jo'e jab'il wax lokowex sb'a oj wajan oja wi-lex ja jastal wax k'u'lantik ja tajnel wakaxi, jas k'ak'ujll chab'ej.
- Ja sk'ak'ujil b'alune syajtab'il junyo, ja it wajtikon yiljel tajnel wakaxi, ch'aykuj jun ju'un sok jun lapisero, ts'akatalex ja ma' sta'a ayi'jan il b'a jsalon. tsa'katalex jitsan.
- Ja jas was k'ulan ja yal ch'in untiki.

Ja it ek'ta axa lek k'ak'uji.

Benito Juares pojki b'a jun schonab'il sb'iil Oaxaca ja b'a junta'b'e sok june yajtab marso sb'a 1806.

Kan neb'a man sch'inil Mejikana'i.

Ja ti kan sok jas nu'i, stalna ja cheji, ja wan tajnel ja schej ch'ay june, ja' yuj jel xiwi, jay'uj waj man b'a wan atel ja swatsi.

jaxa spatroni ti yala'a, oj och snebjel ju'un ja Benito, yajni jel sneb'a ju'uni. k'ot man sb'a mandaranun ja niwan jchona b'iltik sb'a Republika

Ja il b'a wa ju'uni oja ta'ex ts'ijb'ub'al sb'i'il ja it kilatikta ja (pronobres) sok ja sb'iil waxa ta'a il b'a ko'eli, Tojb'esa lo'ilex ja b'a sjsjeli.

- Ke'na _____
- We'na _____
- Ye'na _____
- Ke'ntik _____
- Ke'ntikon _____
- Ye'nle' _____

Tojb'es ja lo'il sb'a oj kan tsamal ja presente, pasado sok futuro, ja b'ajtani ja it wantik sk'u'ljel, ja sb'a schab'ili, ja it jk'uluntikta, ja sb'a yoxili ja it ojto k'u'tiki, k'ulanik ja berbo a'tel, cha'nel.

Ja it wantik sk'u'ljel Ja it k'u'lantikta. Ja it ojto k'u'tiki'

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

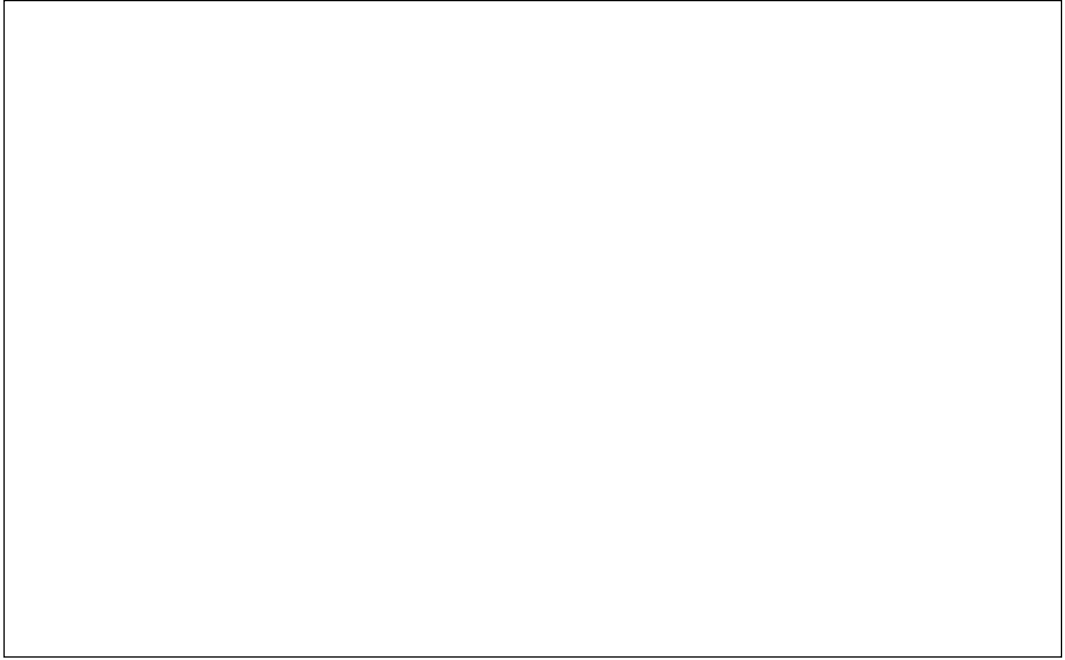
JA WOKOL JA NAJATEI

Ja ayxa najate wax yala ja jtatawelo ke mi ja'ch aji jastal ay ja wego, ja tsa'ani jelb'i wax ki'ajtik ja b'eiyeli ja yora wala wajtik ja b'a niwan chonab'i yuj mi aji ja niwan b'ej ja b'a wax ek'jan ja takin wax b'eiyi'ek' sok yok ule, ja axa najate wala wajtik b'a chonab'i oxe k'ak'uj, chab' kak'uj b'eiyel sok jun k'ak'uj wala tejk'ajitik sb'a oj chaptik ja jas wax manatik sb'a oj makunukujtik, ja sb'a snajtil chab', oxe ixaw, ja'xa ya'ni masxa lek yuj axa niwak b'ej sok wanxa b'eiyi ek' ja tak'in yok u'le.

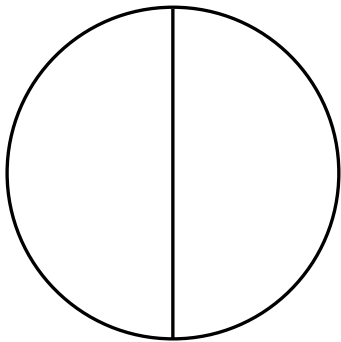
Sok wanxa xb'ob' wajtik b'a chonab' sb'a jun k'ak'uj ja' chuk mixa jel wax ki'ajtik ja yani.

Ja'xa ya'ni ts'ijb'an jun lo'il, sb'a mi oj ya ochuk ja sb'i'ili, ja oj ya'a ochuk ja pronombres.

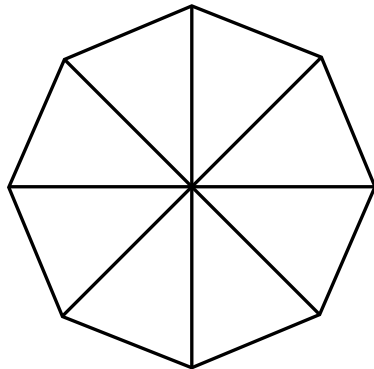
Tojb'es ja wa estado sok ts'ijb'ayik jun slamlamil,
sok alawik jas niwan chonab'il wax ts'ajkantik sok
a'och kanyi yelow sok k'u'lan jun ju'un sb'a wax
jeatik jastal wax talnatik ja ja'i, jastal wax talantik
sb'a mi oj syam-ontik chamel, jasta wax na'atik ja
wantik sjob'jel ta ay ma sta'a jas ch'aykujtiki.

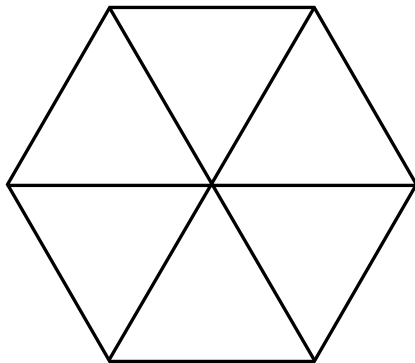
Ts'ijbayik jas b'il ja jun it tojb'el il b'a ko'eli sok a'ochkanyi ya'ax yelaw ja it wan sk'anjel jujune'i.

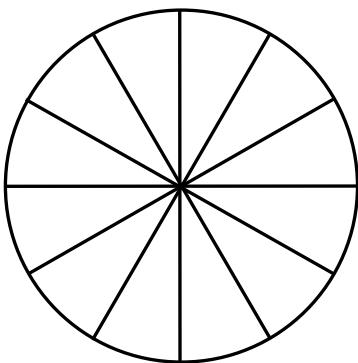
$$\frac{1}{2}$$

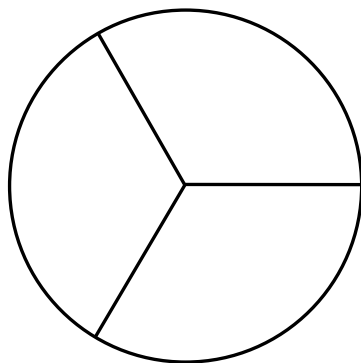
$$\frac{3}{8}$$

$$\frac{4}{6}$$

$$\frac{3}{12}$$

$$\frac{1}{3}$$

JA JAS WAX AJYI JA B'A KULANOTIKI.

Ja b'a jnajtikoni' ay tuktukil jastik junuk wax ajyi ja jastal ja tek'uli', jastal k'ewex, turisna, pelul, lob'al, naranka, pajak sok k'a'em.

Sok wax k'i' chante' jumasa' jastal wakax, chej chitam, ajtso, mut, pech, k'awuj chibo sok b'uru.

Ja'xa itaj jumasa' wax ya'a, kulix, kakapo'oj, chenek' pix, tso'yol, on, k'um, sakal mayil, kakaw, ixim, ajan, ich, isak' sok t'usan kajpe.

Ja nanali' ay jujun'ik ma was na'a sk'ulejel, Samet, oxom, jaro, sok jujuntik sek', ja'xa tatali' ay ma' was na'a satojb'esel, sakal nuti, nuti, moral, mo'och, kuchapt, tajab' sok ay jujuntik ma was na'a stojb'esel bateya sok alb'arda.

Ja'ch ja nanali' ye'nta was ts'isa ja k'uali ja sb'a statami' ja ab'a yuntikili' sok jas b'ajei'.
 Ja tatali, ja b'a jnajtikoni kechan wax a teji sb'a ts'unujiximi, chenek' sok ay jujuntik ma' was na'a kup'j te', ja'xa tuki ay ma' wax waj a'tel sb'a tuk komon ma wax waj sb'a k'ak'al k'inal. Jaxa yani jel juntiro ja winiki ma wax waj a tel b'a niwan chonaab'il sb'i'il Mejiko ke ja republikatiki.
 Ja jnantiki ay ma' wax waj b'olb'alanun ja b'a tuk komani' sok wax waj chonxuk ja jastik junuk b'a chonab' jastal chenek', ixim, nolob' chitam, kolko sok yawal ts"ol. ja'xa sok jastak'in it schono jas jasp'aji, was mana'ek ats'am, askal, sak'al askal, kajpe, ku'uts sok tuktukil jastik junuk.

Tojb'es sok ts'ijb'ayik ja it wax ajyi jitsan ja b'a wa najexi'.

Ja it wax kilatik ja b'a jujun yoj kuagro, ja jun sje'ejl sb'a oj na'atik jas oj b'o taxuk, sok ay jun sje'jel sb'a oj na'atik oj taxuk jun wokol.

wax chonxi wakax
lek sts'akol

Ja b'a schab'il semana,
mi oj jakan sb'a na'its
sb'a waxa neb'awik
ju'un, yuj mi ti oj ajoyuk ja
je'uman ju'un, yuj sk'anu
nej lisensia.

Ja mandaranum, ja
tatali Pegro Jimenes
Lopes.

chab' tuje
sb'a mi
oj syamo
tik chamel

sak'a wa kab'exi sb'a mi
oj syam'a ja chameli'.

TS'EB'OJ SB'A WAK LAJUNE AYJTAB' SETIEMBRE SB'A 1810

Ja b'a schonab'il Dolores
ja Hidalgo spayajan ja winike'i
sok ja niwan chonab'i;
ja Guerero cho spayajani'.

Ja yajni ok'a ja tak'ini,
jitsan ja winiki tsomosb'aje,
sb' a oj ya'a tiro yuja jchonab'iltiki,
yuj jel wax yi'aje ja winiki'.

Ja jun a'kwali ti waj
sok jas mandaranumi,
ti b'a schonab'il Atotonilko
sb'a oj ya'a tiro sok ja
smandaranumi.

- Ts'ijb'an jun jastal it te'y k'e'eli'.

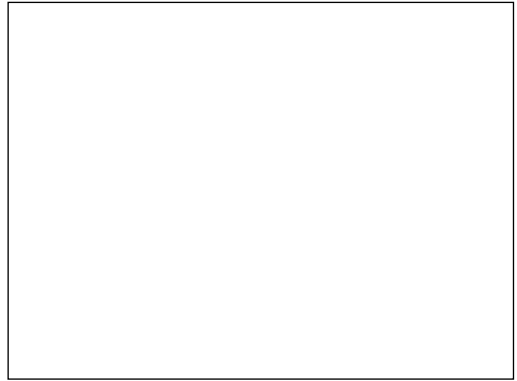
(JA JCHONAB'ILTIKI)

Pilan ja b'a olomal ja b'a Margaritai, ja b'a jchonabiltiki ayto tuktukil komon jastal b'a kanyada sb'a justo Sierra, San Antonyo b'ajwits, b'a piedad sok ja sb'a kanyada, sb'a Chiapasi, Tabasko, Belisario Domíngues.

Ja tojb'i ja jchonabiltik Margaritasi axa lek jab'il sb'ajtanil ja k'ota ma' jak sjapakitik ja jlu'umtiki ja b'a jchonab'iltiki och'e sb'i'il ja' chuk, yuj tib'i-ajyi jun na'its b'a wax chonxi ja wa'elali, ja ixuke ma was tojb'b'es ja waelali sok jas winkili sb'i'ileb'i Margarita, ja' yuj ja'ch ochi'e sb'i'il ja jchonab'iltiki.

Ja it ts'ijb'ub'al k'e'eli', ts'ijb'a b'a ko'el jastal jun ts'eb'oj slugar.

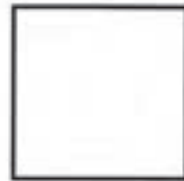
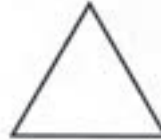
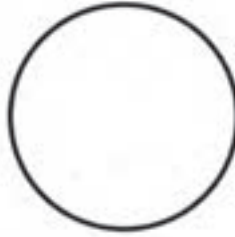
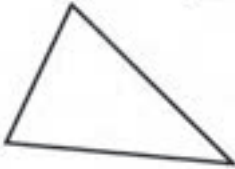
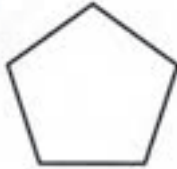
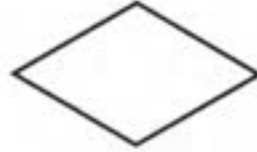
Tojb'esik sok ts'ijb'anik ja jastal oj b'ob' talnaxuk ja te'altiki, ja chante jumasa' sok ja nichimaltiki.

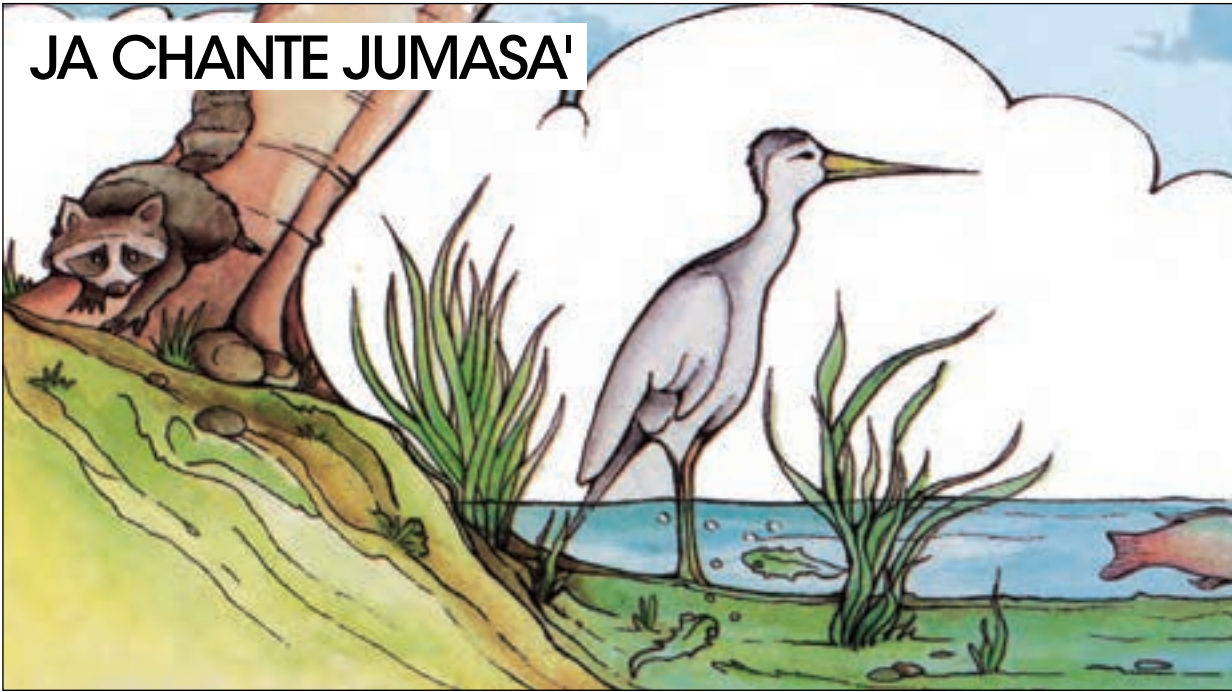
Ja niwak k'uli' jel tsamal juntiro, tatal jumasa' wax k'anawilex ts'akatal moka jel axut'ex ja tealtiki, mik'a jel oj ki'tik yuja mixa oj ya' lek ja ja'i sok oj chamuk ja chante'i.

Ja ili oj neb'tik ja jastal ja jujuntik, jastik junuki iti, sok
ja yelawi.

JA CHANTE JUMASA'

Ay ma' wax yala, ja axa k'ak'uji, ajyi jun tso mjel yuja chante jumasa', sb'a oj yal-e jastal wa sk'anawe oj ajyuk ja niwak ja'i, ja ti' yalawe jastal wa sk'anawe oj ajyuk ja ja'i.

Ja niwak chayi ti' yala'a ja ke'ni wax k'ana oj ek' tsats ja yok ja'i sok oj ajyuk che'e yuj kechan jachuk oj ajyukon sak'an, jastal oj k'u'ltik xchi ja tuki, ja ti' yala'a ja ch'in chayi ja kena wax k'ana oj ajyuk laman laman sb'a oj b'ob' nolb'anukon ja b'a k'ul te'y sb'a k'iixin ja'i. Mok chamuk ja k'ujulex xchi ja pechi, ja ja'i jel najat sok jas b'ej b'a wax k'ot ja b'a niwak ja'i oj b'ob' k'u'ltik oj b'ejyuk tsats, ja b'a jujuntik xe'n yaman, sok takaltakal sb'a tuk xe'ntik yaman. Yuja ke'ni wax k'ana oj ajyuk xe'ntik yaman cha'an lek sb'a oj nolxukon lek, yuj ti wax ta'a ja jwaeli.

Ja'xa me'n ch'uchi' ti yala'a ja keni wax k'ana oj ajyuk jitsan ja lokoki, yuj ti wala tajniyon sok ja kuntikili

ja'xa pechi sjob'ayi ja turtuga jastal wa sk'ana oj
ajyuk jitsan chay yu ja swaeli.

Ja'xa wo'i, ti yala'a k'u'lanik chikan jastal waxa k'ana
wex sok ja ja'i. A'ma ti wax jik'a ja ik' b'a yoj ja'i ojni
b'ob' jik'e ja ik' ja b'a lu'umi. Ja jel osado.

Xchi ja ijkini. Yuj ja ke'ni mas tsamalon yuj jel tsamal
sak ja ja'i ti wax kila ja jb'ak'telsati.

Ja'xa napachi, ti yala'a, jastal keni mas xa niwanon
sok mas wax na'a yuj kechan wanon sk'uxjel chayi
sb'a laman oj ajyuk ja jlukumi. Ja ja'i was k'ana ke oj
ajyuk sok xe'ntik yaman setan sok remolina, takal sok
tsats ja yok ja'i, xe'ntik yaman cha'an sok buen tanto
chaan, ja b'a scha'a nili oj ajyuk tuk sok ton, sok ts'ilel
lu'um, sok lokok.

Ja b'a laman t'usan ja ja'i k'ixin oj ajyuk t'usan, sb'a-
jachuk snajtil ja yok ja'i oj ajyuk chikan jas wa'elal
waxa k'anawex sb'a sak'an oj ajyanik.

K'u'lantik ja chante' jumasa' it el ti'al sb'a lamlamil ja ju'uni sok ts'ijb'ayik jas b'i'ili sok it jas yala jujunei.

Ja tantik lo'iltajel wax ek' b'a jun radio, ma b'a wax el b'a jun ju'un (sb'il periódico). Wax makuni sb'a oj na'atik jas wan elel ja sb'a spetsanil niwak jchonab'iltiki.

Ja notisia wax yalawe, ja jun jas wax yalawe, ts'ij b'ub'al ma kumub'al sb'a it jas wax ek' b'a jun lo'il Lek ma b'a jun lo'il jel ab'ulasb'aj.

Ja ya'ni oja tojb'es jun tsamal lo'il ja b'a ko'eli.
sok jun lo'il sb'a jel ab'ulasb'aj.

JA WINIK WAJ CHONAB'ANELI'

Jun winik waj chonab'anel, yajni ch'ak sman ja jastik wax makuniyuji', tixab'i el jan ja b'a chonab'i', yajnib'i jakumjan ja b'a b'eji', wajto yi le' tib'i tek'an ek' jun winik niwan spisoloma' titab'i, ch'ayji' ja sk'ujoli' yi'aj toj ja sb'eji', k'ota b'a kulani, ek' toj ja b'a snaji' ti waj wayuk b'a jun nole niwak k'ul.

Ja yal untik wan sneb'jel ju'uni' asts'ijb'a, ma a yal scholjel jun lo'il sb'a ek'tajani ma b'a jas yab'uneji'.

Ja g, d sok r, mi jeluk xmakunikujtik yuja jnaunej tikni mi' tojolab'aluk ja wax ta'atik jujune ek'ele'i, yaj wa sts'ijb'antik jastik junuki', yuja mi' jeluk wax makunikujtik ja it kalatikta, oj jeltetik ja sb'ili' jastal iti'.

Ja gorro oj kaltik, smakb'al kolomtik.

Ja balde oj kaltik, tak'in sb'a wax noixi ja'.

Ja'xa ja radio oj kaltik, k'in sb'a wax kab'tik tuktukil lo'il.

Ts'ijb'a b'a ko'el jisub'ali', ja ajk'ach b'i'ilal waxa ta'a.

JA CHANTE JUMASA'

Ja chante' it wax pojki' b'a snani' jani jastal: wakax, chitam, mis, cho'o sok chej, Ja chante' jumasa' iti, ayni ti wax pojki b'a k'ul, b'a job, ma b'a na'its, ja yal chante it kalatikta tuktukil ja swa'el wax yab ye'i'i.

Ja yal untiki' wan sneb'jel ju'uni, aya tukb'ukyi sb'i'il ja jastik jumasa' iti':

balde _____	morral _____
karro _____	granada _____
abion _____	lima _____
gorra _____	naranja _____
grabadora _____	gallina _____
radio _____	tasa _____
asadon _____	gallo _____
kuchillo _____	guajolote _____
kuchara _____	jolota _____
prensa _____	eskuela _____
martillo _____	banka _____
tenasa _____	mesa _____
pinsa _____	silla _____
pala _____	baso _____

Lengua tojalabal, Chiapas

Tercer grado

Se imprimió por encargo de la
Comisión Nacional de los Libros de Texto Gratuitos,
en los talleres de
con domicilio en
el mes de

El tiraje fue de ejemplares
más sobrantes de reposición.

